

S. AHMEDOV, R. QO'CHQOROV, SH. RIZAYEV

СИГНАЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР

ADABIYOT

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARINING 6-SINFI
UCHUN DARSLIK-MAJMUA

1 qism

QAYTA ISHLANGAN 3-NASHRI

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasdiqlagan

«MA'NAVIYAT»

Cho'lpon nomidagi nashriyot-mathaa ijodiy uyi

Toshkent – 2013

UO*K: 821.512.133(075)

KBK 83.3ya72

A-27

- Agadudin

Aziz o'quvchi!

Siz 5-sinfda o'zbek va jahon adabiyotining ajoyib namunalari bilan tanishgan, buyuk siymolarning, iste'dodli ijodkorlarning tarjimai hollaridan xabardor bo'lgan edingiz. Shubha yo'qki, Siz egallagan bu bilimlar dunyoqarashingizni yanada boyitdi, ezgulikka, go'zallikka bo'lgan mehringizni oshirdi.

Bu yil, 6-sinfda yanada ko'proq ijodkorlar bilan tanishasiz, rang-barang asarlarni chuqurroq o'rganasiz. Endi Sizning ko'ngil uyingizga o'zbek mumtoz adabiyoti-yu jahon adabiyotidan ham, hozirgi zamon adabiyotidan ham ko'proq adib-u shoirlar kirib kelishadi. Ularga qalbingizdan keng o'rin bering, asarlarini qunt bilan, sinchiklab o'rganing. Darslikda badiiy asarlarning turlari va janrlari haqida nazariy ma'lumotlar ham keltirilgan. Bu esa Sizning adabiyot ilmi haqidagi bilimlaringizning yanada boyishiga, badiiy asar mohiyatini kengroq anglashingizga yordam beradi. Sizga yana bir narsani tavsiya qilamiz: ushbu darslikda ko'pgina asarlar to'liq hoida emas, balki qisqartirib keltirilgan. Siz ana shu asarlarning to'liq nusxasini topib o'qisangiz, adabiyot fanini yanada chuqurroq o'zlashtirgan, ayni paytda juda katta estetik zavq, ma'naviy oziq olgan bo'lasiz.

Bu ishda Sizga muvaffaqiyatlar tilaymiz!

HO 41530
391

Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari

Alisher Navoiy hisobidan ijara uchun chop etildi.

nomidagi

O'zbekiston MK

2015/006
A
8452

ISBN 978-9943-04-205-6

© S. Ahmedov va boshq., 2013

© «Ma'naviyat» (original-maket), 2013

© Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT MADHIYASI

Mutal BURHONOV *musiqasi*

Abdulla ORIPOV *so‘zi*

Serquyosh, hur o‘lkam, elga baxt, najot,
Sen o‘zing do‘stlarga yo‘ldosh, mehribon!
Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

NAQORAT:

Oltin bu vodiylar – jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag‘ri keng o‘zbekning o‘chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo‘r qanot!
Istiqlol mash‘ali, tinchlik posboni,
Haqsevar ona yurt, mangu bo‘l obod!

NAQORAT:

Oltin bu vodiylar – jon O‘zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug‘ xalq qudrati jo‘sh urgan zamon
Olamni mahliyo aylagan diyor!

MA'NAVIYAT XAZINASI

Aziz o'quvchi!

O'tgan yili adabiyot darsidan anchagina saboq oldingiz. Adabiyot nima ekani, odamlar badiiy asar o'qishga nega qiziqishlari, adabiy asarlar qanday turlarga ajralishi-yu uning ayrim mumtoz namunalaridan xabardor bo'ldingiz. Dars davomida o'rganilgan ko'plab asarlar hamon yodingizdan chiqmay, Sizni o'ylantirayotgan bo'lsa ham ajab emas. Bu holat – yaxshilik alomati. Ya'ni, Siz bu asarlarni faqat baho olish uchungina, shunchaki o'qimabsiz. Diqqat bilan, ko'nglingizni berib mutolaa qilibsiz. Ularning qahramonlari Sizning yuragingizdan joy olibdi. Bir so'z bilan aytganda, ma'naviy olamingiz kengayib, yanada go'zallashibdi!

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov o'zining «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» asarida adabiyotning inson hayotidagi o'rni va ahamiyatiga alohida to'xtalar ekan, jumladan, shunday deydi:

«Insonni, uning ma'naviy olamini kashf etadigan yana bir qudratli vosita borki, u ham bo'lsa, so'z san'ati, badiiy adabiyotdir. Adabiyotning insonshunoslik deb, shoir va yozuvchilarning esa inson ruhining muhandislari, deb ta'riflanishi bejiz emas, albatta»¹.

Xo'sh, inson ma'naviyatining, ruhiyatining yuksalishida adabiyot, kitob mutolaasi qanday o'rin tutadi?

Inson hayvondan farq qilarmoq, nafaqat moddiy ozuqaga, balki ma'naviy-ruhiy oziqqa ham muhtojlik sezadi. Bu nima degani?

Agar Siz iste'mol qiladigan oziq-ovqatlar jismingiz ehtiyojlarini qondirib, uni holsizlanishdan asrab, doimiy quvvatlantirib tursa, ma'naviy oziqlanish Sizni ruhiy boyitib, tetiklashtirib, ma'naviy qashshoqlashishdan

¹ Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T., «Ma'naviyat», 2008, 136-b.

asraydi. Odamning moddiy boyliklari ko‘payishi uni o‘z-o‘zidan ma‘naviy boy qilib qo‘ymaydi. Inson och-yupun qolmaslik to‘g‘risida qanchalik o‘ylasa, o‘zini ma‘naviy yuksaltirish to‘g‘risida ham undan-da ko‘proq jon kuydirishi kerak bo‘ladi. Ma‘naviy yuksalishning eng samarali yo‘llaridan biri esa kitobga oshno tutinish, jumladan, adabiy asarlar mutolaasiga ixlos qo‘yishdir.

Adabiyotning aynan ma‘naviyat xazinasini ekanining yana bir sababi shundaki, uning bag‘rida hozirga qadar insoniyat ardoqlab kelayotgan eng noyob hislar – insonparvarlik (gumanizm), adolat, shafqat, o‘zaro hamjihatlik, do‘stlik, mehr va muruvvat, sevgi-muhabbat, go‘zallikka tashnalik singari o‘lmas insoniy tuyg‘ular jamuljamdir. Adabiyotga oshno tutingan odam qalbiga bu hislar ko‘chib o‘tishi, uni hazrati insonga aylantirishi, hayotiga nur olib kirib, turmushini turfa mazmun bilan boyitishi aniqdir.

Yurtboshimiz «Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch» asarida xalqimizdan yetishib chiqqan, uning dunyoga ma‘rifatli millat sifatida tanilishiga ulkan hissa qo‘shgan buyuk ijodkorlar xizmatiga yuksak baho berar ekan, jumladan, mutafakkir bobomiz Alisher Navoiyni quyidagicha ta‘riflaydi:

«Agar bu ulug‘ zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir»¹.

Ko‘ryapsizki, xalqqa xizmat qilmoq uchun, uning yodida abadiy qolmoq uchun so‘zga, adabiyotga, ma‘rifat va ma‘naviyatga sidqidildan xizmat qilishning xosiyati beqiyosdir.

Sizni badiiy adabiyotni ixlos bilan o‘qishga da‘vat etayotganimizning sabablari ko‘p, albatta. Bu masalada, uzoqqa bormay, o‘zingizdan kelib chiqaylik. O‘tgan o‘quv yilida o‘nlab shoir-yozuvchilarning qator asarlarini o‘qib-o‘rgandingiz. Endi ayting-chi, shu asarlarni o‘qigan va uqqan tengdoshingiz bilan ularni o‘qimagan yoki o‘qisa-da, uqmagan sinfdoshingiz orasida qandaydir farq bormi-yoqmi?

To‘g‘ri, adabiyot va boshqa san‘at turlarining insonga ta‘siri darrov sezilib-bilinib qolmaydi. Xuddi yoshingiz ulg‘ayayotganini o‘zingiz se-

¹ **Islom Karimov.** Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. T., «Ma‘naviyat», 2008, 47-b.

zishingiz qiyin bo'lganidek, adabiyotning Sizga o'tkazayotgan ta'sirini ham qo'l bilan ushlab, ko'z bilan ko'rish mumkin emasdek. Lekin ko'p kitob o'qiydigan, adabiyotga chin dildan qiziqadigan do'stlaringiz yurish-turishiga, odob-axloqiga razm solib qarasangiz, ular boshqalardan ancha ajralib turishini sezmaslik-ko'rmaslik ham mumkin emas. Ularning gap-so'zlari salmoqli, mazmunli bo'lib borayotgani, bu bolalar ko'cha changitib yurishdan ko'ra biror foydali mehnat qilishga harakat qilishlari, uyatsiz so'zlar bilan lafzini bulg'ashdan tiyilishlarini ham sezsangiz kerak. Ular uyda yozib kelgan inshosi yoki referatini o'qib berayotganida eng to'pilonchi sinfdoshlaringiz ham jimgina eshita boshlagani ham bor gap.

Xo'sh, bu kitobsevar bolalarning boshqalardan bir-ikki qadam oldinroqqa o'tib olishlariga, ham ota-onalar, ham ustozlarning nazariga tushishlariga ko'proq nima sabab bo'ldi? Nega ko'plab fan olimpiadalarida aksariyat o'shalar g'olib chiqyapti? Nega maktabingizda o'tkazilayotgan «Davlat tili bayrami»ga sinfingizdan aynan shu bolalar tanlab olindi? Nima uchun bu do'stlaringiz ortidan turli xunuk gaplar eshitmaysiz? Ularni boshqalardan ildamroq yurishiga kuch berayotgan narsa nima ekan?

Barakalla, to'g'ri topdingiz! Buning nomi – MA'RIFAT. Kitob orqali, adabiy asarlarni o'qib-o'rganish tufayli orttirilgan bebaho boylik – ma'naviyat va ma'rifat!

Qolaversa, adabiyot so'zi aslida odob so'zidan olingan bo'lib, qadimdan Sharq mamlakatlarida adabiyotga insonni odob va axloqqa yo'naltiruvchi ruhiy-ma'naviy manba sifatida qaralgan. Bu yerda odobni tor ma'noda tushunmasligimiz, bu so'z zamirida yotgan barcha fazilatlarni o'zimizga tasavvur qilishimiz kerak. Ya'ni, odob tushunchasi insonni inson qilib turadigan barcha ijobiy xususiyatlarni o'zida jamuljam etadi. Vatanga muhabbat, ajdodlar xotirasiga ehtirom, ota-ona va yaqinlariga mehr-oqibat, o'zgalar dard-u tashvishi bilan yashash, inson tuyg'ulariga hurmat va e'tibor, shafqatga muhtoj kishilar ko'nglini ko'tarish – bularning bari inson odobi degan yuksak tushunchani tashkil etadi. Adabiyot tarixidagi jamiki buyuk asarlarning bosh mazmun-mohiyatini esa ayni qadriyatlar tashkil qiladi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, o'qishda ham o'qish, uqish va his qi-

lish bor. Demoqchimizki, kitob mutolaasi odam bolasidan bu ishga jiddiy berilishni, yuqorida ta'kidlaganimizdek, ixlos bilan yondashishni talab qiladi. Falon asarni o'qidingmi-o'qidim qabilida ish tutish mutlaqo yaramaydi. O'sha asarni, uni yozgan yozuvchi yoxud shoirning orzu-o'ylari, asarga singdirgan tuyg'ularini his qilish kishidan alohida e'tiborni talab qiladi. Asarni his qilib o'qimaslik chinakam gul bilan sun'iy gulning farqiga bormagandek gap.

Xo'sh, asarni his qilib o'qish nima degani?

Bilasizki, har qanday badiiy asarda insonga xos bo'lgan fazilat va illatlar ifoda etiladi. Go'yo hayvonlar to'g'risida bitilgan ertaklarning ham tag-zaminida insoniy tuyg'ular yotadi. Tuyg'ular esa faqat aql orqali emas, balki ko'ngil, yurak orqali seziladi. Deylik, bir asar qahramoni og'ir ahvolda qoldi. Yomon odamlar qilmishidan uning taqdirida qorong'i kunlar boshlandi. Uning bu holatini yaqindan his qilish, bu voqealar xuddi Siz bilan bo'layotgandek qarash ruhiyatingizni toblaydi, Sizni chiniqtiradi, yomonliklardan qutulish yo'llarini o'rgatadi. Siz o'zingiz sezib-sezmagan holda dunyoda yomonlik degan yovuz kuch bor ekanini bilasiz. Uni olamga yoyayotgan ham Siz-u bizdek insonlar ekanini ko'rasiz. Va, eng muhimi, bu yomonlikka qarshi kurashish ham odamlarning zimmasidagi vazifa ekanini anglab yetasiz. Mana shu anglash Sizning olimgina emas, yaxshi odam ham bo'lishingiz yo'lidagi dastlabki qadam bo'lsa, ne ajab.

O'z mustaqilligini qo'lga kiritgan ona Vatanimizning ertangi kun taqdiri qanday bo'lishi, dunyo xalqlari orasida orttiradigan obro'-e'tibori ko'p jihatdan Sizning qanday odam bo'lishingizga, adabiyot va san'atga ixlos bilan oshno tutunishingizga bog'liqdir desak, hecham hayron bo'lmang. Chunki mamlakatni mamlakat, millatni millat qiladigan uning o'g'il-qizlari, bag'rida o'stirayotgan farzandlaridir. Agar bu farzandlar faqat bugungi kunini, qorin g'aminigina o'ylab yashaydigan, yurtdoshlari taqdiriga befarq, o'z manfaati yo'lida insof, adolat, iymon tuyg'ularini toptab o'tadigan kimsalar bo'lib yetishsa, bunday yurtning holiga voy. Bunday yurtga chetdan bosib keladigan dushmanning ham keragi bo'lmaydi. Boyagi ma'naviyatsiz, ma'rifatsiz kimsalarning qilmishlari yurtning nafaqat bugunini, balki kelajagini ham xavf ostida qoldirishi

turgan gap. Bunday farzandlar qo‘liga o‘tadigan yurtning boyliklari talon-toroj bo‘ladi, iqtisodiy tanazzul tunganmas dardga aylanadi. Uning madaniyati va san‘ati milliy qiyofasini yo‘qotadi. Jamiyat hayotida adolat-sizlik, insofsizlik va madaniyatsizlik oddiy holga aylanib, kishilarning kelajakka bo‘lgan ishonchi mutlaqo so‘nadi.

Farzandlari ma‘rifatli, ma‘naviyatli, o‘zligini tanigan xalqning esa, albatta, iqboli kuladi. Komil farzandlar o‘zini tug‘ib katta qilgan ona Vatanning qadrini har narsadan yuksak qo‘yadi. Ular uchun yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, el farovonligi yo‘lida o‘qib-o‘rganish, mehnat va ijod qilish hayotning tub mazmuniga aylanadi. O‘zini buyuk millatning, qadimiy xalqning chinakam vorisi deb bilgan farzandlar bugun dunyoda hech kimdan kam emasligini anglab, kelajakda ham hech kimdan kam bo‘lmaslikni ko‘zlab harakat qiladilar.

Shu ma‘noda, xalqimiz boshidan o‘tgan barcha yaxshi va yomon kunlarni doimiy yodda tutish uchun adabiyotga murojaat qilamiz. Qolaversa, ota-bobolarimizning ushalmagan orzularini ro‘yobga chiqarish bizning zimmamizdagi muqaddas burch ekanini anglashga yordam beradigan ham adabiyot – so‘z san‘ati hisoblanadi. Zero, adabiyot tarixi – millat va mamlakat tarixining jonli ifodasidir. Adabiyotini anglagan millat o‘zligini anglaydi.

Yurtboshimiz mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan boshlab adabiyot ahliga har tomonlama yordam ko‘rsatish, ijod erkinligini ta‘minlash, badiiy adabiyotlar nashrini ko‘paytirish borasida O‘zbekiston hech qaysi davlatdan ortda qolmasligi masalasiga alohida e‘tibor qaratmoqda. Eng muhimi, milliy adabiyotimizning ertangi kuni, uning kelajakdagi rivoji ma‘naviyat sohasidagi ustuvor vazifa ekanini alohida uqtirmoqda:

«Agar biz O‘zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug‘ kelajagini ulug‘lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo‘lsak, avvalambor buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak. Nega deganda, ulug‘ adib Cho‘lpon aytganidek, adabiyot yashasa – millat yashaydi»¹.

¹ **Islom Karimov.** Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. T., «Ma‘naviyat», 2008, 139–140-betlar.

Demak, adabiyot darsi Siz uchun shunchaki vaqt o'tkazib, o'qituvchi savollariga bir amallab javob berib, qoniqarli baho qo'yganiga xursand bo'lib chiqib ketadigan dars bo'lmasligi kerak ekan-da. Adabiyot Sizni nafaqat olim, balki ODAM bo'lishingizga ko'maklashadigan eng yaqin do'stingizga aylanishi qanchalar muhim. Bilingki, bu do'st Sizga hech qachon xiyonat qilmaydi, hech vaqt Sizni yo'lg'iz qoldirmaydi, biror payt joningizga tegmaydi, zeriktirmaydi. Adabiyotga qo'lingiznigina emas, qalbingiz, yuragingizni bering, u bilan yorug' kunlarni ko'zlab safarga chiqing. Safaringiz mazmunli bo'lsin, aziz o'quvchi!

Savol va topshiriqlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning badiiy adabiyot va ijodkorlar haqidagi fikrlarini so'zlab bering.
2. «Adabiyot» so'zining lug'aviy ma'nosini izohlang.
3. Adabiyot nega «ma'naviyat xazinasi» deb nomlanishini tushuntirib bering.
4. Qaysi adabiy asarni o'qiganingizdan keyin o'zingizda jiddiy o'zgarish his qilgansiz? Shu o'zgarishni izohlab bera olasizmi?
5. O'zingizni yetarli darajada kitob o'qiyapman, deb hisoblaysizmi?
6. «Kitobdan kitobning farqi bor» degan gapni qanday tushunasiz?
7. Sizni va tengdoshlaringizni ko'proq nimalar qiziqtiradi? Ular orasida adabiy asarlar o'qishga chanqoqlik ham bormi?
8. Agar bir aylanib yozuvchi bo'lib qolsangiz, eng avvalo nimalar to'g'risida yozgan bo'lardingiz?
9. «Ma'rifatli kishi» deganda yaqinlaringizdan kimni ko'z oldingizga keltirasiz? Bunday odamdan nimalarni o'rgangan bo'lardingiz?
10. Ota-onangizning vaqti bo'lmaganda ukalaringizni atrofingizga yig'ib, biror kitob o'qib berishni odat qilganmisiz?
11. Yozuvchi Abdulla Qahhor «Adabiyot – atomdan kuchli, lekin uning kuchini o'tin yorishga sarflamaslik kerak» degan edi. Shu gapni izohlab berishga urinib ko'ring-chi.

BOLA – UCHQUR XAYOL EGASI

G'afur G'ULOM

(1903–1966)

Taniqli o'zbek adibi G'afur G'ulomning tarjimai holi, «Mening o'g'rigina bolam» nomli hikoyasi bilan o'tgan o'quv yilida tanishgan edingiz. Yodingizda bo'lsa, bo'lg'usi adib 1903-yilda Toshkent shahrida tavallud topgan. Uning ayni o'ynab-kuladigan, baxtli va betashvish kunlarni kechirishi lozim bo'lgan bolalik onlari Birinchi jahon urushi davri (1914–1918-yillar)ga to'g'ri keldi. Ota-onasidan yosh yetim qolgan G'afurjonning boshiga juda ko'p ko'rgiliklar tushadi. Garchi urush bizning yurtimizdan juda uzoqda – olis Yevropada kechayotgan bo'lsa-da, uning sovuq nafasi butun o'lkamizni qamrab olgan edi. Shahar va qishloqlar och-nahor odamlarga, tilanchi va devonalarga to'lib ketgandi. Urush tufayli turmush tobora og'irlashar, qimmatchilik va qahatchilik (oziq-ovqat va boshqa mahsulotlarning yetishmasligi) xalqning tinkasini quritar darajaga yetgandi. Bunga qo'shimcha, yurtimizni bosib olgan chor Rusiyasi mustamlakachilari urush ortidagi og'ir qora ishlarni bajartirish uchun bizning o'lkamizdan ham erkaklarni – qo'lidan ish keladigan kishilarni majburan mardikorlikka olib ketardi. Boquvchisidan ajragan xonadonlar, ayollar va bolalar nihoyatda ayanchli ahvolda qolgan, shu sharoitda, og'ir mehnat bilan yetishtirilidigan aksariyat noz-ne'matlarni chor hukumati turli bahonalar, aldovlar bilan yurtdan tashib ketardi. Ko'chalarda daydib yurgan to'p-to'p tilanchilar va gadoylar safiga

urush bo'layotgan joylardan jon saqlash uchun qochib kelgan yuz minglab och odamlar ham qo'shilgandi.

Bo'lg'usi adib mana shu musibatga to'la kunlarni o'z boshidan o'tkazar ekan, bolalik tasavvurida bu ko'rgiliklar uzoq muddatga muhrlanib qolmasligi, qalbini larzaga solmasligi mumkin emas edi, albatta. Keyinchalik – 1936-yilda yozuvchi bu o'tmish hodisalarini xayolida qayta jonlantiradi va o'zining mashhur «Shum bola» nomli qissasini yaratadi. Bu qissa uning umrining oxiriga qadar yanada sayqallanib, boyib boradi, o'tgan asrning 60-yillariga kelib, hozirgi mukammal holiga keltiriladi.

Quyida ana shu qissadan bir parchani e'tiboringizga havola qilar ekanmiz, avvalo bu parchani sinchiklab mutolaa qilishingizni, qolaversa, maktabingiz kutubxonasidan G'afur G'ulom kitobini topib, asarni to'liq holda o'qib chiqishingizni istar edik. Shuni bilingki, mazkur qissani bugungi kunda nafaqat o'zbek kitobxonlari, balki dunyoning juda ko'p joylaridagi tengdoshlaringiz ham miriqib o'qimoqdalar. G'afur G'ulomning «Shum bola» qissasi dunyodagi ko'plab xorijiy tillarga tarjima qilinib, qayta-qayta nashr etilayotgani bejiz emas, albatta.

Qissa to'g'risidagi suhbatni esa undan bir shingil bahramand bo'lganingizdan keyin boshlaymiz.

SHUM BOLA

(qissadan parcha)

...Bu qishloqda Sariboy bo'lis degan katta yer egasi bor ekan. Uning ming tanoblab hisoblangan olmazoriga epchil qo'lli xizmatkor doim zarur bo'lib turar ekan. Ayniqsa, hozir olmalar pishgan vaqti bo'lgani uchun menga o'xshash oshtomog'iga yuradigan arzonqo'l kishilarni eshigidan quvlamas ekan. Bu kecha uning xizmatkorlari yotadigan qo'shxonada yotishga qaror berdim. Uzumchi menga yo'l boshlovchi bo'lib ko'rsatib qo'ydi. Boyning qari-qartang aralash yigirma choq xizmatkorlari kechki juvari go'ja ustida edilar.

– Assalomu alaykum, – deb kirib bordim. Juda mehribonlik bilan o'z o'rtalariga qabul qildilar. Arz-dodimni ularga aytdim. Ulardan bitta keksarog'i:

– Asil umring Sariboyda bekorga o'tib ketadi, uka, yosh ekan.

Bironta boshqa kasbning payidan bo'lganingda yaxshi bo'lar edi. Ha, mayli, sal o'zingni tutib olguningcha o'n-o'n besh kun ishlab tur. Keyin yo'lingni topib olarsan... – degan dudmal maslahat berdi. Bitta bo'sh sopol tovoqqa bir cho'mich go'ja quyib berdilar. Ikki burda jaydari non bilan shu oshni maza qilib ichib oldim.

Yotishda ham shular o'rtasida qoldim. Yaxshi olmalarni joylab, uzoq shaharlarga yuboradigan yashiklardan ikkitasini yonma-yon karavot qildim. Boshimga olma o'raydigan yog'och qirindisidan yostiqlik qilib rohat-rohat uyquga ketdim.

Bu uyqu eshon xonaqosiga qaraganda juda shohona edi. Hech bo'lmasa, bu yerda, tong azonda avrodchi¹ so'filarning qichqirib g'oldiraydigan har xil duolari kishini uyqudan bezovta qilmas edi. Erta bilan bo'lisning oldiga bordim. Bir qancha silkillashishlardan keyin boy menga xizmat haqi uchun oyiga xom-pishiq aralash, ona sutidan halol ikki pud o'n yetti qadoqdan olma beradigan bo'ldi. Shu paytda boyning avzoyini ko'rib, mening ham haromzoda tomirim urib qoldi. «Mendan nima ketdi, bir shart qo'yib qo'yay, bir kun boshimga biror ish tushib qolsa, shu bahona qutulib ketarman», degan xayol bilan: «Boy buva, – dedim, – endi-ku, savdoyimiz pishdi. Shariat yuzasidan mol sotganda hamma aybini aytib sotsa halol bo'lar ekan. Mening ham bir aybim bor, shuni boshdan aytib qo'yganim yaxshi».

– Xo'sh, nima aybing bor? Siyg'oqmisan, tutqanoqmisan?

– Yo'q, aybim bu emas, aybim shuki, yoshligimdan odat bo'lib qolgan, har zamon-har zamonda beixtiyor yolg'on gapirib qo'yaman, shunda koyimasangiz bas. Xizmat haqqi mayli, siz aytgancha bo'lsin.

– Obbo bachchag'ar-ey, quv ko'rinasan-a, ha, mayli-mayli. Lekin ko'p yolg'onlamagin!

Qiladigan ishlarim uncha ham qiyin emas. Olmalarga tirgovich qo'yaman, to'kilgan olmalarni terib, qoqi qilaman. Bog' qo'riyman. Ba'zida xo'jayinga pul zarur bo'lib qolsa, xom-xatala olmalarni aravaga ortib, Darvoza, Sariog'och atroflardagi bug'doykor qishloqlarga olib borib sotib kelaman. Molga to'g'rab bersa, mol yemaydigan olmalarni cho'lda, bug'doy o'rib turgan dehqonlarga bir qadog'ini ikki qadoqdan bug'doyga alishaman.

¹ Avrodchi – duolar, oyatlar o'quvchi.

Sariboy bo'lis haligacha xo'jayinlarimning ichida eng xudo urgan badbaxti, ziqnasi edi.

Uning oldiga bir ish bilan borsangiz, bo'lar-bo'lmas yerda «innaykeyin» deb so'raydigan odati bor edi. Ana shu «innaykeyin»ga javob topib bera olmasangiz, onangizni Uchqo'rg'onda ko'rasiz. Qamchi bilan yelkaga tushirib qolguvchi edi. Chunonchi, borsangiz-da, «qandil olma pishibdi» deb aytsangiz, u sizga «innaykeyin» deb savol beradi. Siz albatta: «Shu pishgan olmani terish kerak» deysiz. Yana xudo qarg'agan «innaykeyin» deydi. Xayr, «Sotish kerak», deysiz. Yana «innaykeyin» deb so'rab qoladi. Vaholanki, shu yerda gapning o'zi tamom. «Innaykeyin» degan savolga hech hojat yo'q. Ana shunaqa o'rinda javob topib bera olmaysiz-da, boydan kaltak yeysiz.

Sariboy Chuvalachidagi Yusuf kontor bilan qimor o'ynab, uning mevozorlari, ichki-tashqi qo'rg'onchasi, butun dov-dastgohining hammasini yutib olibdi. Yusuf kontorning bog'i, ayniqsa, uning bahavo shiyponi bizning xo'jayinga ma'qul tushib qolib, darrov o'sha yerdan bitta do'n-diqqina qirg'iz xotinni olib, bir borgancha o'n-o'n besh kunlab Kalasga qaytmaydigan bo'lib qoldi. Olmalar pishib, to'kilib ketayotibdi, xo'jayindan ruxsatsiz terishga hech kim botina olmaydi. Otlarga yem-xashak yo'q. Xizmatkorlar och, lekin boyning oldiga borishga hech kimning yuragi dov bermaydi. Har gapdan keyin beriladigan «innaykeyin» savolidan hamma qo'rqadi.

Bir kun kechqurun xizmatkorlar bilan o'tirib qanday qilib boyni o'z joyiga chaqirib kelish to'g'risida maslahatlashdik, ham kim borishini o'ylashdik, nima deb chaqirib kelishni fikrlashdik. Toinki «innaykeyin» dardidan keyin boyning o'zini tinkasi quriydigan bo'lsin.

Chek menga chiqdi.

Erta bilan bir otga minib, boyning oldiga qarab yo'l soldim. Yo'l-yo'lakay ming xil xayollarga botib o'ylayman. Qanday qilib «innaykeyin»ga javob topish kerak?

Yetib borib otdan tushdim. Boy shiyponda kalla go'shti bilan nonushta qilib o'tirgan ekan. Salom berib sekingina poygakka tushib o'tirdim.

– Xo'sh?!

– Shunday o‘zim, sizni sog‘inib, bir ko‘rib kelay deb kelgan edim.

– Yaxshi, yaxshi, barakalla, juda ham quruq kelmagandursan, biror ishing bordur, xo‘sh, nimaga kelding?

Shu paytda boyga xizmatkor yurishda qo‘ygan shartim esimga tushib qoldi. «Shart qilgan yolg‘onni endi gapirmasang, qachon gapirasan», dedim-da, gap boshladim:

– Anavi, haligi, dandon sopli pichog‘ingiz sinib qolib edi, shuning xabarini bergani keldim.

Ana shu so‘zdan keyin menga «innaykeyin» savoli yog‘ila boshladi.

– Xo‘sh, innaykeyin, qanday qilib sindi? Ro‘zg‘orda mening pichog‘imdan boshqa pichog‘ qurib ketgan ekanmi?

– Tozi itingizning terisini shilayotgan edim, suyakka tegib sinib qoldi.

– Iyya?! – dedi boy. – Tozining terisini mening dandon sopli pichog‘imda shilasanlarmi, o‘zing ayt-chi, nimaga shildilaring?

– Shoshib qoldik-da, o‘lib qolgandan keyin, bekor ketmasin deb terisini shilib oldik.

– Nima qilib o‘ldi?

– Harom o‘lgan otning go‘shini ko‘p yeb qo‘ygan ekan, bo‘kib o‘ldi.

– Harom o‘lgan ot go‘shini qayoqda ekan?

– Ha, o‘zimizning to‘riq qashqaning go‘shini yeb o‘ldi-da, begona ot emas.

Boy alanglab qoldi.

– Hay-hay, bola og‘zingga qarab gapir, to‘riq qashqa o‘ldi dedingmi? Xo‘sh, to‘riq qashqa nima qilib o‘ldi?

– Xomlik qilib o‘ldi.

– Nimaga xomlik qiladi?

– Hech aravaga qo‘shilmagan ekan, biz uni aravaga qo‘shib, suv tashigan edik, zo‘riqib o‘ldi.

– Nima deyapsan, haromi, boshqa shuncha aravakash otlar turib, kelib-kelib mening birdan bir boqib qo‘ygan uloqchi otim bilan suv tashiyanlarmi, padarla‘natilar?

– Ha, o‘t tushgandan keyin uning uloqchiligiga qarab o‘tiradimi, duch kelganini qo‘shib, ishqilib bir chelak bo‘lsa ham suv tashiy beradi-da!

Boyning chaynab turgan yaxna tilni yutishga ham darmoni qolmadi. Og'zidan olib qo'ydi-da, baqraygancha menga tikilib:

– O'zing jinni-pinni bo'ldingmi? O't tushdi deganing nima deganing, qayerga o't tushdi, nimaga tushadi?

– Sog'man, xo'jayin, o't, avvalo, og'ilxonaga tushdi. Ot sho'rliklarining hammasi nobud bo'lib ketdi-da, xo'jayin.

– Iyya, og'ilxonada o't nima qiladi?

– Mening ham fikrim shu, boshqa xizmatkorlaringizning ham fikri shuki, o't ombordan o'tgan bo'lsa kerak.

– Axir omborda o't chiqadigan narsa yo'q-ku? Bug'doy bor edi, to'g'ri, guruch bor edi, to'g'ri, yog' bor edi, gazmol bor edi, to'g'ri, shulardan o't chiqadimi?

– Berdisini aytguncha shoshmang, xo'jayin, omborga qo'rg'ondan o'tibdi. Og'ilxonaga ombordan o'tgan bo'lsa kerak. Shunaqa qilib bir-biriga tutashib ketgan-da.

– Iyya, hali qo'rg'on ham yondi, degin!

– Qo'rg'on ham yondi, ombor ham yondi, og'ilxona ham yondi, otlar ham o'ldi, pichog'ingiz ham sindi.

– Qo'rg'onga qayerdan o't ketibdi?

– Shamdan tutashib ketibdi, shamdan.

– Hoy, o'zing jinni bo'lib qolibsana, o'g'lim! Axir, mening dargohimda shamga kun qoldimi? Qator-qator lampalar, o'zim Toshkentdan atay sotib olib kelgan qirqinchi fanorlar qayoqqa ketibdi, kerosin bo'lsa bir yilga yetarliligini bochka-bochka zapas qilib qo'ygan edim. Nimaga sham yoqasalar!

– Xo'jayin, – deyman, – o'zingiz ham odamni juda xit qilib yuborar ekansiz-da! Butun boshlik o'likning arvofiga sham yoqmay lampa yoqiladimi? Kelgan arvoh nimaning shu'lasi bilan o'ynashadi. Axir, kosaga suv quyib, ustiga olma shoxi qo'yiladi. Kelgan arvoh avval shoxga qo'nib o'tiradi. Bir nafas damini rostlagandan keyin haligi shamning pirpirab turgan shu'lasi bilan o'ynashadi.

Mening entak-tentak so'zlarimdan boy talmovsirab qoldi. Go'yo shu gaplarni eshitgisi kelmaganday, sekin, qo'rqa-pisa so'radi:

– Kim o‘ldi?

Shu yerda men yuzimga qalbaki qayg‘ular chiqarib, ho‘ngrab yig‘lab yubordim.

– Kenjatoy o‘g‘lingiz Bo‘riboyvachcha, terakka chiqib, chumchuq bolasini olaman deb, yiqilib tushib, bir marta «dada» dedi-yu, «g‘iyq...» etib jon berdi.

Boy gaplarimning keyingi jumllarini eshitdimi, eshitmadimi – bil-mayman, choy ichib turgan piyolasini boshiga urib, chakkasini yordi-yu, soqolini yulib, dodlab yig‘lamoqqa boshladi. Men ham qo‘shilib yig‘lar edim.

Bir nafas ayyuhannos solib yig‘lagandan keyin men to‘xtadim, boy ham to‘xtadi. Boyning juda ham o‘pkasini uzib yuborganimdan endi uni yupatish uchun o‘zimdan bir gap to‘qimoqchi bo‘ldim.

– Xo‘jayin, – dedim, – xudo berardan qismasin, xafa bo‘lmang, bor-di-yu, o‘g‘lingiz o‘lib, uyingizga o‘t tushgan bo‘lsa, it nobud bo‘lgan bo‘lsa, pichoq singan bo‘lsa, hammasining o‘rnini bosadigan bitta xushxabar ham topib kelganman.

Boy hiqillab turib so‘radi:

– Xushxabaring qursin, padarla‘nat, qanaqa xushxabar?

– O‘rtancha qizingiz Adol opam dunyoga arziydigan bitta o‘g‘ilcha tug‘dilar.

– Iyya! – dedi boy ko‘zlarining shox soqqasi chiqquday, – Adol opang hali erga chiqmagan-ku!

– Biz ham shunisiga hayronmiz-da, xo‘jayin. Xudo beraman desa, erga tegmasa ham berar ekan. Bolani ayting-a, xo‘jayin. Badal aravakashin-giz bor-ku, quyib qo‘yganday o‘shaning o‘zginasi.

Boy ortiq chidab tura olmadi. Hushidan ketib yiqildi. Men ham qamchi o‘rimidan yeydigan kaltakni nasiya qilib jo‘nab qoldim. Mendan biror soatlardan keyin tulpor saman otda barlari osilib ketgan alpang-tal-pang, bir ko‘zi yerda, bir ko‘zi osmonda, egar qoshiga qamchi dastani tirab, yig‘lab boy kelib qoldi.

«Yana biron falokat yuz berib qolmasin», deb o‘zimni chetga oldim. Boyning yig‘lab kelishini uy ichlari eshitib, ular ham «bir balo bo‘lipti shekilli», deb uydan yig‘lab chiqa boshladilar. Bir-birlarini quchoqlab arosat boshlanib ketdi.

Yig'i tamom bo'lgandan keyin, bir-birlarini anglashib, surishtira boshladilar. Keyin ma'lum bo'lishiga qaraganda, na ot, na it o'lgan, na qo'rg'onchaga o't tushgan, na pichoq singan. Bo'riboyvachcha bo'lsa so'lakayini oqizib o'zi chiqib qoldi.

O'sha kuni men ko'rinmay yurdim. Ertasiga boy meni qidirib, chalpak qilib ko'tartirib olib keldi. Avval qurttakina qilib yigirma qamchini boshko'z aralash yedik. So'ngra so'radi:

– Hoy itdan tarqagan, bu qilig'ing nimasi?!

– Axir, boshida bay qilishgan edik-ku, aylanay xo'jayin, har zamonda bir yolg'on gapiraman, deb.

– Bu o'sha yolg'oningmi?

– Lekin hammasi emas edi.

– Agar hammasi bo'lmasa, butun yolg'on qilsang, men xonavayron bo'lar ekanman-da, tur-ey, padaringga la'nat seni, qorning oshga to'ymasin, juvonmarg bo'l! Haydang bu kazzobni.

Haydab chiqarmoqchi bo'ldilar. Ketish oldidan boydan haq talab qildim. Chunki boyning eshigida bir oy-u o'n to'qqiz kun ishlagan ekanman. Haligacha bergan yigirma ikki tiyin choychaqani bosib qolib, qayoqdagi sasigan, qurt tushgan olmalardan ikki pud olmani bitta chipta qopga solib berdi. Men shunga ham shukr qilib, namozshom yo'lga tushdim.

Yana o'sha darbadarlik, yana o'sha makonsizlik balosi. Qo'ndiqdan ajragan kakku bolasiday, qo'narga shox-butoqsiz. Kalasdan yuqoriroq tomon o'rlab ketar edim.

Qirga chiqqandan keyin uzoqda bir o'tov ko'rindi. Shunga qarab bordim. O'tovning eshigini qoqib, «xudoyi qo'noq», dedim. Bu kecha tunab ketishga ijozat so'radim. Avval menga bir sidra shubha bilan qarab chiqqanlaridan keyin, qabul qildilar. Orqamdagi yukni ko'rib, o'g'ri deb xayol qilgan bo'lsalar kerak. Qopning og'zini ochib bolalarga ikkita-ikkitanadan olma olib berdim. Boshlari ko'kka yetib ketdi. Ular meni tuya suti – qimron bilan mehmon qildilar. Qozonga yopilgan nondan yarimtasini oldimga ushatib qo'ydilar. Qorin to'ygandan keyin, qopni boshga qo'yib uyquga ketdim.

Tong azonda turib, o'tov egalari, er-xotin bilan xayrlashib, «Sariog'och

qaydasan?» deb yo‘lga tushdim. O‘sha kezlarda mening toleyim juda ham sho‘r edi. Qaysi qishloqqa borsam, bozorning ustidan chiqar edim. Aksiga olib bugun Sario‘g‘ochning bozor kuni edi.

Mendan boshqa ham bozorga olma keltirganlar ko‘p edi.

– Kep qoling, armonda qolasiz, sotaman-u ketaman! Buni yeganlar non yemaydi, shinavandaga sotaman, – deb javrab, maqtab peshinda arang sotib tugatdim. G‘aladonni hisoblab ko‘rsam, olti tanga bir miri bo‘pti. Keyingi bir necha oy mobaynida belbog‘ga tugilgan naqdina shundan iborat edi.

Pul ko‘p, qayg‘u yo‘q. Bozorni aylanib yurib hamma narsaga xaridor bo‘lib ko‘raman. Hamma narsaning narxini bilgim keladi. Bir kishining tunuka vannasiga xaridor bo‘lib, kam so‘raganim uchun, undan yaxshigina so‘kish ham eshitib oldim. Kiyim bozorga kirib qunduz yoqalik bobrik paltolarga xaridor bo‘lib ko‘raman.

Qo‘y bozoriga kirib, shoxlari mullavachchalarning sallasiday buralib-buralib ketgan do‘ng peshonalik, katta bir qo‘chqorga xaridor bo‘lib turganimda ko‘zim tanish bir basharaga uchradi. U qo‘shoqlangan bir qo‘ra qo‘y ustida kuzatib turar edi. Bu kim, qayerda ko‘rgan ekanman?

Chang bosgan kipriklar tagidagi qo‘y ko‘zlar menga juda tanish.

Yo‘lning gard-g‘ubori qoqilmagan namatdek qilib yuborgan bu bashara ko‘zimga issiq-issiq ko‘rinadi. Lekin egnidagi qozoqi chakmon bilan boshidagi teskari ag‘darilgan telpak, qo‘lidagi boshi cho‘qmor kaltagi menga tanish emas. Undan ko‘zimni uzmay tikilib turaman. U ham menga g‘ilt-g‘ilt etib tikilib turadi.

Birdan qichqirib yubordim:

– Omon!!

Bir-birovimizning quchog‘imizga otildik, yalab-yulqashdik, hol-ahvol so‘rashdik. O‘z boshimdan kechirganlarimni bir chetdan hikoya qilib berdim. Sarguzashtimning oxiri yonimdagi tanga-chaqa aralash olti tanga bir miri pulni jaraqlatib qo‘yish bilan tamom bo‘ldi.

U ham boshidan o‘tganlarini so‘zlab ketdi:

O‘lik yuvdirgan ko‘chmanchilarning qo‘lidan arang qochib qutulibdi. «Ulardan bitta-yarimtasiga uchrab qolib, tag‘in bir baloga yo‘liqmay», degan xayol bilan qishloqma-qishloq gadoylik qilib yurib, adashib-uloqib

o'n yetti kun deganda Chimkentga yetib boribdi. Chimkentga bir amakisini qora tortib borgan ekan. Lekin bu bechoraning toleyiga amakisi ham allaqachonlar o'lib ketgan ekan. Shu bilan dard qolib, chor-nochor toshkentlik qo'ychi boylardan bittasiga bir yilga ikki to'qli-yu bir echkiga cho'ponlikka yollanibdi. «Xudo berib, har qaysisi ikkitadan egiz tug'ib bersa, zora xo'jayinimdek katta qo'ychi boy bo'lib ketsam», deb mo'ljal qilibdi. Hozir shu boyning qo'ylarini haydashib Toshkent bozoriga keltirmoqda ekanlar. Bugun Sariog'ochning bozorida, «narxi kelsa sotamiz», degan umid bilan qo'ylarni bozorga solib turgan ekanlar.

Omonning bu topgan xizmati menga juda ma'qul tushdi. Omonning toleyiga kunlasha boshladim.

– Jon o'rtoq, xo'jayiningga aytib meni ham bir amallab, qo'ychivonlikka oldirsang-chi, astoydil xolis xizmat qilib berar edim, – deb Omonga yalindim. U ham ma'qul ko'rib:

– Ko'kterakka borganda, xo'jayinimga aytib ko'raman, – dedi.

Kechgacha Omonning qo'ylarini qaytarishib yurdim. Sariog'ochda bu bozor echkining so'rovi chaqqon ekan. Hamma echkilar sotilib ketdi-yu, lekin qo'ylardan ko'pi – yetmish uchta qo'y bozordan qaytdi. Kechga yaqin xo'jayin o'zining yo'rg'asiga mindi-da:

– O'rtog'ing yaxshi bola ko'rinadi, unchalik ko'p ham qo'y qolgani yo'q. Omon uka, o'rtog'ing bilan ikkoving kechalab qo'ylarni haydashib, ertalab Ko'kterakning bozoriga yetkazib bora qollaring. Men oldinroq borib turay, – deb otiga qamchi berib jo'nab ketdi.

Biz qo'ylarni bir saroyga qamab, ovqatlangan bo'ldik. Biroz yonboshlab dam oldik.

Yarim kechada oy ko'tarilgandan keyin, oldinma-ketin hushtak chalishib, «qurey-qurey»lashib Ko'kterakka qarab keta boshladik.

Qo'y degan harom o'lgur juda ahmoq, asov hayvon bo'lar ekan. Uni echki eplab yurar edi. Echki bo'lmagandan keyin boshi oqqan yoqqa sanqib keta berar ekan. Echki bo'lmaganida, eshakka minib, oldinga tushib ma'rab borish kerak bo'ladi. Bizda na echki bor, na eshak bor. Men yangi havaskor cho'pon bo'lganim uchun ma'rashni uncha o'rirlata olmas edim.

Ketib boramiz. Oydin kecha, salqin havoli qir.

Ahyon-ahyon qo‘ylar ma‘rab qo‘yadi. Bir yonboshimizda temir yo‘l yoqasidagi telegraf simlari g‘uvullab turadi. Juda gashtli umr, avjini baland qilib, ashulani qo‘yib yubordim.

– Ayt, uka, – dedi Omon. – Ancha vaqtdan buyon shunaqa bir rohat, tanish ovoz eshitganim yo‘q, – dedi.

Unga sari men zavqlanib ketganman, avjga avj qo‘shib boraman, osmonning chetlarini titratib yuborgim keladi. Temir yo‘lni yoqalagan uzun yo‘lda qo‘ylar juda tixirlik bilan ilgarilamoqda. Echkinging qadri g‘oyat o‘tmoqda.

Qandaydir kichkina qishloqqa ham yaqinlashib qoldik. Uning pastak-pastak paxsa devorlari ko‘rinib qoldi. Temir yo‘lga tutashib ketgan qishloq ko‘chasida qo‘ylarni g‘uj qilib haydab ketmoqdamiz. Omon temir yo‘lni ko‘rsatib:

– Poyezdda yurgan odamlar xo‘pam mazza qiladi-da, – deb qo‘yadi. – Poyezdda tushib uzoq joylarga ketsang, – deydi.

– Shuni ayt-a, og‘ayni, – deyman. – Qani endi odoq bo‘lmas puling bo‘lsa-yu, yuraversang. Qovunchiga borsang, Turkistonga borsang, Chinozga borsang, Maskopga borsang, hech kim churq etmasa, keta bersang, yana keta bersang, mazza... – deyman.

Poyezdni ta‘rif-tavsiflab kelamiz.

– Rost, qani endi, – deydi Omon.

«SHUM BOLA» ASARI HAQIDA

Xalqimizning «Tuyani shamol uchirsa, echkini osmonda ko‘r» degan maqolini eshitgan bo‘lsangiz kerak. Bu degani «bir falokat ko‘pchilikning boshiga yog‘ilsa ham, u har kimga har xil ta‘sir qiladi – «yo‘g‘on cho‘zilguncha, ingichka uziladi» deganidir. G‘afur G‘ulom tug‘ilgan oilaning taqdiri yodingizdami? G‘afurjon to‘qqiz yoshida otasidan, o‘n beshga kirib-kirmay mehribon onasidan ajraladi. Ukalari va singillari bilan g‘irt yetim qoladi. Yana qanaqa paytda deng? Aytganimizdek, butun dunyoda urushning sovuq nafasi kezib yurgan, o‘lkamizda iqtisodiy va ma‘naviy tanazzul ayni chuqurlashgan yillarda. Bunday paytda ota-onasiz qolgan bolalarning hayoti juda og‘ir kechishini tasavvur qilsangiz kerak. Nima bilandir qorin to‘yg‘azish, egniga kiyim-bosh topish oson ish emas.

«Shum bola» qissasining bosh qahramoni ham shunday og‘ir kunlarda otasidan ayrilgan, qariyb siz tengi – o‘n to‘rt yoshli bolakay. Onasi bir etak bolani boqish uchun kun bo‘yi tinim nimaligini bilmaydi. Shum bola bo‘lsa, tengdoshlariga qo‘shilib, erta tongdan to qorong‘i kechgacha ko‘chadan kirmaydi. U – yerga ursa ko‘kka sapchiydigan, bir joyda uzoqroq turib qolsa yuragi siqilib ketadigan, tinib-tinchimas bolalar xilidan. Kunlarning birida u onasini xafa qilib qo‘yganidan xijolat bo‘lib, qolaversa, biror oy mehnat qilib, pul topib kelish ilinjida yo‘lga tushadi. Uning Toshkent atrofidagi qishloqlarda kechadigan sarguzashtlariga sarguzasht ulanib, yarim yildan ortiq davom etadi. Mana shu vaqt mobaynida Shum bola bir-biridan qiziq voqealar ishtirokchisiga aylanadi. Pochchasi avaylab boqayotgan qimmatbaho qushlarga qatitq, suzma ichirib, harom o‘ldirib qo‘yadi, do‘sti Omonga qo‘shilib Sulton o‘g‘ri boshchiligidagi kissavurlar bilan tunni o‘tkazadi, ko‘chmanchilar ovulida o‘lik yuvib sharmanda bo‘lishadi, masjid imomining og‘ilxonasida o‘ sallab qolgan ho‘kiz o‘rniga soppa-sog‘ eshakni so‘yib qo‘yib, rosa kaltak yeydi va hokazo.

Shum bola qayerga bormasin, kim bilan to‘qnashmasin, hamma joyda kattalarning o‘ziga bepisand qarashi, qo‘pol muomalasiga duch keladi. O‘zlarini go‘yo yetimning boshini silaydigan himmatli kishilar qilib ko‘rsatadigan turli noinsof kimsalar uning navqiron kuchidan suvtekin foydalanib qolishga urinadilar. Bu ham mayli, shu yosh bolani turli qing‘ir yo‘llarga boshlovchilar ham topiladi. Masalan, yuzlab qalandarlarga yo‘lboshchi bo‘lib olib, har gapida qayta-qayta Xudoni tilga oladigan ikkiyuzlamachi Eshon Shum bolani to‘g‘ridan to‘g‘ri o‘g‘irlik qilishga yo‘llaydi. Eshonning Shum bolaga aytgan quyidagi gaplari uning naqadar tuban kimsa ekanidan dalolatdir:

«Oyoq-qo‘ling chaqqongina, epchil yigitsan. Sen ham axir qarab turmasdan, boshqacharoq yo‘l bilan bo‘lsa ham tirikchilikning payidan bo‘lsang edi, o‘g‘lim... Axir kissa-karmon degan gaplar ham bo‘ladi. Naqdina pul – ham yengil, ham qimmat, ham yashirishga oson bo‘ladi. Naqdina bo‘lsin, bolam, naqdina bo‘lsin...»

Shaharning bir chekkasidagi xaroba uyni nashavand-bangilar yig‘i-

ladigan takyaxonaga aylantirgan Hoji bobo ham o'zicha xudojo'ylikda boyagi Eshondan qolishmaydi. Biroq uning qilayotgan ishlari Xudoning aytganlariga mutlaqo teskariligi bilan o'quvchini hayratga soladi.

Biroq, shunisi muhimki, G'afur G'ulom mana shu nursiz, qabohat va jaholatga to'la muhitni yosh bola nigohi orqali rang-barang mazmunga to'la holda tasvirlaydi. Qissani o'qir ekansiz, undagi hodisalarning qiziqqligi, qahramonlar xarakteridagi yorqin jihatlar Sizni butunlay o'ziga rom qilib oladi. Garchi, yuqorida aytganimizdek, bosh qahramon duch keladigan odamlarning ko'pchiligi ochko'z, xasis, nazari past kimsalar bo'lsa-da, bizning Shum bola bunday kimsalarni bir ko'rishda taniydi, ularning chirkin muhitidan iloji boricha tezroq qutulish yo'llarini qidiradi va albatta topadi! Mana shu paytlarda Shum bolaning naqadar topqir, ziyrak, ba'zan esa, yaxshi ma'noda shum bola ekaniga qayta-qayta amin bo'lamiz.

Qissadan o'qigan parchamizda ham Shum bolaning Sariboyday ezma, injiq, xasis kimsani boplab dodini berganiga guvoh bo'ldik.

Avvalo shuni aytish kerakki, Shum bolaning Sariboyni mot qilish usuli Sharq xalqlari og'zaki ijodi namunalarini – ertaklarni ijodiy qayta ishlash mahsuli hisoblanadi. Biron muhim voqeani aytish uchun uni bu voqeaga mutlaqo aloqasi yo'q tafsilotlar orqali bayon qilish usuli, jumladan, «Uch yolg'onda qirq yolg'on» ertagida uchraydi. Sharq adabiyotining katta bilimdoni hisoblangan G'afur G'ulom «o'z Shum bolasini» bu safar ayni shu usul bilan Sariboyning g'azabidan omon olib chiqib ketadi.

Guvohi bo'lganimizdek, shu paytga qadar bu ezma va laqma boyga odam bolasi teng kela olgan emas. Uning qo'lida umrbod xizmat qilib charchagan kishilarning dard-u alami ichida. Hech biri yurak yutib xo'jayinga gap qaytara olmaydi. Gap qaytarish qayda, umuman, bu odamga ro'para kelishdan qo'rqib yurishadi. Chunki, xoh yaxshi, xoh yomon gap bo'lsin, Sariboy nuqul «xo'sh, innaykeyin-chi» deb, Shum bola aytganidek, «odamni xit qilib yuboradi».

Xo'sh, nima qilish kerak?

Bu yoqda olmalar pishib, tagiga to'kilib, uvol bo'lyapti. Xo'jayin ruxsatisiz terishsa ham bir balo, vaqtida terilmay, qolib ketsa, yana bir

balo. Har ikki holda ham bechora xizmatkorlar aybdor bo‘lib qoladi. Shu muammoni yechib kelish Shum bolaning chekiga tushgan.

Sezgan bo‘lsangiz, birovlarining dard-u tashvishi, olamda bo‘layotgan ming turli ishlar Sariboyning yetti uxlab tushiga kirmasdi. U dunyoda faqat o‘zim bo‘lay, deb yashaydiganlar xilidan edi. Shu ahvolda Shum bola xo‘jayinning «innaykeyin»iga munosib javob topishi, eng muhimi esa – boyni bu savolni berishdan bezdirib tashlashi kerak! U Sariboyni uncha-muncha gap bilan, yangilik bilan lol qilib bo‘lmasligini yaxshi biladi. Demak, «sopini o‘zidan chiqarish» – boyning «nozik joyi»dan ushlab lozim. Uning nozik joyi esa mol-mulki, boyligi bilan bog‘liq. Gap ana shu mavzuga burilsa, «boyning chaynab turgan yaxna tilni yutishga ham darmoni qolmaydi». Bir xabarni ikkinchi bir xabarga shunday ulash kerakki, natijada «innaykeyin» degan bema’ni savolni berishga Sariboyning yuragi dosh bermasin.

Shum bola xuddi shunday qiladi ham. «Dandon sopli pichoq»ning sinishi bilan boshlangan gap kenjatoy o‘g‘il Bo‘riboyvachchaning «terakdan yiqilib o‘lishi» bilan tugaydi. Bu ham yetmaganday, boyning turmushga chiqmagan o‘rtancha qizi «dunyoga arziydigan o‘g‘ilcha tug‘gani», chaqaloq esa Badal aravakashga «quyib qo‘yganday» o‘xshashi to‘g‘risidagi gaplar Sariboyni, nihoyat, yiqitadi. Shundan keyin ham ezma boy «innaykeyin»lab ko‘rsin-chi!

Nafaqat bu voqeada, balki butun qissa davomida biz Shum bolaning topqirligi, hozirjavobligi, har qanday qiyin vaziyatdan bir amallab sog‘ chiqib keta olishiga qayta-qayta iqror bo‘lamiz.

Endi «Shum bola» qissasida uchraydigan ko‘plab badiiy tasvir vositalaridan ayrimlarini – o‘xshatishlarni e‘tiboringizga havola etamiz:

«It quvgan tulkiday olazarak Omon menga ergashdi»;

«O‘choqdan chiqqan zangori tutun osmonga o‘rlab, tevarak-atrofga ko‘rpadek yoyilar edi»;

«Hazrat bo‘lsa, o‘zini umr bo‘yi o‘likdan boshqa narsani yuvmagan kishiday qilib ko‘rsatishga harakat qilar edi»;

«Sirlangan xumchaga tushgan sichqonday to‘rt tomonga alanglab, o‘zimga bir najot yo‘li qidirar edim»;

«Zinadan chiqqan itdek to‘rt oyoqlab narvonga tirmashib tomga chiqdim»;

«Ora-chorada tor ko‘chalar yo‘limni to‘sib qolsa ham, tulki quvlagan tovuqday sakrab o‘tib ketar edim»;

«Xotin qozonning qopqog‘ini ochdi – baliqday bo‘lib, oppoq laganda moshkichiri chiqdi, o‘rtaga qo‘ydilar»;

«Qo‘ylar xuddi sutga tushgan sichqonday boshlarini ko‘tarib suzar edilar»;

«Har ikkovimizning yuragimiz dard tekkan terak yaprog‘iday qaltirab turibdi» va h. k.

Savol va topshiriqlar

1. G‘afur G‘ulom hayoti va ijodi to‘g‘risida nimalarni bilasiz?
2. «Shum bola» qissasida yozuvchining bolalik hayoti to‘g‘ridan to‘g‘ri va to‘liq aks etgan, deb bo‘ladimi?
3. Shum bolaning sarson-sargardon kezib yurishining asosiy sababi nimada edi?
4. Shum bola ba‘zan yolg‘on gapiradi, yomon ko‘rgan odamlaridan o‘ch oladi, hatto ozgina o‘g‘rilikka ham qo‘l uradi. Uning bu harakatlarini qanday baholaysiz?
5. Shum bola bilan mahalladoshi Omonning qanday farqi bor?
6. Qissadan olingan parchada Shum bolaning qaysi xususiyatlari bo‘rtib ko‘rinadi?
7. Sariboyning Shum bola to‘qigan yolg‘onlarga chippa-chin ishonishining asosiy sababi nimada, deb o‘ylaysiz?
8. 5-sinfda o‘rganganingiz G‘afur G‘ulomning «Mening o‘g‘rigina bolam» hikoyasi bilan «Shum bola» qissasining qanday umumiy jihatlari bor, deb o‘ylaysiz?
9. «Shum bola» qissasi asosida yaratilgan badiiy film bilan qissaning o‘zi orasida qanday farqlarni uchratdingiz?
10. Adabiy asar asosida yaratiladigan kinofilm yoki spektakllar o‘sha asar bilan bir xil bo‘lishi kerak, deb hisoblaysizmi? Kinofilm va qissaning o‘ziga xos hikoya yo‘sinini solishtirishga harakat qiling.

11. Sinfingizda «Shum bola» qissasidan keltirilgan parcha asosida kichik spektakl qo'yib, qay biringiz Shum bola, qay biringiz esa Sariboy roliga ko'proq mos tushishingizni aniqlashga harakat qiling.

Nazariy ma'lumot

QISSA HAQIDA TUSHUNCHA

Badiiy asarlar uchta katta guruhga – epik, lirik hamda dramatik turlarga ajraladi. Epik, lirik va dramatik asarlar, avvalo, yozilish uslubi jihatidan bir-biridan farqlanadi. Masalan, epik asarlar asosan sochma – nasriy yo'l bilan yoziladi. Har bir adabiy tur o'z ichiga qator janrlarni jamlaydi. Hayot hodisalarini qamrab olishiga qarab, epik janrlarni quyidagilarga ajratish mumkin:

1. Kichik epik janrlar: latifa, masal, hikoya, rivoyat, ertak, afsona, badia, etud, ocherk, esse. 2. O'rta epik janrlar: qissa (povest). 3. Katta epik janrlar: epos, epik doston, roman, epopeya.

Ko'ryapsizki, qissa janri ham mazmunan, ham shaklan o'rtaliqda joylashgan. Unda qamrab olinadigan voqealar ko'lami, qahramonlar ishtiroki, talqin etish mo'ljallangan muammolar hajmi hikoyanikidan katta bo'lsa, romannikidan kichkinadir. Masalan, Siz 5-sinfda o'rgangan Abdulla Qodiriyning «Uloqda», G'afur G'ulomning «Mening o'g'rigina bolam» hikoyalarida qamrab olingan mazmun G'afur G'ulomning «Shum bola» qissasiga singdirilgan mazmundan birmuncha kichikligini darrov ilg'agandirsiz. Bu o'rinda Sizni asarlarning hajmi aldab qo'ymasligi lozim. Masalan, shunday hikoyalar borki, ularning hajmi uncha-muncha qissanikidan kattaroqdir va aksincha, shunday romanlar yoziladiki, ularning hajmi qissadan kichikroq bo'lishi mumkin. Bu yerda gap, boya aytganimizdek, yozuvchi tomonidan asarga singdirilgan mazmun-mohiyat ko'lamidadir. «Mening o'g'rigina bolam» degan ikki betlik hikoyadagi mazmunni ba'zi yozuvchi ellik betlik hikoya yoki yuz betlik qissada bera olmasligi ham mumkin. Ayrim yozuvchilarning katta-katta romanlari borki, ulardan «Shum bola» qissasi bergan taassurotni mutlaqo topa olmaysiz. Demak, har qanday janrning muvaffaqiyatini yozuvchining iste'dodi belgilaydi, desak, to'g'ri bo'ladi.

Turob TO'LA

(1918–1990)

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, O'zbekiston xalq shoiri Turob To'la 1918-yilning 24-dekabrda hozirgi Janubiy Qozog'iston viloyatining Turbat qishlog'ida tug'ilgan. Ota-onasidan erta ayrilgan Turobjon bolalar uyida ta'lim-tarbiya oladi. 1934–1938-yillarda Toshkent teatr bilim yurtida, 1938–1941-yillar oralig'ida Toshkent pedagogika instituti til va adabiyot fakultetining kechki bo'limida o'qiydi, kunduzi esa ishlab, ijodiy va hayotiy tajribalarini boyitadi. O'qishni bitirgach, respublikamizning madaniy-ma'rifiy tashkilotlarida turli vazifalarda sidqidildan mehnat qiladi. Jumladan, yoshlar gazetasida adabiy xodim, O'zbekiston Davlat radioeshittirish qo'mitasida muharrir va suxandon, O'zbekiston Davlat nashriyoti (O'zdvashr)da muharrir, «O'zbekfilm» kinostudiyasida ssenariy bo'limi mudiri, respublika Kinochilar uyushmasida kotib, Madaniyat vazirligi san'at ishlari boshqarmasi boshlig'i, Hamza nomidagi teatr direktori, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi huzuridagi Adabiyotni targ'ib etish markazi rahbari singari vazifalarni bajaradi.

Turob To'la ijodiy faoliyatini 15–16 yoshidan boshlagan. Uning dastlabki to'plami 1939-yilda «She'rlar» nomi bilan chop etilgan. Ikkinchi jahon urushi yillarida shoirning «Shodligim» (1941-yil), «Tabassum» (1944-yil) nomli to'plamlari e'lon qilindi. Ulardan joy olgan aksariyat asarlarda barcha xalqlar qatori o'zbek xalqining ham ko'nglida to'lib-

toshgan fashizmga nafrat, tinch va osoyishta hayotni qo‘msash, urushga ketgan farzandlarini sog‘inish hislari badiiy ifoda etilgan edi.

Urushdan keyin faol ijodiy mehnatga sho‘ng‘igan Turob To‘laning birin-ketin «Baxt tongotari» (1948-yil), «Muborakbod» (1949-yil), «Bolalar dostoni» (1950-yil), «Qanotlan, qo‘shiqclarim» (1955-yil), «Tanlangan asarlar» (1958-yil), «Oromijon» (1961-yil), «Gulyor» (1968-yil), «Oftob nayzada» (1974-yil) singari she‘r va dostonlar to‘plamlari, zamondosh o‘zbek adabiyoti va san‘ati namoyandalariga bag‘ishlangan «Nafosat» (1967-yil), «Kamalak» (1972-yil) nomli adabiy portret va xotiralar kitobi o‘quvchilar qo‘liga yetib bordi. Jumladan, shoirning «Qanotlan, qo‘shiqclarim» to‘plamidan o‘rin olgan aksariyat she‘rlari («Hayo bilan», «Sumbula», «Ko‘chalar», «Do‘ppi tikdim», «Sartarosh qo‘shig‘i» va boshqalar) respublikamizning ko‘plab iste‘dodli san‘atkorlari tomonidan qo‘shiq qilib kuylanib, xalqimiz qalbidan chuqur o‘rin egalladi. Turob To‘la shu tariqa zamonaviy o‘zbek qo‘shiqchilik san‘ati rivojiga salmoqli hissa qo‘shgan ijodkor sifatida tanildi.

Turob To‘la, bundan tashqari, bir qancha kinossenariylar yaratilishida, ular asosida milliy kinomizning nodir namunasi bo‘lib qolgan filmlar suratga olinishida ham faol ishtirok etdi. Ular orasida «Maftuningman», «Shashmaqom», «Furqat» singari mashhur filmlar bor.

Ijodkor dramaturgiya sohasi rivojiga ham salmoqli hissa qo‘shdi. Uning qalamiga mansub «Qizbuloq», «Nodirabegim», «Momo yer» pyesalari, «Zulmatdan ziyo», «Malikayi ayyor» opera librettolari hamda «Samarqand afsonasi» baleti librettolari respublikamiz teatrlari repertuaridan munosib o‘rin egalladi.

Turob To‘la Shekspirning «Qiyiq qizning quyulishi» komediyasini, Pushkin, Lermontov, Nekrasov, Shevchenko, To‘qay asarlarini ona tilimizga mahorat bilan o‘g‘irgan.

Taniqli shoir, nosir, tarjimon va dramaturg Turob To‘la 1990-yil 20-aprelda olamdan o‘tgan.

Serqirra ijodiy faoliyat sohibi Turob To‘la bolalar adabiyoti rivojiga ham befarq qaramagan. U yosh o‘quvchi do‘stlariga ajoyib tortiq sifatida 1981-yilda «Yetti zog‘ora qissasi» nomli o‘ziga xos nasriy asarini e‘lon

qiladi. Bu kitobni shuning uchun ham o‘ziga xos deyapmizki, unda bir necha nasriy janrlarda yaratilgan katta-kichik hikoyalar yagona sujet ipiga mohirlik bilan tizilgan. Ular orasida shoirning o‘z bolaligi bilan bog‘liq hayotiy hikoyalar, keksalardan eshitgan rivoyat, afsona, ertak va cho‘p-chaklar, o‘zi to‘qigan ibratli voqealar bayoni bor.

Asardagi badiiy lavhalarni bir-biriga mazmunan va ruhan bog‘lab turuvchi qahramonlar sifatida ko‘z o‘ngimizda «o‘ziga to‘q, tinch oilada katta bo‘lgan yolg‘iz o‘g‘il» – Toshtemir hamda unga «nihoyatda qiziq, ajoyib hikoyalarini, boshidan kechirganlarini» aytib berib charchamaydigan buvasi – Baxshilla maxsum gavdalanadi.

Quyida ushbu asardan keltirilayotgan parchani o‘qigach, ishonamizki, Sizning ko‘pchiligingiz «Yetti zog‘ora qissasi» kitobini kutubxonalar-dan izlab qolasiz...

DO‘NAN

(«Yetti zog‘ora qissasi» asaridan)

– Mana sen jonivorlarni sevasan, buvangga o‘xshaysan. Qachon qishloqdan so‘z ketsa, albatta tuya, deysan, xo‘tik, deysan. Nimaga? Ular bilan shug‘ullanish qiziq, xuddi ular ham seni yaxshi ko‘rganday, bil-ganday, aytganlaringni bilib qilayotganday. Faqat tillari yo‘q, xolos. Yoshligimda mening bir chiroyli, kelishgan do‘nanim bo‘lardi. Baqavli o‘rtog‘im edi, birga o‘sdik, uni onasining tagidan buvam bilan ikkalamiz birga qabul qilib olganmiz. Onasining qornidan tushiboq, dingillab menga qaragan, bo‘ynini bo‘ynimga solgan, ingichka-ingichka oyoqlari titrab turardi. Oyoqlarining to‘pig‘ida olasi bor edi, peshanasida qashqasi. Ko‘zlari katta-katta, kiyiknikiga o‘xshagan chiroyli. Buvam bu seniki, dedilar, katta bo‘lganida ham men boqdim, mendan boshqadan yem yemasdi, suvga ham meni undardi, birga borardik o‘rta ariqqa, o‘rta ariq-dan suv ichmay turib olardi, Toshloqqa borardik, Toshloqdan ichardi, erinmasdan cho‘miltirardim, uzoq yuwardim. Buvam bir kuni uni jambil bilan yuvdilar. Shunday burqirab, xushbo‘y tarqatib yurdiki, bir necha hafta uyimiz jambil hidiga to‘lib turdi. Men ham shunday qiladigan

bo'ldim, jambil terib kelardim-da, buvamga o'xshab buloq suvi bilan yuvarдим.

Faqat men minardim uni. Juda yugurik chiqdi, chavandozlar ko'z-munchoq taqib qo'y, deyishdi, ko'zmunchoq taqib qo'ydim, ko'z tegmasin deb. Ko'pkarilarda minardim, aralashmasdim-u, uzoq-uzoqlarda ko'pkarichilar orqasidan chopardim. U shu qadar quvonib yurardiki, boshini qo'yib yuborsam, yetib olishi hech gap emasdi. O'roq mahali o'roqqa ham birga chiqardik, go'ja, ayron olib chiqardik o'roqchilarga. Matansoy degan soyimiz bo'lardi, juda bug'doy bitkuchiydi. Go'ja olib chiqdim-u, birozgina mashoq tersin deb boshini qo'yib yubordim. O'zim g'aram soyasida, g'ir-g'ir shabadada mast bo'lib yotdim, nafas o'tmay uxlab qolibman. Bir mahal uyg'onsam, oftob og'ib qolgan, Do'nanboy, mashoq qayoqda, o'sha turgan joyida hali ham bir xil holatda turipti. Hayron bo'lib o'rnimdan turdim, bir narsa demoqchiday boshini baland ko'tarib kishnadi, faqat orqa oyoqlari bilan tepkilanadi-yu, oldingi oyoqlarini yerdan uzmaydi. Yugurib oldiga bordim, bordim-u oyoqlari ostiga qarab qotib qoldim, oldingi chap oyog'iga qop-qora, chipor cho'l ilon o'ralib yotibdi, o'ng oyog'i esa uning boshini majaqlagancha ezib turipti. Borib oyoqlaridan majaqlangan ilonning o'rovini yechib tashladim, shundagina o'ng oyog'ini uning boshidan oldi. U endi mashoq tera boshlaganda bu ilonni ko'rgan, menga kelayotganini bilib, g'archcha bosgan.

– Mana do'st, bolam, mana o'rtoq!

Bir kuni mana shunday do'stimdan ayirdilar. U kunni eslasam, hali-hali jonim achiydi... Mayli, eslay, bunday do'stni eslash savob. Uyimizga allaqaysi qishloqdan mehmon kelyapti, degan gap tarqaldi ertalabdan. Hamma yelib-yugurib tayyorgarlik ko'rardi. Qadrdon mehmonga o'xshadi, dadam ayniqsa hamma tayyorgarliklarni kuzatib chiqdilar. Bir qozonda sho'rva qaynayotgan, bir qozonda qazi, bir o'choqda non yopilayotgan, bir o'choqda somsa. Xullas, to'yga ham o'xshab ketardi. Bir mahal Fayzi dasturxonchi paydo bo'lib qoldi, «oh, chug'urchuqlar, Fayzi dasturxonchi kerak bo'lib qoldimi» deb. Shang'illab butun hovlini boshiga ko'tardi.

– Hoy, Bashor kelin, bu mehmonni bilaman, hammaga ma'lum va mashhur boyvachcha, har qancha qadrdoni bo'lsa ham eringni ko'zdan

saqla, – dedi oyimga qarab. Bu gapning tagiga tushunmadim-u, lekin u meni yomon yig‘latib ketdi. Keyin bilsam, ko‘zi yomon odam ekan, tikilganini yiqitar ekan. Oyim bechora darrov ko‘zda turgan narsalarni ichkariga oldirdilar, ko‘zdan nari turgani tuzuk, dedilar. Fayzi dasturxonchi kulib: «Yomon ko‘rgan narsang bormi, o‘shani chiqarib qo‘y» dedi. Bo‘g‘oz qo‘yimiz bor edi, orqa maydonga chiqarib bog‘lashdi, ikkita bo‘rdoqimizni ham, sayrab turgan kaklikni ham. Dadam urishib berdilar, uyalmaysanlarmi, deb. Lekin baribir, dadam rahmatlik boshqa bir narsani ham esladilar, qishlog‘imizda g‘alati odat ham bor edi, izzat-ikromli mehmon hovliga kirishi bilan ko‘ziga tushgan narsangni maqtab qolsa, ketar payti, u nima bo‘lishidan qat‘iy nazar, berib yuborilardi! Shuning uchun ham dadam uyatlik bo‘lishdan qo‘rqardilar, biron durustroq narsaning ko‘z o‘ngida turishini istardilar, lekin topolmay garang edilar. Fayzi dasturxonchining haligi hazilomuz gapi ham qulog‘ida edi. Oyim kulib, «Shu kuchugingiz o‘lsin, juda yomon ko‘raman, o‘shani bog‘lab qo‘ying yaqinroqqa» dedilar. Birov qattiq, birov sekin, buvim miyig‘ida kulishdi. Ammo bu Fayzi dasturxonchiga yoqdi, eldan oldin borib ko‘zlik joyga bog‘lab qo‘ydi. Dadam ham negadir indamadilar.

Mehmon kirib keldi.

Kirib keldi-yu, birdan «ehe, turbatliklar aytganicha bor ekan, borakallo-borakallo, men bunaqasini ko‘rmaganman!» deb to‘g‘ridagi otxonaga tikilib qoldi. Ne ko‘z bilan ko‘rayki, u yerda mening do‘nanim bog‘log‘liq turardi yer tepinib, gijinglab. Kim bog‘ladi, qachon bog‘ladi, nimaga bog‘ladi, men ham, dadam ham hayron qotib qolgan edik. Mehmon ohista borib sag‘rinini siladi, «menga tegma, nari tur» degandek chiyirilib yer tepindi do‘nanim. Dadam hamon undan ko‘z uzmay turgan mehmonni ichkariga taklif qildilar va olib ketdilar. Lekin mehmon hamon unga burilib qarar, mening do‘nanimdan ko‘z ololmasdi. Yugurib borib, jilovidan tutdim-u, bog‘ga olib chiqib ketdim.

Biroq bu bilan do‘nanni saqlab qololmadim. Ertalab barvaqt turib qaragam, do‘nan yo‘q, yugurib oyimning oldiga kirdim, oyim boshimni silab, «xafa bo‘lma, bolam, odatimiz o‘lsin, shunaqa, qaysi befarq u yerga bog‘lagan ekan, yo o‘zing bog‘labmiding?» dedilar. Lekin men bog‘-

lamagan edim-u, axir u bedazorda edi-yu, kimga kerak bo‘lib qoldi uni olib kelish, hali vaqt bor edi-ku, uni olib kelishga... Shu vaqt birdan u o‘xshatib tepgan akam ko‘rinib ketdi ko‘zimga... Ha, o‘sha, do‘nanni yoshligidanoq yomon ko‘rardi, uning men bilan yurishigacha, faqat menigina mindirishigacha yomon ko‘rardi, yoniga yo‘latmasdi. O‘sha bog‘lagan, atay shunday qilgan... Shunday yig‘ladim, shunday yig‘ladim, oyim tugul dadam ham ovutolmadi, bir kecha-yu bir kunduz yig‘ladim. Ertasi kuni hayyo-hu dedim-u, Chorpo‘lat tomonga qarab chiqib ketdim. U mehmonni chorpo‘latlik deyishgan edi. Bir kunlik yo‘l deyishdi. Bari-bir boraman, o‘g‘irlab kelaman, dedim. Meni undan ajratish o‘lim bilan barobar edi, uni ham mendan ajratish asti mumkin emas edi...

Axir u, otmas, odam edi. Xuddi odamlar singari yurardi yo‘lda ham. Hech o‘rtadan yurmasdi, nuqul o‘ngdan yurardi odamlarga o‘xshab, hatto, uyga o‘zi kirib kelardi, jilovini qo‘yib yuborganda ham. Ovqatni ham tanlab yerd, har narsani yem deb yeyavermasdi. Suvni ham tanlab ichardi, faqat buloq suvini ichardi. Yurganda yurganini bilmasding, chopganda chopganini...

Chorpo‘latga birinchi borishimiydi. Odamlar aytganiday bir kunlikmas ekan, azonda chiqib, peshindayoq yetib bordim. Ammo mehmonni topolmadim, do‘nanni ham. Mehmon, odamlar aytganiday, u yerda turmas ekan. O‘sha yerlik bo‘lganida do‘nan mening hidimni biliboq kishnab chiqardi, yo men o‘zim bilib topib olardim. Yo‘q, u yerdamas ekan. Kechasi qaytib keldim. Meni toza qidirishipti. Avval yalinishdi, birga yig‘lashdi, keyin koyishdi, baribir, ovuta olishmadi. Ko‘nglimga hech narsa sig‘masdi, bu ishni o‘ylamay qilib qo‘ygan dadam ham qiynalib ketdi. Lekin kech edi, qaytib olish mumkin emasdi. Hech ovqat tilamay qo‘ydi tabiatim, ishtaham bo‘g‘ilib qoldi, uch kunda qiltiriq bo‘lib qoldim, oyim qo‘rqib ketdilar, o‘zim ham. Dadamning ko‘rsatmagan tabibi qolmadi, yotib qoldim. Axiri qishloq oqsoqoli fatvo beripti, borib so‘rang, qaytib oling, deb. Dadam bu ishni qilolmayman, deptilar. Kelib hammasini aytib, boshimda yig‘ladilar, «bolam, menga, o‘zingga, onangga rahming kelsin, o‘zingni asra» dedilar. Kechalari bilan yig‘lab chiqardim, ko‘zim ilinmasdi, ilinganda ham faqat do‘nanni ko‘rardim, xolos.

Bir kun u ko‘zimga shunday ko‘rinib ketdiki, qo‘rqib ketdim, xuddi menga o‘xshab u ham ozib ketgan edi, qovurg‘alari sanalib qopti bechoraning. Hadeb, menga egilib, yostig‘inning ustida yig‘lardi, dud-dud yosh oqardi ohu ko‘zlaridan, tik turolmay oyoqlari qaltirardi. Uyg‘onishga harakat qilaman-u, uyg‘onolmayman. Dadam, oyim, hammalari tepamda, uni yomon ko‘rgan akamgacha tepamda yolvorishardi «tur, qara, axir, uning o‘zi keldi, boshingda yig‘layapti» deb. Qarasam, haqiqatan ham tushim emas, o‘ngim ekan, u ham chidolmapti bechora, menga o‘xshab hech ovqat yemapti, suv ichmapti, faqat meni o‘ylapti, kishnayveripti, ozib ketipti. Mehmonning rahmi kepti-yu, olib kelib tashlab ketipti...

* * *

Shoirlarning nasriy asar yozishi adabiyot tarixida ko‘p uchrayvermaydi. Ham she‘rlari, ham nasriy asarlari bilan tanilgan ijodkorlardan biri esa Turob To‘ladir.

«Yetti zog‘ora qissasi» shoir Turob To‘laning nasriy yo‘nalishda yozgan dastlabki asari edi. Agar aksariyat yozuvchilar nasrdagi ijodini kichik janrlardan, masalan, hikoyalar yozish bilan boshlagan bo‘lsa, Turob To‘la birdaniga yirik qissaga qo‘l uradi. Biroq shunga qaramay, uning mazmun-mohiyati, kitob qahramonlarining jonli xarakteri, tili va uslubi muallifning bu borada katta muvaffaqiyatga erishganidan dalolat beradi.

O‘qishidan ta‘tilga chiqqan Siz tengi bola Toshtemir, buvasi Baxshilla maxsumdan Turbat qishlog‘iga olib borishni iltimos qilishi bilan boshlangan bu qissa o‘nlab hikoya, afsona, rivoyat va ertaklarni o‘z ichiga oladi. Asosiy hikoyachi Baxshilla maxsumdir. U o‘z hayotida ko‘rgan-kechirganlarini, kattalardan eshitgan rivoyatlarni nabirasiga yo‘l davomida nihoyatda qiziqarli tarzda aytib boradi. Ularda turli zamon kishilarining bir-biridan ibratli taqdiri, o‘quvchi e‘tiborini o‘ziga tortib oladigan g‘ayritabiiy voqea-hodisalar hikoya qilinadi.

Shunisi e‘tiborliki, yozuvchi bolalar va o‘smirlarga mo‘ljallangan bu qissaga o‘z davrida qalamga olish taqiqlangan mavzularni ham dadil olib

kiradi, yosh do'stlariga milliy tariximizning shonli sahifalarini bildirib ketishdan cho'chimaydi. Qissada, jumladan, buyuk sohibqiron bobomiz Amir Temur, diniy ma'rifatning ulug' namoyandalari, «xalqparvar siymolar» Ismoil ota, Avliyo ota, «sharq adabiyotining vallamatlaridan biri, butun Osiyoni aql-idroki bilan tebratgan» Xo'ja Ahmad Yassaviy, «Navoiyni mahliyo qilgan donishmand», mashhur shoir Otoy singari ulug'lar hayoti va faoliyati chuqur ehtirom bilan tilga olinadi. Turob To'laning bu mavzularga maxsus to'xtalishi uning buyuk tarixga ega ona xalqi oldidagi farzandlik burchini teran anglagani va boshqalarga ham anglatmoqchi bo'lganini ko'rsatadi. Chunki o'tgan asrning 70–80-yillarida, sobiq sho'rolar mamlakatida xalqlar va milliy madaniyatlar tarixiga, millatlarning din-u diyonatiga past nazar bilan mensimay qaralar edi. Bu mavzularda ilmiy yoki badiiy izlanishlar olib borish qattiq ta'qib etilar, ijodkorlar ayovsiz tanqid ostida qolardilar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov o'zining «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» asarida ta'kidlaganidek: «Bularning barchasi zamirida sovet mafkurasiga xos bo'lgan, odamzotni tarixiy xotira, Vatan tuyg'usidan judo qilishga qaratilgan g'arazli intilishlar mujassam ekanini anglash, tushunish qiyin emas» (92-bet) edi.

«Yetti zog'ora qissasi» asarini o'qir ekansiz, ona tilimiz – o'zbek tilining qanchalar boy va shiraliligi, u orqali chizilgan tabiat va inson manzaralarining naqadar tiniqligiga ham guvoh bo'lasiz.

Muallifning badiiy mahoratini yuqoridagi mo'jaz hikoya ham yaqqol ko'rsatib turibdi. Toshtemirning buvasi o'z bolaligidan xotira bo'lib qolgan hodisani aytib berar ekan, biz unda bir emas, bir necha insonning takrorlanmas xarakteri bilan tanishamiz.

Avvalo, do'nan otiga xuddi o'z jigaridek o'rganib-bog'lanib qolgan bola Baxshilla qalbidagi jonivorlarga shafqat va muhabbat hissi o'quvchiga ham tezda yuqadi. Agar Do'nanga Baxshillaning ko'zi bilan qaralsa, uning «ot emas, odam» ekaniga bemalol ishonsa bo'ladi. Do'nanning uxlab yotgan egasini chaqmoqchi bo'lgan ilon boshini majaqlashi ham, boshqa otlardek o'rta ariqdan suv ichib ketavermay, Toshloqdagi buloq suvinigina ichishi ham, xuddi odamlarga o'xshab yo'lning o'ng tomonidan yurishi

ham shundan dalolat. Voqealar rivoji Baxshillani suygan otidan, otni esa boladan ajratish aslo mumkin emasligini ishonarli isbotlaydi. Inson va hayvonot olami, yaratilishidan ona tabiatning bir-birini to'ldiruvchi, bir-biriga nihoyatda muhtoj farzandlari ekanini yana bir bor dildan his qilamiz.

Baxshilla kimdandir, masalan, akasidan o'ch olish maqsadida yoxud kimgadir, masalan, dadasiga achchiq qilib ovqat yeyishdan bosh tortmaydi, aslo. Uning hikoyasida «Hech ovqat tilamay qo'ydi tabiatim, ishtaham bo'g'ilib qoldi, uch kunda qiltiriq bo'lib qoldim, oyim qo'rqib ketdilar, o'zim ham» degan muhim o'rin bor. Bu gapga alohida e'tibor qaratishimiz kerak, bolalar. Chunki faqat chinakam mehr, chinakam insoniy tuyg'ulargina odamni shu ko'yga solishi mumkin. Ya'ni, yaxshi-yomon kunlarida doim yonida bo'lgan, «onasining qornidan tushiboq, dingillab» unga «qaragan, bo'ynini bo'yniga solgan, ingichka-ingichka oyoqlari titrab turgan», «ko'zlari katta-katta, kiyiknikiga o'xshagan chiroyli» otidan birdaniga ayrilish Baxshillaning tabiatidan, hayoti mazmunidan juda katta narsani qo'porib ketadi. Birdan uning qalbi, ichki va tashqi olami, ruhiyati bo'm-bo'sh bo'lib qolgandek, endi hayotning-da qizig'i qolmagandek bo'ladi. Mana shu holga tushgan kishining ko'ngliga ovqatlanish yoki boshqa mashg'ulot sig'adimi?

Baxshilla maxsum do'nan otining sadoqatini eslab, nabirasi Toshtemirga qarata «Mana do'st, bolam, mana o'rtoq!» deyishi ham Siz-u bizni o'ylatishi kerak. Chunki birga o'sish, birga yurish, birga o'qish-u birga o'ynashning o'zi hali odamlarning chinakam do'st bo'lishlari uchun yetarli emasdir. Do'stlik har ikki tomondan beg'araz fidoyilikni, samimiy tuyg'ularni, eng muhimi – juda katta sadoqat va vafodorlikni talab etadigan mas'uliyatli burchdir. Afsuski, ba'zan insonlar umrbod do'stim deb yurgani o'rtog'idan emas, tilsiz-zabonsiz hayvonlardan shu noyob xislatlarni topadi. Baxshilla va Do'nan o'rtasida yillar davomida toblangan do'stlik va mehr-u muhabbatni tushunish, his qilish ham boshqalarga oson kechmaydi.

Siz, masalan, bo'lib o'tgan hodisaning aybdorini topishga qiziqib qolishingiz mumkin, to'g'rimi? Qani, bu ishni birgalikda qilib ko'raylikchi. «Aybdor» sifatida Baxshillaning akasini – qachondir Do'nandan

«o'xshatib tepki yegan» bolani ko'rsatish mumkinmi? Bir qaraganda, albatta mumkin. Lekin ismi bizga noma'lum akaning holini ham tushunishga harakat qilsak-chi? U ham xuddi Baxshillaga o'xshagan o'zining chiroyli oti bo'lishini, shunday otni bir o'zi parvarishlab, xohlaganida minib, ko'pkarilarda choptirib yurishni xohlashi mumkin-ku. O'g'il bola sifatida mana shunday orzusi bo'lgan bolani birdan qoralashimiz qanday bo'ladi? To'g'ri, uning bolaligiga borib otga g'ayirlik qilishi, ukasining shuncha azob chekishiga sababchi bo'lganini oqlash qiyin. Biroq u qilib qo'ygan bu ishi qanday oqibatlarga olib kelishini oldindan bilmagan edi-da. Agar buni bilganida, rostdan ham ukasini yomon ko'rganida, uning boshida ota-onasiga qo'shib yig'lab, tezroq tuzalishini istab iztirob chekarmidi?

Xo'sh, unda «aybdor» Baxshillaning otasimikin?

Otaning o'z qadrdon do'sti – mehmoniga otni berib yuborib, qanchalar iztirob chekkanini hammamiz his qilib turibmiz. Bir qaraganda u o'g'lini asrab qolish uchun otni olib ketgan odamning oldiga borib do'nanni qaytarib olib kelishi mumkindek. Lekin u bu ishni qila olmaydi, hatto qishloq oqsoqoli fatvo (ruxsat) bersa ham qila olmaydi!

Nega?

Chunki o'rtada ajdodlardan qolgan udum bor. Bu qishloqda aziz mehmonning ko'ngliga yoqqan narsani unga berib yuborish – avvaldan kelayotgan, barcha amal qiladigan qattiq odat sanaladi. Kasal bo'lib qolgan o'g'lini o'ylamagani uchun emas, balki shu odatga xiyonat bo'lib qolmasligi uchun «dadam bu ishni qilolmayman, deptilar. Kelib hammasini aytib, boshimda yig'ladilar, «bolam, menga, o'zingga, onangga rahming kelsin, o'zingni asra» dedilar».

Otani ayblashdan oldin behush farzandi ustida izillab yig'layotgan, ikki o't orasida qolib, bolasiga iltijo qilayotgan inson qalbidagi iztiroblarni tushunish va his qilish muhimroq, bizningcha.

Balki bor «ayb»ni qo'shni qishloqdan kelgan mehmonga to'nkarmiz. Axir u otni olib ketmaganida, bu ishlar bo'lmas edi-da. Lekin bu mehmon ko'ziga chiroyli ko'ringan, otxonada yer tepinib, gijinglab turgan do'nan otning Baxshilla degan bola uchun nihoyatda qadrlı ekanini qayoqdan

bilsin? Qolaversa, u ham otning shaydosi, yaxshi ot boqishni xush ko'radigan, otning tilini biladigan odam bo'lishi mumkin-ku. Uyiga olib kelgan oti hech narsa yemay qo'ygani, demakki, bu uyni xushlamaganini sezib, ortga qaytarib keltirgani ham shundan dalolat bermaydimi?

Ko'ryapmizki, hikoyaning maqsadi kimnidir qoralash yoxud fosh etish emas ekan. Muallifning asl niyati – turli sabablar jamuljam bo'lib yuzaga kelgan murakkab vaziyatga tushib qolgan odamlar va ... hayvonlarning nozik kechinmalarini Siz-u bizga yuqtirishdir. Biz bekorga hayvonlarga nisbatan ham «nozik kechinmalar» degan iborani ishlatganimiz yo'q. Chunki asarda, asosan, Baxshilla boshidan o'tgan hodisalar hikoya etilayotgandek tuyulsa-da, xuddi shunday holatga do'nan ot ham to'lato'kis duchor bo'lganini his qilish qiyin emas. Buni otning, xuddi egasi Baxshillaga o'xshab, «ko'zi bor» mehmonni o'ziga yaqin yo'latmay «menga tegma, nari tur» degandek chiyirilib yer tepinib turishidan, yot xonadonda hech ovqat yemagani, suv ichmagani, nuqul kishnayvergani, oxir-oqibat ozib, qovurg'alari sanalib qolganidan ham bilsak bo'ladi. Birgina farqi – agar Baxshilla bir kecha-yu bir kunduz yig'lagan bo'lsa, Do'nan tinimsiz kishnaydi. Uning bu kishnashi jonivorning achchiq yig'isi edi, desak to'g'ri bo'lar harqalay.

«Do'nan» asari, yuqorida ta'kidlanganidek, ko'pni ko'rgan qariya Baxshilla maxsum tilidan hikoya qilinadi. Shunga ko'ra, yozuvchi qahramonining yoshi, tajribasi, o'ziga xos gapirish uslubiga mos so'zlar, iboralar tanlaydi, gaplarni og'zaki nutqqa mos tarzda tuzadi. Buni birgina quyida keltirilgan parchada ham yaqqol ko'rishimiz mumkin:

«Matansoy degan soyimiz bo'lardi, juda bug'doy bitkuchiydi. Go'ja olib chiqdim-u, birozgina mashoq tersin deb boshini qo'yib yubordim. O'zim g'aram soyasida, g'ir-g'ir shabadada mast bo'lib yotdim, nafas o'tmay uxlab qolibman. Bir mahal uyg'onsam, oftob og'ib qolgan, Do'nanboy, mashoq qayoqda, o'sha turgan joyida hali ham bir xil holatda turipti».

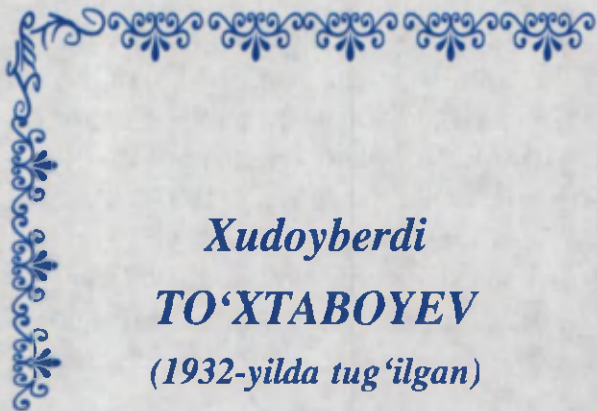
Agar shu parchani adabiy tilning qoidalariga moslab tuzadigan bo'lsak, mutlaqo boshqacha holat yuzaga kelishini Siz yaxshi bilasiz. Bunda, garchi, adabiy til qoidalari go'yo to'g'rilansa-da, badiiy asar juda katta narsani

yo'qotishini ham sezib turibsiz. Chunki badiiy til har doim ham adabiy tilga to'liq mos tushavermaydi. Ayniqsa, badiiy asar qahramoni tili, yuqorida ta'kidlanganidek, uning yashagan zamoni, yoshi, tajribasi, bilimi, kasbi, jinsi, dunyoqarashi va yana boshqa o'nlab xususiyatlardan kelib chiqib shakllantiriladi. Buni teran his etgan yozuvchi o'z asarida har bir qahramonning nafaqat tashqi ko'rinishida, balki tili va gapirish uslubida ham o'ziga xoslikni ta'minlashning uddasidan chiqqan.

Xulosa qilib aytganda, iste'dodli adib Turob To'laning «Yetti zog'ora qissasi» va undan joy olgan «Do'nan» hikoyasi Siz-u bizning dunyoqarashimiz, didimiz, insoniy tuyg'ularimiz boyishiga kuchli ta'sir qilishi bilan qadrlidir.

Savol va topshiriqlar

1. Turob To'laning hayotiy va ijodiy faoliyati to'g'risida gapirib bering.
2. Ota-onangizdan shoir she'rlari bilan aytiladigan qo'shiqlar haqida so'rang va bilib olganlaringizni sinfdoshlaringizga gapirib bering.
3. «Do'nan» asarida Sizga eng kuchli ta'sir qilgan epizod qaysi bo'ldi? Buni izohlab berishga harakat qiling-chi.
4. Odam va otning bir-biriga bu qadar mehr qo'yishining bosh sababi nimada deb bildingiz?
5. «Shang'illab butun hovlini boshiga ko'taradigan» Fayzi dasturxonchi, Sizning nazaringizda, qanday odam?
6. Bolaning otasi mehmondan otni qaytarib olib kelmaganini qanday baholaysiz? U to'g'ri qildimi yoki aksincha?
7. Hikoyachining tili va gap ohangidan uning xarakterini ko'rsatadigan o'rinlarni topib izohlab bering.
8. Turob To'laning «Yetti zog'ora qissasi» kitobini topib, to'liq o'qib chiqishga harakat qiling.

Xudoyberdi

TO‘XTABOYEV

(1932-yilda tug‘ilgan)

Xudoyberdi To‘xtaboyev bugungi o‘zbek adabiyotining yetakchi va-killaridan biridir. U 1932-yil 17-dekabrda Farg‘ona viloyatining Katta tagob qishlog‘ida tug‘ilgan. Otadan juda erta yetim qolgan Xudoyberdi bobosi Erkaboy va buvisi Robiyahibilarning tarbiyasida o‘sadi. 1949-yili Qo‘qon pedagogika bilim yurtini, 1955-yili Toshkent davlat universiteti (hozirgi Milliy universitet)ni bitirgan. So‘ng bir necha yil Farg‘ona viloyatining Bag‘dod, O‘zbekiston tumanlaridagi maktablarda o‘qituvchi, ilmiy bo‘lim mudiri, maktab direktori lavozimlarida ishlagan. Bo‘lg‘usi adib 1958-yili Toshkentga keladi. 12 yil davomida turli gazetalarda ishlaydi, hozirjavob, qalami o‘tkir jurnalist sifatida elga taniladi. Jamiyatdagi illatlarni fosh etuvchi 300 dan ortiq felyeton yozadi. 70-yillar boshida o‘z ijodiy faoliyatini bolalar hayotini keng tasvirlagan asarlar yaratishga yo‘naltiradi. Yozuvchi o‘zining tarjimai holidan bu qarorini shunday izohlaydi: «Ruhi dunyosi pok bo‘lgan, tarbiyaga quloq soladigan, savob va gunohni bilishga intiladigan, ruhi go‘zallikka talpinayotgan bolalar dunyosida ishlasam qanday bo‘lar ekan, deb o‘ylay boshladim va qaror ham qabul qildim, bolalar, o‘smirlar dunyosiga paqqos o‘tib ketdim».

Darhaqiqat, adib, mana, necha yillardirki, yozuvchilik iste‘dodini bolalar va o‘smirlarning ma‘naviy tarbiyasiga bag‘ishlab kelyapti. U ana shu maqsadda yoshlar nashriyoti, «Gulxan», «Yosh kuch» jurnallarida faoliyat ko‘rsatib, o‘zi e‘tirof etganidek, «...Bola va o‘smir ruhidagi go‘zallikni himoyalashga e‘tibor» berib kelyapti. Yozuvchi tinimsiz mehnati, izlanishlari,

bolalarga cheksiz mehr-muhabbati tufayli, o'zbek bolalar adabiyotining zabardast namoyandasiga aylandi. Adib qalamiga mansub «Omonboy va Davronboy sarguzashti» qissasi (1974-yil), «Sariq devni minib» (1968-yil), «Sariq devning o'limi» (1973-yil), «Besh bolalik yigitcha» (1976-yil), «Qasoskorning oltin boshi» (1981-yil), «Yillar va yo'llar» (1983-yil), «Shirrin qovunlar mamlakati» (1986-yil), «Mungli ko'zlar» (1988-yil), «Jannati odamlar» (1996-yil) kabi romanlari ana shu xayrli faoliyat mevalaridir.

Xudoyberdi To'xtaboyev yurtimizda tashkil etilgan «Oltin meros» xalqaro xayriya jamg'armasi raisi sifatida ham uzoq yillar samarali faoliyat ko'rsatgan (1980–1998-yillar).

Adibning «Sariq devni minib» va uning mantiqiy davomi bo'lgan «Sariq devning o'limi» romanlari nafaqat o'zbek adabiyoti, balki jahon adabiyoti ko'lamida ham bolalar uchun yaratilgan sarguzasht asarlarning eng yaxshi namunasiga aylandi. Bu romanlarda 6-sinf o'quvchisi Hoshimjonning ajoyib sarguzashtlari, uning sehrli qalpoqcha yordamida erishgan qahramonliklari qiziqarli tarzda hikoya qilinadi. Hoshimjon tashlandiq bir uydan oq jundan yasalgan sehrli qalpoqchani topib oladi. Uning sehrini avval uyidagilar bilan sinab ko'radi. Qalpoqchanning sehrli kuchiga to'la amin bo'lgach, uni dastlab qishlog'idagi folbin xolaning yolg'onchiligini fosh qilishga qaratadi. O'zisiga qo'shib firibgarlik qilayotgan sinfdoshi Mirobiddinxo'jani tavbasiga tayantiradi, folbin xola xaltachalaridagi dorilarni almashtirib qo'yib, mijozlarni undan bezdiradi. Sehrli qalpoqcha ishlaridan ruhlangan Hoshimjon uni o'zi o'qiydigan maktabida ham sinay boshlaydi. Qalpoqchani kiyib olib, o'qituvchilar konspektlaridan yozma ishlarni ko'chiradi, natijada baholari, o'zlashtirishi yaxshilana boshlaydi, biroq shoshqaloqligi tufayli o'zi ham pand yeydi. O'qituvchilar uni koyib, tartibga chaqiradilar. Bilimsiz, yaxshi baholarga o'qimay turib biror-bir kasb egasi bo'lish mumkin emas, deb uqtiradilar. Lekin sehrli qalpoqchanning kuchiga ortiqcha ishongan Hoshimjon ustozlarining «ilmsiz bo'lsang, zootexnik tugul, molboqar ham bo'la olmaysan» degan gapiga o'jarlik bilan, «bo'laman, bo'laman, bo'laman», deydi-da, eshikni tarsillatib yopib maktabdan ketadi. Maktabini, jonajon qishlog'ini tark etadi. Dastlab ishlari yurishgandek bo'ladi – u sehrli qalpoqcha yordamida ishyoqmas, dangasalar, lo'ttiboz kimsalarning rosa dodini beradi. Ularni qilmishiga yarasha jazolaydi. U jinday quv, ayyor, bir

qadar lofchi bo'lsa-da, aslida sofdil, ko'ngli toza bola. U doimo yaxshilikka, ezigulikka intiladi. Tezroq katta bo'lgisi keladi, sehrli qalpoqcha yordamida turli kasblarni egallashga harakat qiladi. Ularni bir qadar egallaydi ham, biroq bilimsizligi, tajribasizligi tufayli pand yeydi. Biror-bir maqsadga erishish uchun sehrli qalpoqchadan tashqari, bilim ham kerakligini unutib qo'yadi. Shuning uchun ham qaysi kasbga qo'l urmasin ishi chappasiga ketadi.

Agar siz «Sariq devni minib», «Sariq devning o'limi» romanlarini to'liq o'qib chiqsangiz, sehrli qalpoqcha tufayli turli mutaxassisliklarni egallagan Hoshimjon har safar chuv tushishi sabablarini bilib olasiz.

Xudoyberdi To'xtaboyevning «Sariq devni minib» asari ko'pgina jahon xalqlari tillariga – jami 24 tilga tarjima qilingan, italiyalik buyuk bolalar yozuvchisi Janni Rodarining tahsiniga sazovor bo'lgan.

Bolalarning sevimli yozuvchisi X. To'xtaboyev 1982-yilda «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi», 1991-yilda esa «O'zbekiston xalq yozuvchisi» kabi yuksak unvonlar bilan taqdirlangan.

SARIQ DEVNI MINIB

II BOB

SHAYTONNING YELKASIGA IGNA SANCHDIM

Bir jihatdan olib qaraganda, oyim uyga kiritmay to'g'ri ish qilgan ekan. Nega desangiz, o'sha paytlarda men sehrli qalpoq axtarib egasi ko'chib ketgan hovlilarni, go'ng tepalarni, eski-tuski kiyim-boshlar tashlanadigan burchak-surchaklarni tintuv qilib yurgan edim. Bir oy avval Qashqir qishloqda turadigan buvim biznikiga mehmonga kelib, sehrli qalpoq haqida ertak aytib beruvdi. Qalpoqni kiyib olgan azamat yigit biram ishlar qiladiki, biram qahramonliklar ko'rsatadiki, agar eshitsangiz, og'zingiz ochilib qoladi. U hammani ko'rib turadi. Uni esa hech kim, eng ko'zi o'tkir odamlar ham ko'rolmaydi.

- Buvi, buvijon, o'sha qalpoqning rangi qanaqa? – deb so'radim hovliqib.
- Oq jundan to'qilgan.
- Uni qayerdan topsa bo'larkin?

– O‘sha qahramon qarib-chirib o‘layotganda qalpoqni shu atrofdagi hovlilardan biriga yashirib ketgan, bolam.

– Topsa bo‘larmikan?

– Nega bo‘lmas ekan. Izlasang, albatta topasan, o‘g‘lim.

Xullas, o‘sha kechadan buyon oromimni yo‘qotganman. Kechasi-yu kunduzi tinim bilmay sehrli qalpoq axtaraman. Ishonsangiz, izlamagan joyim qolmadi. Faqat eski qishloqning chekkasidagi tashlandiq bir uy qolgan, xolos. Bu hovli kimniki – hech kim bilmaydi. Hatto, oyim ham aniq bir narsa ayta olmadi.

Kechqurun uyga kirishdan mahrum bo‘lgach, oyim aytyapti deb, qo‘shnimizdan ikkita nonni qarzga oldim-da, qorong‘i tushishi bilan o‘sha hovli tomon yo‘l oldim. Tashlandiq uydun xunugi bo‘lmas ekan. Qaysi burchakka qaramang, ajinami, alvastimi ko‘zini lo‘q qilib menga baqrayib turganga o‘xshaydi. Hatto, nazarimda, ikki marta bo‘ri ham ko‘ringandek bo‘ldi. Keyin bundoq sinchiklab qarasam, ikkovi ham mushuk ekan. Men titkilamagan burchak qolmadi. Teshikki bor, hammasiga qo‘l suqib ko‘rdim...

Bir mahal charchab, suvsab, holdan toyib o‘tirib qolibman. Mudray boshladim. Yo‘q, men uxlamasligim kerak, dedim o‘zimga o‘zim. Keyin shartta o‘rnimdan turib sal ichkariroq kirdim. Molxona bo‘lsa kerak, oxurda bir to‘p latta yotibdi. Orasini titkilagan edim... topdim, ishonasizmi, topdim, xuddi o‘shaning o‘zi! Oq mayin jundan, chekkasiga ipakdan chiroyli hoshiya tikilgan!

– Salom, qalpoqcham! – qichqirib yubordim.

– Salom, Hoshimjon! – degan ovoz eshitildi.

– Men seni axtarib yuruvdim.

– Men seni kutib yotuvdim...

Boshimga ildim-u uy tomon qush bo‘lib uchdim. Axir men uning chinakam sehrli qalpoq ekanini sinab ko‘rishim kerak edi-da... Sinab ko‘rdim ham. Ko‘cha eshikning ustidan oshib to‘ppa-to‘g‘ri uyga kirib bordim. Oyim tepki mashinada Donoga ko‘ylak tikib o‘tirgan ekan. Yon-ginasiga borib:

– Oyi, – dedim ingichka ovozda. Oyim boshini ko‘tarib, u yoq-bu

yoqqa qaradi-yu, «tavba» deb ko'kragiga tuflab qo'ydi. Sekin borib la-gandagi sovuq oshni yeya boshladim.

– Oysha, akangdan darak bo'lmadi-ku? – deb so'radi oyim.

– Bilmasam, – deb qo'ydi bir chekkada dars tayyorlab o'tirgan singlim.

– Bechora qayerlarda qolib ketdi ekan?

– O'zingiz-da, bo'lar-bo'lmasga urishaverasiz.

Shu payt sovuq osh tomog'imga tiqilib hiqichoq tutib qolsa bo'ladimi, bunaqasiga ilgari hech uchramagan edim. O'ziyam naq o'n besh daqiqa nag'ma qildim-da.

– Tavba! – dedi oyim u yoq-bu yoqqa qarab.

– Tavba! – dedi singlim ham yoqasini ushlab.

Demak, qalpoqcham chindan ham sehrli ekan, deb o'yladim-da, ter-mosdan choy quyib ichgan edim, hiqichoq bosildi. O'shangacha ham hech birlari meni ko'rishmadi. Sekin xolodilnikning yoniga bordim-u, eshigini ochib boshimdan qalpoqchani oldim. Oyim bilan singlim baravariga o'rni-laridan turib ketishdi.

– Qayoqdan paydo bo'lib qolding? – ikkovlarining ham savoli shu bo'ldi.

– Xolodilnikning ichida yotuvdim, – deb yuboribman bilmasdan. Oyim bechora qo'rqqanidan andak bo'lmasa yig'lab yuborayozdi. Darrov meni issiq bag'riga olib yuz-u ko'zlarimdan o'pa ketdi.

– Bolaginam, muzlab qolay debsan-ku! – dedi u tinmay. Issiq ko'rpaga o'rab qaynoq-qaynoq choy ichirishdi. Har choy ho'plaganimda jo'rttaga bir inqillab qo'yaman. Ichimga issiq kirishi bilan huzur qilib uxlab qolibman.

Ertasiga birinchi qilgan ishim qishlog'imizda yashaydigan Soraxon folbinning ishlarini tekshirib ko'rish bo'ldi. Meni biron kishi komissiya qilib tayinlagani yo'q-ku, lekin shunchaki o'zim qiziqib qoldim-da. O'qituv-chimiz unga ishonmanglar, hammasi yolg'on deydi. Yolg'on bo'lsa, nega xolamning shuhrati shunchalik yoyilib ketadi. Rom ochirib, dardiga davo so'rash uchun odam shunaqangi ko'p keladiki, shunaqangi ko'p keladiki, qishlog'imizdagi medpunkt uning oldida ip esholmaydi. Undan keyin, kelganlar quruq kelishmaydi. Birovi shoxdor qo'y, birovi sariq echki, birovi qog'ozga o'ralgan pul, bir xillari katta tog'orada to'rt quloqli somsa tashlab

ketishadi. Men bilan o'qiydigan o'g'li Mirobiddinxo'janing kerilganini aytmaysizmi, bir o'zining ikkita velosipedi bor. Tunov kun, bittasini minib biroz sayohat qilgan edim, qosqonini egib qo'ygan ekanman, aka-uka meni tutib olib rosa do'pposlashdi.

Odamlar:

– Soraxon folbin to'ppa-to'g'ri Xudo bilan gaplashadi! – deyishadi.

Mirobiddinxo'ja bo'lsa maqtanib:

– Bizning uydan Xudoning ovozi eshilib turadi! – deydi.

Ishqilib, ana shu narsalarni tekshirib ko'rmoqchi bo'ldim-u, ertalab nonushtadan so'ng to'ppa-to'g'ri folbin xolamning uyiga qarab yo'l oldim. Hovlisida yettita xotin, beshta chol, uchta bola o'tirishibdi. Hammasi ham kasal bo'lsa kerak, rangi oftob urgan xamakdek¹ sap-sariq. Qalpoqni kiyib sekin ichkari kirdim. Folbin xolam qorong'i uyda o'tirib olib rom ochyapti, qarshisida bola qo'ltiqlagan mening oyimga o'xshagan cho'ziq yuzli bir ayol o'tiribdi.

– O'g'lingni sariq jin uribdi, qizim, – dedi folbin xolam.

Shu payt uyning pollari ostidanmi, qalin devorlari orasidanmi, shif-tidanmi – qayoqdanligini aniq anglay olmadim-ku, – lekin sariq jinlar-ning jarang-jurung qilib o'yinga tushayotgani, childirma chalayotgani eshi-tilib, qo'rqqanimdan dodlab yuborayozdim. Xayriyatki, oldimda folbin xo-lam, bolali ayol o'tirishibdi. Bo'lmasa, kim biladi, nimalar qilib qo'ygan bo'lardim. Vahimali ovozlari tinishi bilan g'oyibdan:

– Ovm-i-i-in! – degan surnaynikiga o'xshash ingichka ovoz eshitildi.

Folbin xolam davom etdilar:

– Sariq echki so'yib, terisiga bolangni o'raysan.

– Ovm-i-i-in! – degan ovoz eshitildi yana g'oyibdan. Ketidan haligi vahimali jarang-jurunglar jo'r bo'ldi. Folbin xolam bolali ayolning qo'rq-qanidan o'ynab turgan ko'zlariga tikilib:

– Xudo o'zi shifo beradi, ana, arshi a'lodan uning tabarruk ovozi eshityapti, eshit! – deb qo'ydi.

Bu gal jarang-jurung eshitilmadi-yu, lekin qisqa-qisqa qilib aytilgan «ovmin» eshitildi. Boshimda qalpoqcham bor. Jinlar baribir meni ko'rol-

¹ Xamak – hali pishib yetilmagan, xom qovun.

maydi, deb o‘zimga o‘zim dalda berdim-da, ular bilan uchrashish niyatida ovoz qaysi tomondan kelayotganligini aniqlash uchun shoshilib tomga chiqdim. Qalin devor orasiga narvon tushirilgan ekan. Sekin pastga tushdim. Uyning osti podval, o‘rtada so‘ppayib bir xum turibdi. Shu choq folbin xolamning uyiga yana bir kishi kirgandek bo‘ldi. Uning: «Oh, otaginam, otaginam, sizga qora dev hamla qilibdi, suf, suf, suf» degani eshitildi. Bu ovoz tinib ulgurmasdan xumning ichidan jarang-jurung bilan childirma sadolari yangradi, ketidan «ovmin» ham eshilib qoldi. Avvaliga qo‘rq-qanimdan bezgak tutgandek dag‘-dag‘ qaltiradim. Keyin o‘zimni bosib, sekin borib mo‘ralasam, xumning ichida o‘zimizning Mirobiddinxo‘ja o‘tiribdi. Bilaklariga har xil shiqildoqlar taqib olgan, qo‘lida do‘ppidan sal kattaroq o‘yinchoq childirma! «I-ye, ha, shaytonning o‘zlari shu yerda ekanlar-da, yashavorsinlar-e! – dedim kulгим qistab, – sariq jin ham o‘zlari bo‘lsa kerak?» Shu paytda shunaqangi achchig‘im chiqdiki, shunaqangi achchig‘im chiqdiki, cho‘ntagimdan to‘g‘nag‘ichni olib bor bo‘yicha yelkasiga sanchib yuborganimni o‘zim ham sezmay qolibman.

– Voy-dod! – deb qichqirdi Mirobiddinxo‘ja. Folbin xolam: «Otaginam, kasalingiz g‘oyat og‘ir, ana, quloq soling, parilarim faryod chekyapti», deb javray boshladi. Kap-katta xotinning yolg‘on so‘zlaganini ko‘rib, yana jahlim chiqib ketdi. Ko‘zimga Mirobiddinxo‘ja alvastidan ham xunuk ko‘rinib ketdi, nazarimda. To‘g‘nag‘ichni yana sanchib yuboribman.

– Oyijon! – deb qichqirdi Mirobiddinxo‘ja.

– Ovozingni o‘chir! – boshidan xumning ichiga bosdim.

– A! – Mirobiddinxo‘janing ko‘zi xuddi jon berayotgandek ola-kula bo‘lib ketdi. – Sen kimsan o‘zi, ayt, kimsan?

– Men Azroyilman.

– Azroyil?

– Ha, Azroyilman, joningni olgani keldim.

– Oyijon! Men o‘lyapman...

– Dodlama, – deb boshiga bir shapaloq urdim, – menga qara, Hoshim degan bolani taniysanmi?

– Taniyman, Azroyilbobo, taniyman.

– Tanisang, nega unga velosipedingni berib turmading?

– Berdim-ku?

- Nega uni akang bilan ikkovlashib urdilaring?
- Tavba qildim, endi urmaymiz.
- Baribir, hozir joningni olaman, – shunday deb jo‘rttaga bo‘g‘moqchi bo‘lgandek ikki qo‘limni tomog‘iga olib bordim.
- Jon Azroyilbobo, bu gal jonimni olmang, kechiring.
- Nega odamlarni aldaysan?
- Oyim aytdilar-da...
- Oying nima dedi?
- Ovmin deysan, dedi. Undan keyin mana bu shiqildoqlarni chalib, childirmani do‘pillatasan, dedi.
- Yolg‘on, o‘zing ham maktabga borib uyimizdan Xudoning ovozi eshitiladi degansan.
- Aytdim-ku, oyim o‘rgatdi deb.
- Oying nima deb o‘rgatdi?
- Ko‘cha-ko‘yda yurganingda, maktabga borganingda shunday deb aytasan, dedi.
- Demak, hammasi yolg‘onmi?
- Yolg‘on, Azroyilbobo, yolg‘on.
- Yolg‘onligini maktabga borib aytasanmi yoki joningni olib qo‘ya qolaymi?
- Aytaman, bugunoq aytaman.
- Bo‘lmasa seni sinab ko‘raman. Hozircha joning o‘zingda tursin. Uy vazifalarini yaxshilab tayyorlagin, Hoshim degan bola so‘rasa yo‘q demagin...

Tashqariga chiqib endi nima qiliq ko‘rsatsam ekan, deb o‘ylanib qoldim. Hali folbin xolam bolali ayolga dori berayotganida xaltasiga ko‘zim tushib qoluvdi. Ana o‘sha xaltachalarni ham bir tekshirib ko‘rmoqchi bo‘ldim. Har xil chitdan tikilgan katta-kichik beshta xaltacha bor, hammasida ham o‘zimizning aptekalarda sotiladigan oddiy dorilar: birida penitsillin, birida biomitsin, boshqasida yurak o‘ynoqni bosadigan poroshok. Xudoyi taolo ato qilgan noyob dorilar deb, xolajonim ana shularni pullayotgan ekan. Yashavorsinlar-e, dedim o‘zimga o‘zim, hali shoshmay tursinlar, o‘zlarini ham bir uyaltirib qo‘ymasammi...

Folbin xolamning cho'ntagiga qo'l solib besh-o'n so'm oldim-da, darhol tug'uruqxona oldidagi aptekaga yugurdim. O'sha yerdan ichni suradigan har xil dorilar olib keldim. Xaltachalardagi dorilarni olib, o'rniga o'shalarni ehtiyotlik bilan joylab qo'ydim. Oradan o'n-o'n besh kun o'tar-o'tmas, xolamning obro'lari ham bir pul bo'ldi. Sen hali bizni ataylabdan zahar-lamoqchi bo'ldingmi deb, ichi surib darmondan ketgan bemorlar xolamni tutib olib rosa do'pposlashibdi...

Ishlarim yurishgandan yurishib ketdi. O'zim xursand, kayfim chog', ashula aytganim-aytgan. Baholarim ham joyida – nuqul besh! Ilgarigidek uy vazifangni bajargan bo'lsang menga berib tur, deb birovlarga yolvorib ham o'tirmayman. O'qituvchilarimizning uyiga shartta kiraman-da, konspekt daftarini olib o'sha yerda ko'chiraman-qo'yaman. Obro'yim ham shunaqangi oshib ketdiki, o'qituvchilar menga kulib boqadigan bo'lib qolishdi. Faqat og'zaki so'raladigan fanlardan hamon mazam yo'qroq. Lekin unga ham bir vaj topib qo'yanman.

– Mening og'zaki nutqim rivojlanmagan, yozma ravishda talab qila-veringlar, – deyman-da, o'qituvchilarimning o'zlaridan ko'chirib olgan konspektlarni sal boshqacharoq qilib o'qib beraveraman.

Xullas, ishlarim har jihatdan yurishib ketgan edi. Sinfkomimizni amaldan tushirib o'rniga meni saylamoqchi bo'lib turishgan edi-yu bir xatoga yo'l qo'yib, butun maktabda sharmanda-yu sharmisor bo'ldim, rostini ayt-sam, bir pulcha obro'yim qolmadi.

Darsdan qaytayotganda hech kim sezmasa kerak deb, o'zimga va eng yaqin do'stim bo'lmish Qosimjonga yettita fandan a'lo baholar qo'yib, chorak tugamagan bo'lsa ham, cho'zib o'tiramanmi deb, chorak baholarini ham chiqarib qo'ya qolgan edim. Bu ishni avval ona tili o'qituvchimiz, so'ngra fizika o'qituvchimiz payqab qolibdi. O'sha soatdayoq hammaga oshkor bo'libdi. Ertasiga maktabga borishim bilan direktorning kabinetiga chaqirishdi. Kirsam, yettita o'qituvchi qator o'tiribdi. Qosimni ham cha-qirtirib kelishdi.

– Hoshim, beriroq kel-chi, – dedi Otajon Azizovich barmog'i bilan jurnaldagi bahoni ko'rsatib, – bu baholarni kim qo'ydi?

– Bilmasam.... – dedim yelkamni qisib.

– Sen qo‘ydingmi? – so‘radi Qosimdan direktor.
– Nimani? – mendan battarroq hayron bo‘lib dedi Qosim.
– Ikkoving maslahatlashib qilgansan bu ishni. Ochiqchasiga iqrор bo‘linglar, – dedi o‘qituvchilardan biri.

– Yo‘q, bu ish Qosimdan chiqqan, – dedi boshqasi, – nega desanglar, Hoshim so‘nggi paytlarda ancha tuzalib qoldi. Baholari ham nuqul besh...

O‘tirganlar hammasiga bu fikr ma‘qul tushdi shekilli, har tomondan bechora Qosimga savol yog‘dira boshlashdi. Qarasam, do‘stimning ahvoli chatoq – ko‘zida miltillab yosh tomchilari ko‘rinyapti. Yo‘q, qilg‘ilikni men qilib, jabrini birov tortmasligi kerak! Shartta o‘rtaga chiqdim:

– Kechirasizlar, bu ishni men qilganman.

– Nimaga?! – sakkiz kishi birdaniga shu savolni berdi.

– Ha, men qilganman. Qosimning bu ishdan mutlaqo xabari yo‘q. Undan keyin, xullas, bu ishni men qilganman...

Tamom, hali aytganimdek, obro‘ ikki pul bo‘ldi. Aytilmagan gap-u, qilinmagan nasihat qolmadi. Mendan shu ketishda ketaversam, tuzukroq odam chiqmas emish, agronom ham, injener ham, zootexnik ham bo‘la olmas emishman.

– Yo‘q,– dedim qaysarligim tutib, – mendan agronom chiqadi, albatta.

– Chiqmaydi! – sakkizovlari bir ovozdan takrorlashdi.

– Bo‘lmasa zootexnik bo‘laman.

– Ilmsiz bo‘lsang, zootexnik tugul molboqar ham bo‘lolmaysan!

– Bo‘la olaman.

– Gapni ko‘paytirma, bo‘lolmaysan! – achchig‘i chiqib dedi direktor.

– Bo‘laman, bo‘laman, bo‘laman! – dedim-da, eshikni tarsillatib yopib chiqib ketdim. Men o‘qimay turib ham boshimda shu qadrdon qalpoqcham bor ekan, albatta, agronom ham, injener ham, shoir-u artist ham bo‘la olaman deb qattiq ishonar edim. «Ha, albatta, bo‘laman, – deb takrorladim o‘zimga o‘zim, – hularga, menga ishonchsizlik bilan qarayotgan mana shu qadrdon o‘qituvchilarimga o‘zimning kimligimni ko‘rsatib qo‘yaman...»

O‘sha kuni kechasiyoq qahramonliklar ko‘rsatib, shon-u shuhrat taratib, o‘qituvchilarimni, Otajon Azizovichni hayratda qoldirish niyatida safarga otlandim.

Xayr, jonajon qishlog‘im, hayqirib, toshdan toshga urilib oqayotgan zilol suvli anhorlar, poyonsiz mevazor bog‘lar, hammangizga xayr. Yo‘l yoqasidagi azim yong‘oqlar, sizlar ham yaxshi qoling. Endi sizlarga hech kim tosh otib shoxingizni sindirmaydi, tanangizga mix qoqib ozor bermaydi!

Mehribon oyijonim, sho‘xliklar qilib ko‘nglingizni og‘ritgan bo‘lsam, qaysarligim tufayli o‘ksitgan bo‘lsam, kechiring meni! Qo‘ng‘ir sochli singillarim, sizlar ham yaxshi qoling. Har xil qiziqchiliklar qilib sizlarni qiqirlatib kuldiradigan, maktabdan qaytayotganingizda sho‘x bolalar urganda tarafingizni oladigan akangiz yoningizda yo‘q endi. Sog‘inganda, ko‘nglingiz o‘ksiganda rasmga boqing. Lekin yig‘lamang. U albatta keladi, qahramonliklar ko‘rsatib qaytadi. O‘z o‘qituvchilariga o‘qimasdan turib ham agronom bo‘la olishi mumkinligini, artist bo‘lib hammani o‘ziga mahliyo qila olishi mumkinligini ko‘rsatib qo‘yadi. Ha, albatta, ko‘rsatadi. Ko‘ksi to‘la orden bilan qaytadi.

Xayr!

Ey, chala qolgan uy vazifalari, sizlarga ham xayr!

Yarim tunda qishloqdan chiqib borar ekanman, ko‘zim jiqqa yosh, ammo qalbim shodliklarga to‘la edi.

III BOB

BAXTIM KULIB BOQQAN EDI

Qayoqqa borishni, nima qilishni bilmas edim. Boshim qotgan, o‘ylab o‘yimga yetolmayman. Ammo bir jihatdan ko‘nglim shod – ovqat tekin, poyezd-u avtobuslar tekin, qadrdon qalpoqcham boshimda. Zeriksam, u bilan suhbat quraman.

- Qalpoqcham, qayerlarga kelib qoldik? – deb so‘rayman.
- O‘zim ham bilmayman, Hoshimjon, – deydi qalpoqcham.
- Rostini ayt, mendan agronom chiqarmikin-a?
- Chiqadi. Albatta, chiqadi.
- Axir mening diplomim yo‘q-ku? – deyman ko‘nglim o‘ksib.
- O‘kinma, – deydi qalpoqcham, – qo‘lingni cho‘ntagingga sol – diplom tayyor.

Qo'limni cho'ntagimga solgan edim, chindan ham ko'k jildli, ichkarisiga har xil yozuvlar yozilib, dumaloq muhr bosilgan diplom chiqib qoldi.

– Qalpoqcham, axir mening bo'yim juda past-ku, – deyman yana ikkilanib, – hech kim meni katta odam deb o'ylamaydi-ku?

– Xafa bo'lma, kerak bo'lganda bo'y ham qo'shib beraman.

Yo'l yurdim, yo'l yursam ham mo'l yurdim, bir mahal mundoq qaragam, sahiro-yu biyobonga kelib qolibman. Bir tomoni poyoni yo'q cho'l. Qarasang, ko'zing jimirlab ketadi. Yantog'-u sho'radan boshqa hech narsa ko'rinmaydi. Ahyon-ahyonda menga o'xshab qayoqqa borishini bilmay garang bo'lib uchib yurgan qushlar to'dasigami, dumi uzun yumronqoziq yoki ko'zini lo'q qilib turgan kaltakesakkami duch kelib qolasan.

Ikki marta ilonlar galasiga ham uchrab qoldim. Yegani ovqat topolmay bir-birining dumini so'rib yotgan ekan, meni ko'rishi bilan sevinib, shunaqangi quvlashga tushib ketishdiki, agar boshimga qalpoqchamni kiyib olmaganimda, kim biladi, holim ne kechar edi...

Biroz yurgach, bog'-rog'lar yashnab yotgan joyga kelib qolibman. Tavakkal qilib daraxtzorlar orasidan yurib boraverdim. Goh olmazor, goh shaftolizor, goh tokzorlar orasidan o'tib borardim. Bir tomonda g'o'zalar ham yashnab yotibdi. Dadamga o'xshagan odamlar tepasiga brezentdan soyabon o'rnatilgan universallarga minib olib ishlov berishmoqda. Katta sement ariqdan shundoqqina o'tishim bilan g'alati bir manzaraga ko'zim tushib, rostini aytsam, hang-u mang bo'lib qoldim. Yuz gektarcha keladigan katta maydon mayda-mayda bo'laklarga bo'lib tashlangan, har bir bo'lakchada uchtadan-to'rttadan bo'lib o'zim tengi, o'zimdan sal kattaroq bolalar, Oyshaxon singlimga o'xshash qo'ng'ir sochli qizchalar terlab-pishib ishlashib yotibdi.

– Hoy bola, horma! – dedim g'o'zaning ichidan o't yulib yurgan bir bolaning yoniga borib.

– Ishingni qil, – dedi u boshini ko'tarmay.

– Horma, deyapman.

– Ishingni qil deyapman, – shunday deb notanish bola sekin boshini ko'tardi. Ko'tardi-yu, uyalganidan bo'lsa kerak sholg'omdek qizarib ketdi.

– Kechirasiz, – dedi peshanasidagi terini artib, – men sizni o‘zimizning Shavkat deb o‘ylabman.

– Kechirasiz, – dedim men ham hurmatini joyiga qo‘yib, – bu qaysi mamlakat?

– Nima?

– Qaysi mamlakat deyapman?

– Mamlakat emas, Mirzacho‘l.

– E, anavi gazetadagi Mirzacho‘l shu yerlarmi?

– Gazetadagi emas, Mirzacho‘ldagi Mirzacho‘l, – tushuntirdi notanish bola.

– Bu yerda nima qilyapsizlar?

– O‘t yulyapmiz.

– Bu g‘o‘zalar kimniki o‘zi?

– Bizniki.

– Nega endi sizniki bo‘larkan?

– Ana shu, ko‘rib turganingiz o‘n gektar yerdagi g‘o‘zani oltovimiz ekanmiz, o‘zimiz parvarishlayapmiz, hosilini ham mashinada o‘zimiz yig‘ishtirib olmoqchimiz.

– Sizlarga agronom kerak emasmi?

– Yo‘q, – dedi bola boshini chayqab, – biz o‘zi bo‘lajak agronomlarmiz...

Gapni cho‘zib o‘tirmasdan narigi kartalarga o‘tib ketdim. Mendan ko‘ra sal novcharoq bo‘lgan ikkita bola qovun chopiq qilish bilan ovora.

– Nima qilyapsizlar? – so‘radim jo‘rttaga nima qilayotganlarini ko‘rib turgan bo‘lsam ham.

– Ikkinchi chopiq qilyapmiz, – degan mujmalroq javob oldim. Bolalar juda shoshib ishlashardi. Yo bir-birlari bilan kim ko‘p ishlashga musobaqa o‘ynashgan yoki o‘zlari shunaqangi chaqqon ishlashga o‘rganib qolishgan bo‘lsa kerak, deb o‘yladim. Rostini aytsam, shu paytda mening ham ana shu bolalar bilan egatlarga yonma-yon tushib olib, musobaqalashib, ketmon choppim kelib ketdi. Lekin o‘zimni bosib, jiddiy bir ohangda:

– Sizlarga agronom kerak emasmi? – deb so‘radim.

– Yo‘q, kerak emas.

– Nega endi kerak bo‘lmas ekan? Ehtimol, kerakdir?

– Bizning o‘zimiz agronommiz.

Shundan keyin kun botguncha ishlayotganlarni gapga solib, suhbatlashib, mayda kartalarni aylanib, tomosha qilib yuraverdim. O‘ziam tomosha qilsang arzigulik joylar ekan, cho‘lni yashnatib yuborishibdi. Bir kartada hali aytganimdek paxta, boshqasida hali aytganimdek qovun-tarvuz, nariroqda piyoz, beriroqda karam! Ayniqsa, bu atrofdagi mevalarni aytmaysizmi. Luchchak shaftolilarga maza kiray deb qolibdi, olma daraxtlari hosilni ko‘p qilganidan biron ayb ish qilib qo‘ygandek boshlarini egib turibdi. Uzunning o‘zidan, xoh ishonning, xoh ishonmang, roppa-rosa yigirma ikki xilini sanasam-a.

Tovuqlarga don berib yurgan, hadeb tuxum yeyaverganidan bo‘lsa kerak, oshqovoqdek semirib ketgan sariq sochli bir qizdan:

– Bu tovuqlar kimniki? – deb so‘radim.

– Bizniki, – dedi qiz hozirgina archilgan kattagina tuxumni og‘ziga solib.

– Tuxumni kimga berasan?

– O‘quvchilarga.

– Uy vazifalarini bajarmaganlarga ham beriladimi?

– Unaqalar bizda yo‘q.

– Bordi-yu, bitta-yarimta topilib qolsa-chi?

– Bor, ishingni qil, – dedi sariq sochli qiz yana bitta tuxumni og‘ziga solib, – tovuqlarimni hurkitib yuboryapsan.

– Menga qara, – dedim biroz yumshab, – sizlarga zootexnik kerak emasmi?

– Zootexnikni nima qilamiz?

– Ish o‘rgatadi-da.

– Unaqasidan o‘zimizda ham to‘lib yotibdi...

Sal nari borgan edim, atrofi yog‘och taxta bilan o‘ralgan katta qo‘rg‘onga ko‘zim tushib qoldi. Darvoza tepasiga «Krupskaya nomli maktab-internat fermasi» deb yozib qo‘yishibdi. Ha-ha, bu maktabning hali fermasi ham bor ekan-da, deb o‘yladim-u sekin ichkari kirib bordim. Rostini aytsam, ferma uncha katta ham, uncha kichik ham emas ekan: sakkizta sigir, o‘n to‘rtta cho‘chqa, uchta qo‘tir echki – bor-yo‘g‘i shu.

– Qo‘ylaring ham bormi? – so‘radim mollarning tagini tozalab yurgan past bo‘yli, peshonasi do‘ng bir boladan.

– Qo‘ylar cho‘lda... – dedi bola menga qarab angrayib.

– Quyonlar-chi?

– Quyon fermamiz katta bog‘ning ichida turadi.

– Echkilaring bor-yo‘g‘i uchtami?

– Muncha ezma ekansan, aytdim-ku, echkilar ham qo‘ylarning yonida deb.

– Shunaqa demaysanmi, – dedim sal past kelib. – Men bo‘lsam boshqalari kasal tegib o‘lib ketganmi deb o‘ylabman. Buzoqlaring ko‘rinmaydi?

Peshonasi do‘ng bola toza jonimga tegding-ku, degandek qo‘lini siltab, paqir bilan supurgini ko‘targancha, xiyol oqsoqlanib cho‘chqaxonaga o‘tib ketdi. O‘sha yerdan turib, negadir tilini uzun chiqarib meni masxara ham qilib qo‘ydi.

– Tort tilingni, hozir borib sug‘urib olaman! – dedim mushtimni ko‘rsatib.

– Meni-ya!

– Ha, seni.

– Urishgandan ko‘ra kelib ishga qarashsang bo‘lmaydimi! – dedi bola iljayib, ishga tushsam tushay deb ustimdagi yangi ko‘ylagimni shartta yechdim-da:

– Qani, ishingni ko‘rsataver, – deb qo‘ydim.

– Menga qara, tag‘in sen mehmon bo‘lmagin? – qiziqib qoldi u.

– Mehmonman-da.

– Iye, shunday demaysanmi? Qani, tanishib qo‘yaylik: mening otim Hayitvoy, yettinchi sinfda o‘qiyman.

– Mening otim Hoshimboy, – deb qo‘limni cho‘zdim, – oltinchi sinfning a‘lochi o‘quvchilaridan bo‘laman. Sizlar o‘zi kimsizlar, o‘quvchimi, kolxozchimi, hech tushunolmay qoldim-ku?

– Bizmi, biz hu anavi ikki qavatli bino bor-ku, o‘sha yerda o‘qiyimiz, darsdan bo‘sh vaqtimizda ko‘rib turganingdek ishlaymiz, kasb o‘rganamiz. Biz-chi, Hoshimboy, o‘zimizni o‘zimiz boqamiz, o‘zimizni o‘zimiz kiyintiramiz...

– Rostdan-a?! – dedim hech ishongim kelmay.

– Rost, – Hayitvoy ishonchsizlik bildirganim uchun biroz xafa bo‘ldi,
– hali sen ko‘rganing yo‘q, o‘ttiz gektar yerda mevazor bog‘imiz bor,
shig‘il hosilga kirgan. Yarmini yeymiz, yarmini bozorga chiqarib sotamiz.
Go‘sht ham, sut ham o‘zimizda yetarli.

– Sigirlarni kim sog‘ib beradi?

– Kim sog‘ardi, o‘ninchi sinfning qizlari-da.

– Meva-chevalarni ham o‘shalar sotib beradimi?

– Bo‘lmasam-chi? – dedi Hayitvoy maqtanib, – direktorimiz Xursanali Sharafiddinovich bu qizlardan ajoyib sotuvchilar yetishib chiqadi, deydi. Mayli, rastrata qilsalar ham ishlashaversin, bora-bora o‘rganib ketishadi, deydi. Tunov kuni, bilasanmi, nima bo‘ldi? Tekshiruvchilar borganda, haligi budkada sut-qatiq sotib o‘tiradigan Sanobar opam bor-ku?

– Qaysi? – so‘rab qo‘ydim.

– Hali o‘ninchi «b» da o‘qiydigan bor-ku, o‘sha oq xalat kiymasdan savdo qilayotgan ekan, qo‘lga tushib qolibdi. Tartibni buzgani uchun rosa muhokama qilib vigovor berishdi. Undan keyin desang, o‘n besh so‘m shtraf qilishdi.

– Shtraf pulini qayerdan oladi?

– Qayerdan olardi, brigadaning fondidan oladi-da, hali aytdim-ku, mahsulotlarimizdan kelgan foydani kassaga qo‘yamiz deb. Kassadagi pul yig‘ilaveradi, yig‘ilaveradi, keyin o‘ninchini bitirib butunlay ketayotganimizda har kim o‘ziga tegishli pulni olib ketadi.

– Rost aytyapsanmi? – dedim yana ishongim kelmay.

– Rost. O‘tgan yil maktabimizni ellik kishi bitiruvdi, bitirish kechasi Xursanali Sharafiddinovich har biriga ming so‘mdan pul ulashdi, biz rosa qarsak chaldik... Sizlarning maktablaringizda ham shunaqami?

Rostini aytsam, nima deyishimni bilmay, jo‘rttaga nariroqdagi sigirlarni tomosha qilayotgandek angrayib turaverdim. Bizning maktabimizda, yashirib nima qilaman, bu yerda ko‘rganlarimning mingdan biri ham yo‘q. Rost, tirik burchakda ikkita oriqli quyon bor edi, lekin uning ham bittasi ochidan o‘lib qolgan. Undan keyin maktabimizning orqasida kattagina mevazor bog‘ ham bor, lekin bu daraxtlar meva qiladimi-yo‘qmi, hozir o‘ylay-o‘ylay hech xotirlay olmadim. Shunday bo‘lsa ham maktabimizning sha‘nini hecham yerga urgim kelmasdi.

– Nima deding? – dedim maqtanishga chog‘lanib.

– Sizlarda ham shunaqalar bormi deyapman?
– Sizlarnikidan yuz marta yaxshisi bor.
– Quyon fermalaringiz ham bormi?
– Bor. Hatto bizda sher, arslonlargacha bor...
– O‘h-ho‘, – dedi Hayitvoy qo‘rqqanidan ko‘zlari ola-kula bo‘lib, – yeb qo‘ymaydimi?

– Biz ularni temir qafaslarga solib, ustidan kattaligi sening kallangdek keladigan qulflar solib qo‘yganmiz...

– Sizlarda haligi eshik, rom yasaydigan ustaxonalar ham bormi?

– Oh-ho, bizning ustaxonani bir ko‘rsang, – deb qo‘ydim. Shunday deyman-u, lekin maktabimizning ustaxonasi qayerda ekanini o‘zim ham bilmayman.

– Haligi kiyim-bosh tikadigan artel-chi? – deb so‘rashda davom etdi Hayitvoy.

– Bor. Hammasi bor. Mana shu ustimdagi ko‘ylak ham o‘sha yerda tikilgan. Oyog‘imdagi tuflini Shokir degan bitta og‘aynim tikib bergan.

– Bizda ham ustaxonaning har xilidan bor, – dedi Hayitvoy biroz shashtidan tushib, – hozir olib borib ko‘rsatardim-u, lekin ishlarim qolib ketadi-da.

Men uning ishlariga ko‘maklashadigan bo‘ldim. Ko‘z yumib-ochguncha avval molxonani, so‘ngra cho‘chqaxonani yog‘ tomsa yalagudek qilib tozalab tashladik. Go‘ng bilan chiqindilarni men katta chelakka solib turdim. Hayitvoy tashqariga bo‘zchining mokisidek qatnab turdi. Bir nafasda hamma yoq, hali aytganimdek, yog‘ tomsa yalagudek bo‘ldi-qoldi.

– Do‘stim Hayitvoy, – dedim ishlar tugagach, – sizlarga mol doktori kerak emasmi?

– Do‘stim Hoshimboy, – javob qaytardi sherigim, – mana shu ferma-dagi sakkiz bola hammamiz mol doktori bo‘lamiz...

Hayitvoy bilan o‘rtoq bo‘lib qoldik. O‘ziyam ko‘ngli ochiq, xushchaq-chaq, menga o‘xshab qiziqchiroq bola ekan. Avvaliga rosa maqtanchoq bo‘lsa kerak, deb o‘ylagan edim. Yo‘q, unchalik maqtanchoq ham emas ekan. Aytganidek, maktabning ustaxonasi ko‘rsang ko‘rgudek, tomosha qilsang tomosha qilgudek joy ekan. Qizlar mening oyimnikiga o‘xshash tepki mashinada chok tikishayotgan xonaga kirib o‘n minut chamasi angrayib

turdim. Qasam ich desangiz, qasam ichib aytamanki, bunaqangi ustaxona dunyoda hech bir maktabda bo'lmasa kerak. Quyonlarning terisidan jajji qizlar uchun popukli qalpoqchalar, oq batistdan o'quvchi qizlar kiyadigan fartuk deysizmi, paxta teriladigan kanop etaklar deysizmi, xullas, dunyodagi yo'q kiyimlar mana shu yerda tikilar ekan. Biram bejirim, biram chiroyli tikishyaptiki! Hay-hay, nozik qo'lchalarning chiroyli harakatlarini ayt-maysizmi, oyoqchalarning bir me'yorda ishlashini qarang-a! O'zlari kichkina-kichkina qizlar, oyoqlari tepkiga zo'rg'a yetyapti-yu, katta xotinlardek kerilib o'tirishadi-ya, obbo jin sochlar-ey! Zavqim oshganidan yoniga borib bittasining biqinidan sekin chimdigan edim, qo'limga bir tushirdi.

– Bular ham sotiladimi? – deb so'radim Hayitvoydan.

– Sotiladi, hammasi sotiladi, – tushuntirishda davom etdi u.

– Menga qara, ana u qalpoqchalardan esdalik uchun menga ikkita berolmaysanmi?

– Nima qilasan bularni?

– Ikkita singlim bor, o'shalarga sovg'a qilib olib bormoqchiman.

– Yo'q, berolmayman.

– Berasan, keyin qo'limga pul tushganda kelib to'lab ketaman.

– Berolmayman! – dedi Hayitvoy biroz jahli chiqib.

– Berasan, – shunday dedim-da, stol ustida turgan chiroyli qalpoqchalardan ikkitasini olib qo'ltiqqa urdim. Hayitvoy qo'limga yopishgan edi, bilmasdan qattiqroq itarib yuborgan ekanman, bechora ikki-uch dumalab ketsa bo'ladimi. Chok tikayotgan qizlar bizni kuzatib turishgan ekan, ularni sut-qatiqlar bilan ta'minlab, nonushtalariga qaymoqlar yetkazib berayotgan ukajonlarini ranjitganim uchun mendan o'ch olmoqchi bo'lib 28 qiz baravariga o'rmidan turdi: birining qo'lida pichoq, birining qo'lida qaychi, birisi qizib turgan dazmolni ushlab olgan, hammalari menga tashlanib qolishdi. Qarasam, ishning keti xunuk bo'ladigan. Qochmagan nomard, dedim-da, o'zimni eshikka urdim... Yo'q, Mullahoshimboy kechikkan ekanlar, eshikni allaqachon berkitishga ulgurishibdi, qalpoqchamni boshimga kiyishga arang ulgurib qoldim. Ko'zdan yo'q bo'lishim bilan:

– Stolning tagini qaranglar, stolning tagida! – deb qichqirdi biri.

– Shkafning ichiga kirgandek bo'ldi! – dedi boshqasi shovqin solib. O'zimni sekingina derazadan hovliga otdim. Qizlar: «O'g'ri qochdi,

ushlanglar!» – deb orqamdan yugurib chiqishdi. Butun internatda trevoga ko‘tarildi. Direktor Xursanali Sharafiddinovich radiouzel orqali e‘lon qilib, meni qidirishga 550 o‘quvchining hammasini safarbar qildi.

– Afti angori esingda qolganmi? – so‘radi u Hayitvoydan.

– Bo‘lmasam-chi?..

– Unda mana bu radiouzel orqali hammasini gapirib ber, tezroq bo‘l!

– Diqqat, diqqat! – hovliqib, xirillab gapira boshladi Hayitvoy, – o‘g‘rini qidirayotganlar diqqatiga. Hozirgina qochgan bola 12–13 yoshlarda edi. O‘zi qorachadan kelgan, oriq, bo‘yi mendan ko‘ra novcharoq. Ko‘zlari yirik-yirik, doim chaq nab turadi. Burni angishvonaga o‘xshaydi. Gapirganda tutilib-tutilib qoladi. Ustida oq shoyidan sorochkasi bor, shimi yo‘l-yo‘l sherstdan, dazmollanmagan. Afti boshiga bir haftadan buyon suv tegmagan bo‘lsa kerak, hamma yog‘i kir...

Hayitvoy radiodan e‘lon berayotgan mahalda men direktorning kabinetida xuddi o‘sha direktorning o‘zi bilan yonma-yon o‘tirib choyxo‘rlik qilmoqda edim. Divanga yonboshlab olib o‘ylanib ketdim.

– Nimalar qilib qo‘ydim o‘zi? Ularning mehnatiga yordamlashish o‘rniga hammasini ishdan qo‘ydim-ku! Mana Xursanali Sharafiddinovich bilan yonma-yon o‘tiribmiz, o‘zi yomon odamga o‘xshamaydi, ancha mehribon, gapga tushunadigan ko‘rinadi... Ehtimol, yaxshilikchasiga iltimos qilganimda meni biron uchastkaga agronom qilib olgan bo‘larmidi. Ishlarim yurishib ketganda, kim biladi, rasmim gazetalarda bosilib ham chiqarmidi. Ana unda mehribon direktorimiz Otajon Azizovich ham, algebra muallimimiz Qobilov ham kishi o‘qimasdan turib agronom bo‘la olishi, o‘rtoqlariga hisobsiz foydalar keltirishi mumkinligini o‘z ko‘zlari bilan ko‘rardilar... ha, baxtim kulib boqay deb turgan edi. Lekin afsuski, ishni o‘zim buzib qo‘ydim...

Sekin o‘rnimdan turdim-da, Xursanali Sharafiddinovichning sovib qolgan choyidan och qoringa xo‘rillatib bir xo‘pladim-u, radiouzel o‘rnatilgan xonaga kirdim. Hayitvoy o‘sha yerda hamon kekirdagini cho‘zib gapirar edi.

– Ma, qalpog‘ingni ol, bunaqasi bizning maktabda ham to‘lib yotibdi!

– dedim-da, oyog‘ining tagiga tap etib tashladim.

Arzimagan bir narsa uchun yuzim shuvut bo‘lib qoldi, endi bu yerda

qolishim mumkin emas edi. Bolalarning oshxonasiga kirib, qozonning boshiga o'tirib oldim-da, lazzatli taomlardan to'yib-to'yib yedim. Kompot pishirishgan ekan, undan ham ikki stakanni pok-pokiza urib oldim. Keyin, o'zingiz ham sezib turgan bo'lsangiz kerak, yana yo'lga ravona bo'ldim...

IV BOB

HASHAROTNI KALTAKLASHGA BUYURDIM

Ketyapman-ketyapman, na yo'lning oxiri ko'rinadi, na atrofdan biron qo'qqaygan kulba. O'ngga qarasang ham g'o'za, chapga qarasang ham g'o'za. Bir mahal burilib orqamga boqqan edim, nazarimda, hozirgina men bosib o'tgan yo'llarda ham g'o'zalar o'sayotganga o'xshab ko'rindi. Siz qanaqaligingizni bilmayman-ku, lekin men mana shunaqangi poyonsiz dalalarga chiqqanimda yayrab, jonim tanimga sig'may ketadi. Undan keyin qornim to'ydi deguncha, ashula aytib yuboradigan odatim ham bor. Shu paytda qorin masalasida shikoyatim yo'q hisobi. Undan keyin atrofdan: «Hoy, Mullahoshim, quloq o'zimizga ham kerak», – deb tanbeh beradigan biron kimsa ham ko'rinmaydi. Shartta ashulani boshlab yubordim:

Xoh g'o'zam, xoh-xoh g'o'zam,
Hosili oppoq g'o'zam, –

deyman-u, buralib-buralib o'yinga tushib yuboraman. Keyin ikki qo'limni biqinimga qo'yib, egilib, g'o'zalarga salom beraman-da:

Xoh g'o'zam, xoh-xoh g'o'zam,
Hosili oppoq g'o'zam, –

deb kuylab yo'lda davom etaman. Qorong'i tushib, osmonda charaqlab yulduzlar ham ko'rinib qoldi. Ammo hali aytganimdek, yo'lning oxiridan darak yo'q.

Bir mahal ko'chani chap tomonidan miltillab chiroq yorug'i ko'rinib qoldi. Borib qaragam, yetmish yoshlarga kirgan, oppoq soqoli ko'ksiga tushib turgan bir otaxon yonboshlab olib xo'rillatib ko'k choy ichyapti. Oyoq tomonda – toshfonus, o'shaning yorug'ini ko'rgan ekanman.

- Assalomu alaykum, otaxon! – dedim cho‘zib, – suv quyypsizmi?
- Vaalaykum, – otaxon chordana qurib o‘tirib oldi, – kel, o‘g‘lim, kel. Qani, beriroq kel-chi, tanimayroq turibman. Kimning o‘g‘lisan o‘zi?
- Dadamning o‘g‘liman, – deb yuboribman shoshilib. Hash-pash deguncha ikkovimiz ota-boladek bo‘ldik-qoldik. Otaxonning ismlari Polvontog‘a ekan. Ishimning o‘ngidan kelganini qarangi, Polvontog‘a yolg‘iz o‘zi zerikib o‘tirgan ekan. Menga o‘xshash esli-hushli, gapga tushunadigan bir yigitga juda-juda ham zoriqib o‘tirgan ekan. Xursand bo‘lib ketganidan otaxon meni obdan mehmon qildi, keyin termosdan choy quyib berayotib:
 - Obbo o‘g‘lim-ey, obbo taylog‘im-ey, – deb qo‘ydi.
 - Otaxon, bu g‘o‘zalar qaysi kolxozniki? – sekin maqsadga o‘tdim.
 - Kolxozniki emas, sovxozniki. Oltinchi sovxozniki. O‘g‘lim, qani qanddan ol, choy rasmi qand bilan ichiladi.
 - Otaxon, sovxozlaringga agronom kerak emasmi?
 - Sovxozga kerak-kerakmasligini bilmayman-u, ammo-lekin bizning bo‘linga agronom kerak. O‘zimizning agronom oblastga ko‘tarilib ketdi. Umrindan baraka topkur ko‘p azamat yigit edi. Nima, dadang agronommi deyman?
 - Dadam emas, mening o‘zim agronomman.
 - Nima?! Mushtumdek bola-ya! – shunday deb otaxon menga boshdan oyoq razm solib chiqdi. Men qo‘ltig‘imda turgan qalpoqchamga «qalpoqcham, sehringni ko‘rsat», deb asta shivirladim-da, ovozimni chiqarib:
 - Otaxon, meni chog‘imda yosh bola deb o‘ylayapsiz shekilli? – deb shartta o‘rnimdan turgan edim, Polvontog‘am mirzaterakdek bo‘yimni ko‘rib:
 - Yopirim-ey, yopirim-ey! – deb soqolini changallab, hang-u mang bo‘lgancha menga tikilib qoldi. – Hozirgina yosh bola eding-ku yo tush ko‘rayotibmanmikin-a! Astag‘firullo...
 - Otaxon, men o‘zi shunaqaman, – dedim shoshib-pishib, – bir qarasangiz yosh boladek, yana bir qarasangiz katta odamdek ko‘rinaman.
 - Yopir-ey, yopir-ey! – derdi otaxon tinmasdan. U bir nafasdan so‘ng o‘ziga kelib, «shunday qilib, agronomman deng, o‘g‘lim» deb so‘radi.
 - Ha, otaxon, agronomman.
 - Bizning sovxozga ishga kirmoqchi bo‘lib yaxshi qilibsiz, o‘g‘lim.

Sovxozimiz keng, hammaga ham ish yetib ortadi. Farg‘ona tomondan bo‘laman, dedingizmi?

– Ha, Farg‘ona tomondan bo‘laman.

– Ota-onalar hayotmi?

– Hayot, otaxon, hayot.

– Barakalla. Ularning davrida u yoq-bu yoqni ko‘rib olganingiz ma‘qul.

Musofir bo‘lmasang, musulmon bo‘lmaysan, deydilar keksalar. Ertalab sovxozi direktorining oldiga o‘zim boshlab boraman. Farg‘onadan meni qora tortib kepti, hamshaharim bo‘ladi, ishga olsang ham olasan, olmasang ham olasan, deb turib olaman...

O‘sha kechasi Polvontog‘a bilan dalaning o‘zida yotib qoldik. O‘ziyam anchadan buyon bunaqangi huzuri jon bo‘lmagan edi. Sement ariqlarda hayqirib oqayotgan suvlardan egatlarga tarab qo‘ydik-da, yerning o‘rtasiga qilingan baland supada cho‘zilib yotdik. Olis-olislarda miltillab chiroqlar yonadi, ko‘kdagi yulduzlarni aytmayizmi, charaqlab ko‘zni olay deydi. Oy bo‘lsa tepamizga kelib allaqanday sarg‘ish, allaqanday ko‘kimtir nurlar sochadi. Qalbimizda hech tushunib bo‘lmaydigan, shodlikka ham, g‘ussaga ham o‘xshamaydigan g‘alati-g‘alati hislar uyg‘otgandek bo‘ladi. Suv o‘z tilida bir nimalar deb chulduraydi, chigirtkalarining basma-basga kuylashi, qurbaqalarning pashsha tuta olmaganidan kimgadir shikoyat qilayotgandek cho‘zib-cho‘zib qurillashi – mana shularning hammasi menga, negadir, qishlog‘imizni eslatib yubordi. Chalqancha tushib, ikki qo‘limni boshim ostiga qo‘ygancha yulduzlar chamaniga mahliyo bo‘lib yotarkanman, shu paytda oyijonim, jondan yaxshi ko‘rgan singillarimni eslab ketdim. Ehtimol, bechora oyijonim sochlarini yulib faryod chekayotgandir, dalama-dala, qishloqma-qishloq bo‘zlab meni axtarib yurgandir. Oyijon, oyijonim, meni axtarmang, meni deb ko‘zyoshlaringizni oqizmang. Hoshimboyning ishlari besh, katta sovxozga katta agronom bo‘lay deb turibdi...

O‘ylay-o‘ylay uxlab qolibman.

Sovxozi direktori baland bo‘yli, yelkalari keng, polvonnamo bir kishi ekan. Gapirganda ovozi xuddi xumning ichidan chiqqandek guldirab, jaranglab eshutiladi. Kulganda tomni ko‘tarib yuborgudek qattiq kuladi, yurganda uyning pollari lapanglab ketadi. Polvontog‘a meni tanishtirgach:

– Hoshimboy hali yosh, uni o‘zing tarbiyanga olasan, – deb tayinladi sovxoz direktoriga.

– Otaxon, Sizning gapingizni hech qaytarolmayman, – dedi direktor menga zimdan razm solib, keyin mening o‘zimdanda ham so‘rab qo‘ydi:

– Qaysi institutni bitirgansiz?

– Agronomlik institutini.

– Qaysi fakultetini?

– Agronomlik fakultetini.

– Yaxshi. Ilgari ishlaganmisiz? – Yo‘q.

Akbar aka Nosirov unaqangi ezma direktorlardan emas ekan, gapni cho‘zib meni ham, o‘zini ham qiynab o‘tirmadi-yu shartta agronom qilib tayinladi-qo‘ydi.

O‘sha kuni ikkovimiz uning «villis»iga o‘tirib, dala aylandik. To‘rtinchi bo‘limga tayinlangan ekanman, ixtiyorimda 1200 gektar paxta maydoni-yu 12 brigada. Akbar aka meni jamiki brigada boshliqlari, men rahbarlik qilishim kerak bo‘lgan odamlar bilan birma-bir tanishtirib chiqdi. Minib yuring deb, «IJ» markali mototsikl berib, oylik maosh ham tayinladi.

– Eng muhimi, o‘rtoq Ro‘ziyev, – dedi u ta‘kidlab, – odamlar bilan ishlash. Agar kishilar bilan yaxshi muomala qilsangiz, ularning qalbiga yo‘l topa olsangiz ish o‘z-o‘zidan yurishib ketaveradi. Tushunarlimi?

– Tushunarli, o‘rtoq Nosirov! – dedim. Mototsiklni olishga olib qo‘ydim-u, lekin yashirib nima qilaman, haydashni bilmas edim. To‘g‘ri, dadamning mototsikliga uch-to‘rt bor minganim bor. O‘t oldirishni, gaz berishni, tezligini oshirib, pasaytirishni o‘shanda uncha-muncha o‘rgangan edim.

Uch kun mototsikl minishni mashq qilib, to‘rtinchi kundan boshlab dala aylanishga tushdim. Bu yerning odamlari ajoyib kishilar ekan. Qayerga bormay, hurmatimni joyiga qo‘yib, kutib olishadi. Choy, ba‘zan qozon osib ovqat ham tayyorlashadi. Ikki marta tovuq sho‘rva ham qilib berishdi. «Aroq-paroq ham ichasizmi?» deb so‘rashgan edi, «tag‘in mast bo‘lib qolib aljib o‘tirmay» deb, «yo‘q, men ichkilikni yomon ko‘raman», deb qo‘ya qoldim. Gohida:

– O‘rtoq agronom, sizningcha, mahalliy o‘g‘itga superfosfatni aralashtirib solgan yaxshimi yoki superfosfatni selitra bilan tashlayveraylikmi? – deb so‘rab qolishadi.

Superfosfat nimasi-yu selitra nimasi, rostini aytsam, o‘zim ham bilmayman. Ilgari bunaqangi gaplarni hech eshitmagan ekanman. Lekin shunday bo‘lsa ham sir boy bermayman:

– Shuni ham so‘rab o‘tiribsizlarmi, – deb jo‘rttaga balanddan kelaman, – kim aytadi sizlarni Mirzacho‘lning mashhur paxtakorlari deb, uyat emasmi!

Aylanib yurib to‘rtinchi brigada dalasida janjal ustidan chiqib qolibman. Bo‘lim boshlig‘i O‘rmon aka bilan brigadir Rahimjon aka nima to‘g‘risidadir qo‘llarini paxsa qilib bahslashmoqda edi. Meni ko‘rishi bilan bo‘lim boshlig‘i:

– O‘rtoq agronom, Sizdan bir iltimosim bor, – deb qoldi.

– Marhamat, – mototsikldan asta tushdim.

– Agar malol kelmasa mana bu Rahimjonga, uning a‘zolariga kompost to‘g‘risida bir gapirib bersangiz. Bular haligacha hech narsa tushunishmas ekan.

– Marhamat, – dedim-da, u yoq-bu yoqqa qarab olgach, leksiya o‘qishga tushib ketdim, – o‘rtoqlar, kompost juda foydali ichimlik, uni asosan mevadan tayyorlashadi. Mevalarning xili qancha ko‘p bo‘lsa, u shuncha shirin bo‘ladi. Bizning Farg‘ona tomonlarda kompostni o‘rik, shaftoli qoqi va olchanning qurug‘idan tayyorlashadi. Xullas, kompost ichmabsiz, dunyoga kelmabsiz...

Gapimni tugatmasimdan o‘tirgan odamlar sharaqlab kulib yuborishdi. Qiziqroq gap aytgan bo‘lsam kerak deb, mening o‘zim ham kulaverdim, rosa kulishdik. Keyin bilsam, o‘sha kuni obdan sharmanda bo‘lgan ekanman. Go‘ngni achitib tayyorlanadigan kompost bilan mevalardan tayyorlanadigan kompotning farqiga bormasdan, rosa aljibman, o‘sha kundan boshlab to‘rtinchi brigada dalalariga qadam bosmaydigan bo‘lib ketdim.

Qisqasi, mana shunga o‘xshash ikir-chikirlarni hisobga olmaganda ishlarim ko‘ngildagidek, kayfim chog‘ edi. Qani endi direktorimiz Otajon Azizovichmi yoki menga ikki baholar qo‘yishdan hech charchamaydigan Qobilovmi mana shu yurishlarimni bir ko‘rishsa-yu, o‘qimasdan katta odam bo‘lib olganimni, mas‘ul ishda ishlayotganimni ko‘rib o‘z aytganlariga pushaymon bo‘lishsa, deb o‘ylayman...

Savol va topshiriqlar

1. Adibning hayoti va ijodi haqida gapirib bering.
2. X. To'xtaboyevning qaysi asarlarini bilasiz?
3. «Sariq devni minib» kitobini maktab kutubxonasidan olib, to'liq o'qib chiqing.
4. Romanning bosh qahramoni qanaqa bola? Unga to'liq tavsif berishga harakat qiling.
5. Hoshimjonning xatti-harakatidagi ijobiy sifatlar nimada? Salbiy jihatlari-chi?
6. Hoshimjonning sehrli qalpoqchani izlashi bilan bog'liq tasvirlarga diqqat qiling. Uning «oyim aytyapti» deb ikkita nonni qarzga olganini qanday baholaysiz? Sizningcha Hoshimjonning bu harakati yolg'onchilikmi, shumlikmi?
7. Hoshimjon qalpoqni dastlab qayerda va qanday sinaydi?
8. Romanning «Sariq devni minib» deb nomlanishiga asos bo'lgan Soraxon folbin va uning o'g'li Mirobiddinxo'ja nayranglarini fosh etishga bag'ishlangan o'rinlarini sinchiklab o'qib chiqing. Undan Hoshimjon Mirobiddinxo'jaga tanbeh berayotib sal bo'lmasa o'zining kimligini bildirib qo'yishi mumkin bo'lgan joyni uning nutqidan toping.
9. Romanning «Baxtim kulib boqqan edi» bobida Hoshimjonning tashqi ko'rinishi qanday tasvirlangan?
10. Ushbu bobda Hoshimjon va Hayitvoy gap-so'zlaridan ularning xulqi, tarbiyasida qanday farq ko'rasiz?
11. Hoshimjonning agronomlik «faoliyati»ni qanday baholaysiz?
12. Hoshimjon sehrli qalpoqqa ishonib qaysi kasbda ishlamoqchi bo'lsa, darrov qovun tushirib, fosh bo'layotganining sababi nimada?
13. Daftaringizga Hoshimjon tilidan keltirilgan tabiat tasviri, hazil-mutoyiba so'zlarini yozib oling.
14. «Bilimsizlik pand beradi» mavzusida insho yozing.

Nazariy ma'lumot

SARGUZASHT ASAR HAQIDA TUSHUNCHA

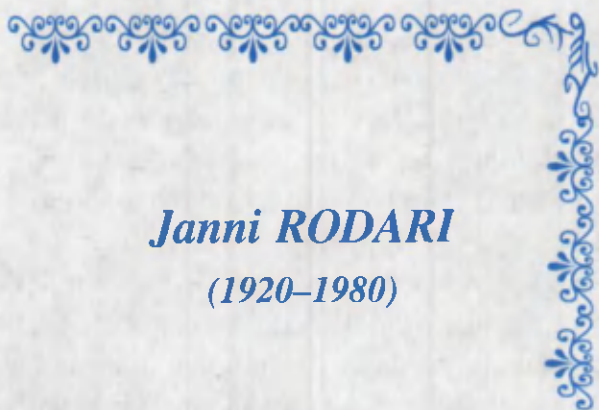
Siz turli-tuman qiziqarli hodisalarga boy sarguzasht asarlarni ozmi-ko'pmi o'qigansiz, albatta. Aslida sarguzasht deb boshdan kechirilgan voqealarga aytiladi, biroq adabiy asardagi har qanday voqeani ham sar-

guzasht deyish mumkin emas. Sarguzasht asarda favqulodda qiziq va g'aroyib voqealar, o'quvchini hayajonga soladigan tasvirlar, kechinmalar ko'p bo'ladi. Bunday asar kishini doim hayajonda ushlab turadi, uni o'qiganingizda bu yog'i nima bo'larkin, deya qiziqishingiz ortib boradi. Jonatan Sviftning «Gulliverning sayohatlari», Daniel Defoning «Robinson Kruzo», Jyul Vernning «O'n besh yoshli kapitan» kabi kitoblari ana shunday asarlardandir. Ularda qahramonlar ko'z ko'rib, quloq eshitmagan voqealarni boshdan kechiradilar, dahshatli to'siqlarga duch keladilar. Bunday asarlarda biroz mubolag'a, biroz fantastik tasvir ustunlik qilgani tufayli ularni muxlislar boshdan oxir hayajon bilan o'qiydi.

O'zbek adabiyotida ham qahramonlar hayoti sarguzashtli kechadigan asarlar anchagina. Jumladan, Alisher Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonini sarguzasht asarning mukammal namunasi desa bo'ladi. Unda Farhodning Axraman devni yengishi bilan bog'liq voqealar, Yosuman kampir kirdikorlari haqiqiy sarguzasht asarga xos tarzda tasvirlangan.

Keyingi davr adabiyotimizda yaratilgan asarlar, jumladan, Siz yuqorida tanishgan Xudoyberdi To'xtaboyevning «Sariq devni minib» romani ham sarguzasht usulida bitilgan asar hisoblanadi. Unda 6-sinf o'quvchisi Hoshimjon Ro'ziyevning qilmishlari juda qiziqarli voqealar asosida hikoya qilinadi. Bu asarda fantastik va detektiv holatlar uyg'unlashgan tarzda ifoda etilgan. Garchi asarda real voqealar tasvirlanayotgan bo'lsa-da, undagi fantastik, detektiv unsurlar romanni hayajon bilan o'qilishini ta'minlaydi.

Sarguzasht asarlar qiziqarli bo'lishi, ajoyib-g'aroyib voqealarga boy bo'lishi tufayli kitobxon dunyoqarashini, fantaziyasini o'stirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham Sizlarga vaqt-vaqti bilan sarguzasht asarlarni o'qib turishni maslahat beramiz.

Janni RODARI

(1920–1980)

Siz aka-uka Grimmlar, Sharl Perro, Hans Kristian Andersen hamda boshqa adiblar qalamiga mansub ertaklar va bu asarlar asosida yaratilgan kino va sahna asarlari bilan tanishsiz. Esingizda bo'lsa, 5-sinfda Hans Kristian Andersenning «Bulbul» nomli ertagini o'rgangansiz. Bilasizki, ertaklarda afsonaviy, o'ylab topilgan voqealar tasvirlanadi. Biroq ular zamirida kishini ezgulikka, xayrli ishlarga undovchi, insonni ma'naviy jihatdan go'zallashtiradigan sehrli bir kuch mavjud. Kattalarning ham, kichiklarning ham ertaklarni birdek yaxshi ko'rishi shundan bo'lsa, ajab emas. Italiyalik ertakchi Janni Rodari yuqorida biz nomini tilga olgan buyuk ijodkorlardan ancha keyin yashab o'tgan bo'lsa-da, o'zining mo'jizali, o'quvchini hayratga soluvchi ertaklari bilan jahon bolalarining qalbini rom etgan adibdir.

Janni Rodari 1920-yilning 23-oktabrida Italiya shimolidagi Omenya shahrida hunarmand oilasida tavallud topdi. Jannining bolalik yillari mashaqqatli kechdi. Uning otasi Juzeppe Rodarining kasbi novvoy bo'lib, Jannining bolaligi, adibning o'zi ta'kidlaganidek, «olov jizillab turadigan tandir yonida, un va ko'mir solingan qoplar orasida» kechdi. Jannining otasi nisbatan erta vafot etadi. Tirikchilik og'irlashgach, ularning oilasi boshqa shaharga ko'chib ketadi. Janni bolaligida qo'g'irchoq yasovchi usta yoki rassom bo'lishni va boshqa qiziqarli kasblarni egallashni orzu

qilgan edi. Biroq kambag'allik tufayli o'zi orzu qilmagan diniy maktabga o'qishga kirishga majbur bo'ladi. Chunki bu yerda o'quvchilarga ovqat va kiyim-kechak tekin berilar edi. Shunday bo'lsa-da, Rodari bu maktabda ikki yildan ortiq o'qiy olmaydi.

Yosh Janni universitetga o'qishga kiradi. Ayni vaqtda boshlang'ich maktabda o'qituvchilik bilan shug'ullanadi. Maktabdagi o'quv jarayoni, bolalar bilan yaqindan muloqotda bo'lish, ularning fe'l-atvori, qiliqlari, qiziqishlarini chuqur o'rganish Rodarining bolalar yozuvchisi sifatida shakllanishida jiddiy omil bo'ldi, deya olamiz. Yosh o'qituvchi Janni Rodari o'quvchilari bilan uzoq suhbat qurar, ularning ba'zan javob berish mushkul bo'lgan xilma-xil savollaridan zavqlanar, bu savollarga javob berish uchun turli xil voqealarni hikoya qilib berardi. J.Rodari bu jarayonda o'zi ham bilmagan holda kichik ertaklar to'qir, ularni yosh do'stlariga aytib berar edi. Keyinchalik u o'zi to'qigan ertaklarni qog'ozga tushira boshlaydi. Ana shu tarzda yozuvchining ilk to'plami – «Quvnoq she'rlar kitobi» yuzaga keladi. Shundan keyin u Italiyada va boshqa mamlakatlarda mohir ertakchi adib sifatida taniladi. Yozuvchining «Chippolinoning sarguzashtlari», «Telefonda aytilgan ertaklar», «Jelsamino yolg'onchilar mamlakatida», «Osmondagi tort», «Televizorga kirib qolgan Jip», «Rim ertaklari», «Uchtadan oxiri bor ertaklar» kabi mutoyibaga boy, ta'sirchan hikoyalar turkumi maydonga keldi. Bu asarlarning ko'pchiligi o'zbek tilida ham nashr etilgan. Janni Rodari asarlari o'zining xayolotga boyligi, samimiy mutoyibasi bilan o'quvchini hayratga soladi. Janni Rodari ahamiyati jihatidan Nobel mukofotiga teng bo'lgan Hans Kristian Andersen mukofotiga sazovor bo'lgan adib edi. Mashhur yozuvchi 1980-yil 14-aprelda vafot etdi. Siz quyida Janni Rodarining «Uchtadan oxiri bor ertaklar» turkumidagi «Hurishni eplolmagan kuchukcha» hamda «Rim ertaklari» kitobidan olingan «Shahzoda Plombir» nomli ertaklar bilan tanishasiz.

«UCHTADAN OXIRI BOR ERTAKLAR» TURKUMIDAN HURISHNI EPLOLMAGAN KUCHUKCHA

Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, hurishni eplolmaydigan bir kuchukcha bo‘lgan ekan. U na hura olarkan, na miyovlay olarkan, na ma‘rashni va na kishnashni bilarkan, qisqasi, hech bir maxluq tilida gapirishni uddalay olmaydigan shunday bir go‘rso‘xta ekan. Asli-naslini so‘rasangiz, o‘zi bir mushtdaygina, juda ham oddiy kuchukcha ekan. Ilgarilari kuchuk asari ko‘rinmaydigan bu qishloqda uning qayerdan paydo bo‘lib qolganini hech kim bilmas ekan. Albatta, shundoq bo‘lgandan keyin «men nega hurishni bilmayman-a?» – degan o‘yni xayoliga ham keltirmas ekan. Lekin kunlarning birida kimdir uni savolga tutibdi:

– Qiziq, sen nega sira hurmaysan?

– Hurish?.. Bu nima deganingiz? Axir men bu yerlik emasman, men hurishni bilmayman...

– Obbo jinqarcha-yey! Nahotki, hamma kuchuklar vov-vov deb hurishini bilmasang?

– Nimaga huradi?

– «Nimaga» deganing nimasi? Axir kuchuk bo‘lgandan keyin huradi-da! O‘tkinchilarga qarab huradi, ko‘ziga shubhali ko‘ringan mushuklarga qarab huradi. Oyga qarab huradi, hayotidan mamnun bo‘lganda huradi. Jahli chiqqanda, g‘ashi kelganda huradi. Ko‘pincha kunduz kunlari huradi, lekin tunda hurgan paytlari ham bo‘ladi.

– Gapingizda jon borku-ya, lekin men...

– Sen juda kim bo‘libsan? Yoki sen to‘g‘ringda gazetalarda yozishlarini xohlaysanmi?

Kuchukcha nima deb javob berishni bilmay, jimib qolibdi. U hurishni bilmagani uchun ham uni qanday o‘rganishga aqli yetmabdi-da.

– Unday bo‘lsa, men nima qilsam, sen ham shunday qil, – kuchukchaga ichi achiganidan maslahat solibdi xo‘rozcha. U o‘zining jarangdor tovushi bilan bo‘ynini gajak qilib bir necha marta «Qu-qu-qu-quvvv!» deb qichqiribdi.

– Bu sen o‘ylaganchalik osonga o‘xshamaydi, – debdi kuchukcha.

– Be, shu ham gap ekanmi! Yaxshilab quloq sol, mening tumshug‘imga diqqat qil. Qisqasi, men nima qilsam, sen ham shunday qil.

Xo‘rozcha yana «qu-qu-quvvv!» deb qichqiribdi.

Kuchukcha unga taqlid qilmoqchi bo‘libdi-yu, biroq tomog‘idan qandaydir beo‘xshov «qih-qih» degan ovoz chiqibdi, xolos. Shu yerda donlab yurgan tovuqlar cho‘chib, har tomonga qochib qolibdi.

– Hechqisi yo‘q, – tasalli beribdi xo‘rozcha, – birinchi martaga bu juda yaxshi chiqdi. Endi esa takrorla. Qani!

Kuchukcha yana bir marta qichqirishga urinib ko‘ribdi, biroq yana hech narsa chiqmabdi. Shunda u kunda-kunda oz-ozdan mashq qila boshlabdi, goho u o‘rmonga kirib ketarkan-da, u yerda xalaqit beruvchi hech kim bo‘lmay, ko‘ngli istaganicha qichqirar ekan.

Kunlardan bir kun ertalab u shunaqangi qotirib qichqiribdiki, azbaroyi ovozi tiniq va jarangdor chiqqanidan o‘zi ham zavqlanib ketibdi. Xo‘roz qichqirig‘i qulog‘iga chalingan tulkivoy o‘zicha: «Xudoga shukur, xo‘rozvoy holimdan xabar olgani keldi! Bu himmati uchun unga darrov minnatdorchilik izhor qilib qo‘yishim kerak», deb o‘ylabdi o‘zida yo‘q suyunib. U xo‘rozcha istiqboliga oshiqibdi. Albatta, pichoq, vilka va salfetka olib olishni ham unutmabdi, chunki o‘zingizga ma‘lumki, tulki uchun babaq xo‘rozdan shirinroq taom dunyoda bo‘lmaydi. Lekin babaq xo‘roz o‘rniga dumida cho‘nqayib o‘tirgancha ovozining boricha paydarpay «qu-qu-qu-quvvv!» deb qichqirayotgan kuchukchani ko‘rganda, tulkivoyning qanchalik hafsalasi pir bo‘lganini aytmasa ham o‘zingiz bilsangiz kerak.

– Eh, – debdi tulkivoy, – bu ahvolda qopqonga tushib qolmasam go‘rga edi!

– Qopqonga deysanmi? – ajablanib so‘rabdi kuchukcha.

– Ha-da! Men seni ataylab o‘zini o‘rmonda adashib qolganga solib, xo‘roz bo‘lib qichqiryapsanmi deb o‘ylabman. Yaxshiyamki, paytida ko‘rib qoldim seni. Lekin bunday ov qilish g‘irromlikdan boshqa narsa emas. Kuchuklar odatda ovchi kelayotganidan ogohlantirib, hurib ovoz beradilar.

– Yolg‘on gapirsam, o‘lay agar... Ov qilish mening xayolimga ham kelgani yo‘q. Men bu yerga faqat mashq qilgani kelganman.

– Mashq qilgani kelganman deysanmi? Nimani mashq qilasan?

– Men hurishni o‘rganyapman, ancha o‘rganib qoldim ham. Quloq solgin-a, juda yaxshi hura olaman.

Shunday deya kuchukcha yana «qu-qu-qu-quvvv!» deb baralla qichqiribdi.

Tulki ichaklari uzilgudek qotib-qotib kulibdi. Yerga dumalab, qornini ushlab shunaqangi kulibdiki, sira o‘zini to‘xtatolmabdi. Kalaka qilib kulganlaridan kuchukcha qattiq xafa bo‘libdi: axir buni o‘rganguncha ozmuncha mehnat qildimi! Bechora yig‘lamoqdan beri bo‘lib, dumini qisgancha uyga qaytibdi. Bir vaqt yo‘lda u bir kakkuga duch kelibdi. G‘amgin ketayotgan kuchukchani ko‘rib, kakkuning unga rahmi kelibdi va ko‘ngil so‘rabdi:

– Senga nima bo‘ldi, kuchukvoy, tinchlikmi?

– Hech narsa bo‘lgani yo‘q.

– Bo‘lmasa nega huncha g‘amgin ko‘rinasan?

– Eh... so‘rab nima qilasan?.. Hamma balo hurishni eplolmaganimdan. Buning ustiga birov o‘rgatib qo‘yay ham demaydi.

– Gap faqat shunda qolgan bo‘lsa, men senga ko‘z ochib-yumguncha o‘rgatib qo‘yganim bo‘lsin. Yaxshilab quloq sol, men sayrayman: kuk-ku, kuk-ku! Bidingmi?

– Unchalik qiyinga o‘xshamayapti...

– E, oppa-oston! Men juda kichkinaligimdan kukulashni bilaman. Qani, takrorla: «Kuk-ku, kuk-ku, kuk-ku, kuk-ku!..»

– Ku, – sayrashga urinibdi kuchukcha, – ku...

U mana shu «kuk-ku»ni yana ko‘p martalab takrorlabdi, o‘sha kuni kechgacha va ertasiga ham faqat shuni mashq qilibdi, bir haftadan keyin esa ajabtovur kukulaydigan bo‘lib qolibdi. U o‘ziga o‘zi qoyil qolib, o‘ylabdi: «Mana, nihoyat men chinakam huradigan bo‘lib qoldim. Endi meni hech kim kalaka qilib, ustimdan kulolmaydi».

Ayni shu kunlari ov mavsumi boshlangan paytlar ekan. O‘rmonda ko‘p ovchilar paydo bo‘libdi. Ular ichida to‘g‘ri kelgan tomonga va duch kelgan jonivorga qarab o‘q otaveradiganlari ham bor ekan. Agar ovozlari quloqqa chalingudek bo‘lsa, bulbullarni ham ayab o‘tirishmas ekan. Ana shunday

ovchilardan biri o'rmonda ketayotib, butalar orasidan: «Kuk-ku, kuk-ku...» degan ovozni eshitib qolibdi. Ovchi darhol miltig'ini qo'lga olib mo'ljalabdi-da, ustma-ust: «Paq-paq!» – o'q uzibdi.

Xayriyat, o'q kuchukchaga tegmabdi. Xuddi qulog'ining ostidan vizillab o'tib ketibdi. Bechora kuchukchanning shunaqangi o'takasi yorilibdiki! Qochib ketayotib, o'zicha o'ylar emish: «Hoynahoy, bu ovchining esi joyida bo'lmasa kerak, bo'lmasa kelib-kelib hurishni biladigan kuchukka qarab o'q uzadimi...»

Ovchi esa bu paytda o'ljasini qidirish bilan ovora ekan. U mo'ljalga aniq urganiga shubha qilmagan ekan-da.

«Hoynahoy urgan qushimni allaqayoqdan paydo bo'lgan haligi kuchukcha ilib ketgan», o'ylabdi u.

Alamini bosish uchun ovchi inidan mo'ralab turgan sichqon bolasiga qarab o'q uzibdi, lekin bu ham mo'ljalga tegmabdi.

Kuchukcha bo'lsa chopib ketaveribdi, ketaveribdi...

Ertakning birinchi tugashi

Kuchukcha chopib ketaveribdi, ketaveribdi, bir vaqt bir sigir bemalol o'tlab yurgan o'tloqzordan chiqib qolibdi.

– Qayoqqa shoshib ketyapsan, kuchukvoy?

– O'zim ham bilmayman.

– Unday bo'lsa to'xtab, birpas damingni ol. Bu yerning o'tlog'ini qara, ko'm-ko'k.

– Eh, gap o'tloqda bo'lganda-ku, o'zim bilardim-a...

– Ha, nima bo'ldi? Tobing yo'qmi?

– Undan battari. Men hurishni bilmayman!

– Seni qara-yu, dunyoda eng oson narsa shu-ku! Quloq sol: «Mo'-o'! Mo'-o'! Mo'-o'!...» Xo'sh qalay, yoqdimi?

– Durust. Lekin bir narsani ko'nglim sezib turibdi, menga kerak bo'lgan narsa bu emas. Chunki, sen sigirsan...

– Ha, albatta, sigirman...

– Men esa sigir emas, kuchukchaman.

– Kuchukcha bo‘lmay nimasan? Kuchukchasan. Xo‘sh, nima bo‘pti shunga? Mening tilimda gapirishni o‘rganib olsang, buning nimasi yomon ekan?

– Bu bilan sen juda zo‘r fikrni o‘rtaga tashlaganingni bilasanmi?

– Qanaqa fikrni?

– Mana, hozirgina mening miyamga kelgan fikrni-da. Men barcha hayvonlar tilini o‘rganib olaman-da, sirkda tomosha ko‘rsataman. Hamma meni olqishlab, qarsak chaladi, men boyib ketaman va shoh qiziga uylanib olaman. Kuchuklar shohining qiziga, albatta...

– Barakalla, juda yaxshi o‘ylabsan buni! Qani, belni mahkam bog‘lab, ishga kirishaver. Yaxshilab eshitib ol: «Mo‘-o‘-o‘! Mo‘-o‘-o‘!»

– Mo‘-o‘...– o‘zicha g‘o‘ng‘illabdi kuchukcha.

Hurishni eplolmagan, lekin boshqa tillarni o‘rganishda zo‘r qobiliyatga ega bo‘lgan kuchukcha qaysi desa, hech ikkilanmay shuni ko‘rsatavering, yanglishmaysiz.

Ertakning ikkinchi tugashi

Kuchukcha chopib ketaveribdi, ketaveribdi... Yo‘lda unga bir dehqon uchrabdi.

– Buncha shoshib, qayoqqa ketyapsan, hoy kuchukvachcha?

– O‘zim ham bilmayman...

– Unda men bilan yur. Menga xuddi senday bir kuchukvachcha juda zarur edi – tovuqxonamni qo‘riqlaysan.

– Siz bilan jon deb horar edim-u, lekin bir aybim bor – hurishni bilmayman.

– Ayni muddao-da! Hurishni biladigan kuchuklar faqat o‘g‘rilarga qo‘l keladi – cho‘chitib, o‘g‘rini qochirib yuboradi. Sening ovozingni esa ular eshitmaydi, yaqinroq keladi, shunda sen ularni shappa tutib olib, talab-talab tashlaysan, ular qilmishiga yarasha jazosini oladi.

– Bo‘pti, roziman, – deb javob beribdi kuchukcha.

Shu tariqa hurishni bilmaydigan kuchukcha o‘ziga munosib ish topib olibdi, bir umr bo‘yniga zanjir tushib, kunda bir kosa suyak nasibasi bo‘libdi.

Ertakning uchinchi tugashi

Kuchukcha chopib ketaveribdi, chopib ketaveribdi... Birdan qulog'iga qandaydir maxluqning: «Vov-vov! Vov-vov!» degan g'alati ovozi chalinibdi-yu, taqqa to'xtabdi.

«Qulog'imga tanish va issiq eshityaptimi?» – o'zicha o'ylabdi kuchukcha. – Garchi bu qanaqa jonivor ovozi ekanini bilmasam ham yuragimga jiz etib tekkanday bo'ldi-ya».

– Vov-vov!

– Balki bu jirafadir! Yo'q, bu timsoh bo'lsa kerak. Ha, bu xuddi o'sha serjahl timsoh... Ehtiyot bo'lish kerak.

Butalar orasiga bekinganicha kuchukcha «vov-vov!» degan ovoz kelayotgan tomonga emaklab ketibdi. Yo xudoyim, bu ovoz uning yuragini buncha o'ynatib yubormasa!

– Bu hech shubhasiz, kuchuk bo'lishi kerak!

To'ppa-to'g'ri! Tag'in kelib-kelib kimning kuchugi deng: kukulagan ovozni eshitib, haligina o'q uzgan ovchining kuchugi bo'lib chiqsa-ya!

– Salom, kuchuk!

– Salom, kuchuk!

– Nega bunaqa ovoz chiqaryapsan?

– Ovoz! Shuni bir bilib qo'yki, bu shunchaki ovoz emas, balki hurishdir.

– Hurish deysanmi? Hali sen hurishni bilasanmi?

– Bilganda qandoq. Axir, ko'rib turibsan-ku, filga o'xshab dunyoni boshimga ko'tarayotganim yoki sherga o'xshab na'ra tortayotganim yo'q.

– Unda menga ham o'rgat hurishni.

– Iye, hali sen hurishni bilmaysanmi?

– Yo'q...

– Unday bo'lsa quloq sol. Bu mana bunday qilinadi: «Vov-vov!..»

– Vov-vov! – kuchukcha birdaniga hura ketibdi. Sevinchi ichiga sig'may: «Nihoyat, yaxshi ustozni topib oldim!» deb o'ylabdi o'zicha. Shu topda dunyoda undan baxtiyor maxluq yo'qday tuyulibdi unga.

«RIM ERTAKLARI» TURKUMIDAN

SHAHZODA PLOMBIR

Sinyor Molteni (uchinchi qavat, 12-kvartira) juda bezovta edi. U kreditga «Qo‘shaloq qutb» markali ajoyib xolodilnik sotib oldi, ammo ikki oydirki, navbatdagi qarzni to‘lay olmayapti. Bir vaqt desangiz magazindan qo‘ng‘iroq qilib qolishdi-ku: «Yo darhol badalni to‘lab qo‘ying, yo xolodilnikni qaytaring». Biroq sinyor Moltenining na puli va na boyvachcha do‘stlari bor edi. Nima qilish kerak?

O‘sha kuni ertalab u xolodilnikka g‘amgin boqqancha uni asta-asta silab xuddi odam bilan gaplashayotganday shunday dedi: «Azizim, bir-birimizdan judo bo‘lmasak deb qo‘rqaman, sen ketsang, uyim dashti biyobonday huvullab qoladi!» Xolodilnik muz qotganday churq etmasdi, sinyor Molteni, baribir, uning nima demoqchiligini tushundi va xayrixohlik bildirdi: «Ha, buni bilaman, sen pul emas, sovuq chiqarishing kerak!»

Shu kuni ertalab sinyora Sandrelli (to‘rtinchi qavat, 15-kvartira) bir shisha sut olmoqchi bo‘lib, o‘zining oddiygina «Pingvin» xolodilnigini ochdi. Ochdi-yu, taxta bo‘lib qoldi: xolodilnikning ichi mayda-mayda odamchalar bilan liq to‘la edi! Odamchalardan biri hatto tuxum ustiga chiqib o‘tirib olibdi.

Odamchalar egniga kumush korjoma va shaffof skafandr kiyib olishgandi, kiyimlari ostidan ularning sariyog‘ rangli yuzlari bilan och binafsha sochlari ko‘rinib turardi. Odamchalar moshrang ko‘zlari bilan sinyora Sandrelliga xotirjamgina qarab qo‘yishdi va loaqal joylaridan qilt etishmadi ham. Faqat haligi tuxum ustida o‘tirgani «Chao, chao!» degandek unga qo‘lini silkib qo‘ydi.

– Yo parvardigor, marsliklar! – qichqirib yubordi sinyora Sandrelli. – Ular bunchalik kichkina bo‘ladi deb xayolimga ham kelmagandi! Hoy, mening xolodilnigimda nima qilyapsizlar? Sen tirrancha, darrov tuxumdan tush-chi, pachoq qilib qo‘yasan!

Biroq odamcha uning gapiga quloq solmadi. Shunda juda ham chaqqon ayol bo‘lgan sinyora Sandrelli astagina ikkita barmog‘ining uchi bilan uni ushladi-da, sardina balig‘i bankasi ustiga olib qo‘ydi.

– Marslikmisan yoki yo‘qmi, faqat shu narsa qulog‘ingda bo‘lsinki, bu yerda mening hukmim yuradi!

– Xolodilnik eshigini yoping, ichkariga issiq havo kiriyapti! – degan qat‘iy va amrona ovozni eshitdi sinyora.

– Nima, nima?

– Biz muz qoplagan sayyoradan uchib keldik, hali sizning ob-havoyingizga o‘rganganimizcha yo‘q. Iltimos, sizga buyurilganidek eshikni yoping.

– Menga buyruq berishga jur‘at etgan bahodir kimligini bilsam bo‘ladimi? – xitob qildi sinyora Sandrelli battar fig‘oni chiqib. – Undan tashqari, qanday qilib sizlar mening uyimga kirib oldingizlar?

– Oshxona derazasining darchasidan. Siz uni kechasi tasodifan gaz chiqib qolmasin degan o‘yda ochiq qoldirasiz-ku.

– E ha, aftidan, sizlar ko‘p narsadan xabardor ko‘rinasizlar-ku.

– Bo‘lmasam-chi. Bosib olishdan ilgari biz sizlarning urf-odat-laringizni, shuningdek, tilingizni ko‘p oy mobaynida o‘rganib olganmiz. Eshikni yoping!

– Nega endi zabt etishni kelib-kelib aynan mening xolodilnigimdan boshlashingiz kerak bo‘lib qoldi?

– Bu yog‘i bilan ishingiz bo‘lmasin. Buning ustiga biz bu uydagi xolodilniklarning hammasini zabt etganmiz. Shunday qilib, eshikni yoping va bizni o‘z holimizga qo‘ying!

– Yopadi deb xayolingizga ham keltirmay qo‘ya qoling! To‘g‘rirog‘i, yopaman-u, ammo xolodilnikni o‘chirib qo‘yaman, tushunyapsizmi? Bosib olish qanaqa bo‘lishini ko‘rsatib qo‘yaman sizlarga!

Odamchalar ichidan bittasi barmog‘ini bigiz qilib – harholda keyinroq sinyora Sandrelli shunday hikoya qilib bergandi – stulni ko‘rsatib:

– Avval ana uni bir ko‘rib qo‘ying-chi! – deya taklif etdi.

Oq bo‘yoqqa bo‘yalgan stul birdan qip-qizarib, bir zumda hech qanday tutunsiz yonib ketdi. Undan faqat bir hovuch kul qoldi, xolos. Buning hammasiga roppa-rosa o‘ngacha sanashlik vaqt kifoya qilibdi.

– Tokni o‘chirgudek bo‘lsangiz, butun uyni yondirib yuboramiz.

Sinyora Sandrelli zarb bilan xolodilnik eshigini yopdi-da, darvozabonni chaqirdi:

- Sinyora Anna, bilasizmi, nimalar bo‘lyapti o‘zi?
- Nima gap, sinyora Sandrelli? Isitish batareyasi sovib qolibdimi?
- Gap shundaki, haligi...

Sinyora Sandrelli bo‘lgan gapni bir boshdan darvozabon ayolga so‘zlab berdi. O‘z navbatida u boshqalarga yetkazdi. Oradan bir oz vaqt o‘tgach, uying birinchidan tortib to beshinchigacha bo‘lgan barcha qavatdagi kvartiralarda bir xil voqea yuz berdi: xolodilniklarning eshiklari ochilishi bilanoq qayta yopilaverdi – ha‘zilar hayron bo‘lar, kimlarnidir qo‘rquv bosar, hamma joyda hayrat va hayajon ovozlari eshitilardi. Sinyor Molteni ham o‘zining «Qo‘shaloq qutb»iga tashlandi va uning ichida kumushrang korjomalarda churq etmay o‘tirgan kelgindilar to‘dasi orasida baland bo‘yi va ajoyib oltinrang korjomasi bilan ajralib turgan odamchani darrov payqadi.

– Balkim, siz bo‘lsangiz kerak eng kattasi? – deb qiziqib so‘radi Molteni, bu ajoyib o‘yinchoqlarni olmoqchi bo‘lgan kichik qizining qo‘lini itarib.

– Men shahzoda Plombirman, – javob qildi oltinrang korjomali odamcha. – Bizning tilimizda ismim, o‘z-o‘zidan ma‘lum boshqacha jaranglaydi. Lekin siz uchun shunday desa ham bo‘laveradi. Undan tashqari siz menga nisbatan janobi oliylari deb murojaat etishingizga to‘g‘ri keladi.

– Albatta, janobi oliylari, – rozi bo‘ldi sinyor Molteni. – Siz janobi oliylari, bu yerda qanchalik uzoq turishlaringizni ayta olmaysizlarmi?

– Bu ob-havoga bog‘liq, – javob qildi shahzoda Plombir. – Yulduzlararo uchuvchi kemamizga yonilg‘i olishimiz uchun bizga yangi yoqqan qor kerak. Qor yog‘ishi bilan biz sayohatimizni davom ettiramiz. Shimoliy qutbga qo‘nmoqchi bo‘lib yo‘l olgandik, biroq bu yerga tushib qoldik.

– Bundan chiqdi, sizlar Yerda yashashni mo‘ljallayapsizlar, shundaymi?

– Men sizga aytdim-ku, Shimoliy qutbda deb. Sizlar baribir u yerda yashamayapsiz-ku. Sayyoramizning muzini eritib yuborishi mumkin bo‘lgan kometa bilan to‘qnashish xavfi tug‘ilib, Somon Yo‘lining bu qismidan boshpana qidirishimizga to‘g‘ri keldi. Men bosh razvedkachi otryadini boshqaraman. Biz Shimoliy qutbga joylashishimiz bilanoq

sayyoramizga xabar qilamiz va u yerda qolgan barcha vatandoshlarimiz bu yerga yetib kelishadi.

– Qiziq, janobi oliylari, agar sir bo‘lmasa, qanchasizlar?

– Bor-yo‘g‘i, bir yarim milliard. Biz juda kam joyni egallaymiz. Bordiyu, Shimoliy qutbga yetib borganimizda ham sizlarga o‘zimiz haqimizda ma‘lum qilishni o‘ylamagandik, ko‘rib turibsizki, sharoit o‘zgarib qoldi. Endi esa, agar xizmat bo‘lmasa, eshikni yopib qo‘ysangiz, chunki bunday issiq havodan boshim og‘riy boshlaydi.

Sinyor Moltenining buyruqqa itoat etishdan o‘zga iloji qolmadi, so‘ng deraza yoniga kelib osmonga qaradi. Fevral oyi osmoni tiniq va ko‘m-ko‘k: quyosh bor nurini bahorning issiq kunlaridek saxiylik bilan sochib turadi. U mamnun kayfiyatda kaftini kaftiga bir-ikki ishqalab qo‘ydi.

– Tentak! – jahl bilan dedi sinyora Molteni. – Oshxonada bosqinchilar to‘lib yotibdi-yu, seni bo‘lsa sevinchdan og‘zing qulog‘ingda.

– Sening nimaga aqling yetuvdi o‘zi, – javob qildi sinyor Molteni, – omadimiz kelganini sen qayoqdan bilib o‘tiribsan...

Shu daqiqada sinyora Moltenining qanday qilib omadlari kelganiga aqli yetmaganligi rost edi, chunki kimdir kvartira qo‘ng‘irog‘ini chalib qoldi.

Bu «Qo‘shaloq qutb» firmasining xizmatchisi edi.

– Sinyor Molteni, assalomu alaykum. Men xolodilnikni olib ketgani keldim. Yoki, balkim, siz, harholda, navbatdagi qarzingizni uzarsiz?

– Eh, ming afsuslar bo‘lsinki, hozir yonimda sariq chaqa ham yo‘q.

– Unday bo‘lsa...

– O‘z-o‘zidan ma‘lum, – dedi sinyor Molteni, – shunday bo‘lgandan so‘ng siz shunday qilishga majbursiz... Faqat sizning qo‘lingizdan hech narsa kelmaydi.

– Qanday qilib qo‘limdan hech narsa kelmas ekan?

– Janobi oliylari bunga ijozat etishlariga ko‘zim yetmaydi...

– Tag‘in qanaqa «janobi oliylari»? Ahmoqona hazilingizni qo‘ysangizchi, sinyor Molteni...

– Bu yoqqa bir marhamat qilib yuboring, keling, bu yoqda, oshxonada biroz o‘tiraylik.

– Mana bu boshqa gap.

– Ha, ammo oqibati siz o‘ylaganday bo‘lib chiqmaydi-da. Dunyoda shunaqasi ham bo‘lar ekan.

Sinyor Molteni xolodilnikni ochdi-yu, shahzoda Plombirga o‘z uzrini aytishga shoshildi.

– Janobi oliylari, kechirasiz, mana bu sinyor..

– Eshitdim, hammasini eshitdim. Hurmatli Molteni, bizning o‘z aloqa usulimiz bor. Xotirjam bo‘ling, ayni vaqtda xolodilnik menga qarashli. Unga hech kim qo‘lining uchini ham tekkiza olmaydi.

– Qanday hazil bu? – «Qo‘shaloq qutb» firmasi xizmatchisining jahli chiqib, ko‘zlari olaydi. – Bu qanaqa mitti odamlar tag‘in? Menga qarang, sinyor Molteni, pul to‘lamaslik uchun siz qanday nayrang o‘ylab topgansiz, hech aqlim yetmay qoldi, lekin sizga aytib qo‘yayki, mening firmam hali hech kimga o‘zini aldatib qo‘ymagan, sizdan ko‘ra pix yorganlari ham unnab ko‘rgan paytlar bo‘lgan-u, ammo uddasidan chiqolmaganlar. Sizlar-chi, hoy mitti janoblar, marhamat qilib, o‘zingizga boshqa boshpana qidirib ko‘ring, juda bo‘lmaganda mana bu chanoq ichida. Mening firmam bu xolodilnikni qo‘lga kiritish payida bo‘lsa-yu, bir nechta arzimagan qo‘g‘irchoq bu maqsadning amalga oshirilishiga yo‘l qo‘ymay tursa, g‘irt sharmandalik-ku.

Bunday haqoratni eshitgan shahzoda Plombir va uning qo‘l ostidagilar qattiq g‘azablandilar. Ammo janobi oliylarining ovozi hammanikidan baland va juda amrona jaranglar edi.

– Sinyor xizmatchi, jazo chorasi tariqasida stol ostiga kiring-da, qo‘lingizni og‘izingizga tiqib oling, ana shunday, hech bo‘lmaganda ovoz chiqarmay o‘tirasiz.

Bu hol g‘oyat jo‘n va shu bilan birga o‘ta ajablanarli sodir bo‘ldi, – shu zahotiy oq «Qo‘shaloq qutb» firmasining xizmatchisi o‘novlon barmoqlarini baravar og‘ziga tiqib, stol tagiga kirib ketdi va yuzini devor tomonga o‘girib oldi. Faqat yig‘idan yelkalari silkinib-silkinib qo‘yayotgani ko‘zga tashlanib turadi. Moltenining oilasi hamjihatlik bilan qarsak chalib yubordi.

– Janobi oliylari, bu qanday qo‘lingizdan keldi, a?

– Arzimagan narsa-ku. Biz miyangizni obdan o‘rganganmiz va sizlarni bo‘ysundirish sirlarini egallab olganmiz. Endi eshikni yopib qo‘ysangiz ham bo‘laveradi. Xayr.

– Xayr, janobi oliylari! Doim xizimatingizga tayyorman! – Endi sinyor Molteniga hech narsani tushuntirib o‘tirishiga hojat qolmagandi. U chaqqonlik bilan deraza yoniga keldi.

– Agarda shunday ob-havo uzoqroq turib berganda, qanday zo‘r bo‘lardi-ya! – dedi u hayajon bilan.

Rostdanam ob-havo ancha vaqtgacha uning ko‘nglidagidek bo‘ldi, ko‘m-ko‘k musaffo osmonda quyosh bir me‘yorda charaqlab nur sochib turdi. Bu orada samoviy kelgindilar xolodilniklarni bosib olishibdi, degan xabar barcha gazeta sahifalarida bosilib chiqdi. Bosqinchilar deb nom olgan plombirlar bilan sayyoraning turli burchaklaridan yig‘ilgan olimlar o‘rtasida bo‘lgan suhbatlar tafsilotini gazetxonlar benihoyat qiziqib o‘qirdilar. Biroq, odatdagidek, odamlarni ko‘proq turli-tuman oldi-qochdi gaplar qiziqtirardi. Ular shahzoda Plombir nonushtaga nima tamaddi qilganini, biroz shakar sepilgan oddiy muz taom, shuningdek, sinyora Sandrelli o‘zining mehmonlaridan bilib olgan ma‘lumotlarni (har xil muzlangan, o‘z-o‘zidan ma‘lum, bir-biridan shirin taom turlarini) yozib olardilar hamda sinyor Moltenini «Qo‘shaloq qutb» firmasi sudga berganligidan qayg‘urishardi. Xullasi kalom, Makmagon ko‘chasidagi uy yonida yangilik kutib, ertalabdan kechgacha odamlar hech arimasdi.

– Shahzoda Plombir yana qirq qizning sevgisiga ega bo‘ldi...

– Aytishlaricha, eshik og‘asining qizi ham unga maftun bo‘lib qolganmish...

– Ikkinchi qavat, to‘rtinchi kvartirada yashovchi plombirlar sariyog‘dan allergik kasaliga chalilib qolganmish...

Shahzoda Plombir televizor orqali so‘zga chiqishga rozilik berganida butun shahar aholisi ekranga juda yaqin o‘tirib, qiziqib tomosha qildi. Shundan keyin beshala qit‘adan minglab oshig‘i shaydo o‘z sevgisini unga izhor eta boshladi. Ammo shahzoda Plombir ularga o‘zining nikohlangani, bo‘lajak kelin o‘z vatani Lun-Lun, ya‘ni «gul bosgan muzlik»da istiqomat qiladigan bir qiz bilan qachonlardir beshikkerti qilib qo‘yilganini ma‘lum qildi.

Va nihoyat, osmonni kulrang bulut qopladi, metereologlarning axborotiga ko‘ra qor yog‘ishi kutilardi. Plombirlar xolodilnikning eng

pastki qismida, ko‘katlar ostiga yashirib qo‘yilgan o‘zlarining yulduzlararo uchuvchi kemalarini olib, uchishga hozirlik ko‘ra boshladilar.

Sinyor Molteni qattiq tashvishda edi. Sudda hamma narsa uning foydasiga hal bo‘lmayotgandi. U yaqin kunlarda yana og‘ir vaziyatda qolishi mumkin edi: yo qarzni to‘lab qo‘yishi, yoki xolodilnikdan mahrum bo‘lishiga to‘g‘ri kelayotgandi. U ertalab shundoq derazadan qaragan ekan, ko‘chalar va uy tomlarini qalin qor qoplaganini ko‘ribdi. «Hammasi tugadi! – debdi u. – Juda bo‘lmaganda birinchi bo‘lib bu yangilikni janobi oliylariga yetkazay».

Biroq shahzoda Plombir qor yoqqanidan xabardor edi.

– Ko‘rdim, ko‘rdim, – javob qildi u. – Biz xolodilnik eshigini ochmay turib ham ko‘rish qobiliyatiga egamiz. Balkondan qor yig‘ib oldik, yulduzlararo uchuvchi kemalarimiz uchishga shay.

– Unday bo‘lsa, xayr-xo‘sh! – bexos chuqur xo‘rsindi sinyor Molteni. Ichida esa: «Alvido, senga ham, xolodilnigim!» – deb qo‘shib qo‘ydi.

– Yo‘g‘-e, – deya kuldi shahzoda Plombir, xuddi uning fikrini uqib turganday. – U bilan xayrlashmang. Mana bunga bir qarasangiz-chi! «Bu» degani bir varaq qog‘oz bo‘lib, unga shahzoda Plombir o‘z qo‘li bilan yirik-yirik harflarda bayonot yozgan edi (mitti odamchaga yirik harflar bilan yozish qanchalik qiyin bo‘lganini ko‘z o‘ngingizga keltirib ko‘ring-a). Bayonotning mazmuni quyidagicha edi: «Qo‘shaloq qutb» markali xolodilniklardan birida menga nisbatan ko‘rsatilgan mehmondo‘stlik qilinganini o‘zim uchun bir omad deb hisoblayman. Men butun javobgarlikni bo‘ynimga olgan holda bu xolodilnikni Quyosh sistemasidagi eng ajoyib xolodilnik deb ma‘lum qilaman. Shahzoda Plombir».

– Mana ko‘rarsiz, – davom etdi janobi oliylari, – bunday reklamani olgandan so‘ng «Qo‘shaloq qutb» firmasi nafaqat to‘lanmagan qarzni, hatto yangisini ham talab qilmaydi. Xolodilnikni o‘zimizniki deb hisoblayverishingiz mumkin va siz bundan buyon bir chentezimo ham to‘lamaysiz!

Shunday bo‘ldi ham. Do‘stlaridan birortasi puldan siqilib qolgundek bo‘lsa, sinyor Molteni unga ko‘pincha shunday tasalli berardi: – Tashvishlanma! Marsliklar joningga ora kiradi!

«TELEFONDA AYTI LGAN ERTAKLAR» TURKUMIDAN

QUTBDAGI GUNAFSHA

Bir kuni ertalab Shimoliy qutbda katta ayiq uyqudan uyg'olibdi. Uyg'olibdi-yu, havoni hidlay boshlabdi. O'ng tomonga qayrilib hidlabdi – hech nimaning isi kelmabdi, chap tomonga o'girilib hidlabdi – birdan g'alati bir hid sezibdi.

– Hm, – deb to'ng'illabdi ayiq yonidagi urg'ochi ayiqqa, – bu tomonga biror ekspeditsiya kelib qolganga o'xshaydimi?

Lekin shu payt ayiq bolalari sal naridan binafsharang gunafsha topib olishibdi. Gunafsha juda nimjon, poyasi ham ingichka ekan. U sovuqda dir-dir qaltirarmish, lekin sira bo'sh kelmay, dadil hid taratarmish, chunki bu uning burchi ekan-da.

– Oyi! Dada! – deb qichqirishibdi ayiqchalar.

– Shu atrofda g'alati bir narsa bor deb darrov aytdim-a, – debdi oq ayiq oilasiga. – Lekin, menimcha, bu baliqqa o'xshamaydi.

– Albatta, baliq emas, – debdi ona ayiq. – Qush ham emas.

– Ha, to'g'ri aytding, – debdi ayiq, xotining gapini chuqur o'ylab olgach.

Kechga borib bu yangi gap butun qutbga tarqalibdi. Bepoyon, ko'z ilg'amas muz sahosida ushoqqina binafsharang jonivor paydo bo'lib, chor atrofga g'alati bir xushbo'y hid taratarkan. U birgina ingichka oyoqchasida qad ko'tarib turarmish va o'lmas emish.

Gunafshani tomosha qilgani kelganlarning son-sanog'i yo'q emish. Sibirdan bug'ular chopib kelishibdi. Amerikadan ho'kizsimon hayvon darak topib kelibdi, morj va tyulenlar suzib kelishibdi, qayoqdandir uzoq-uzoqlardan oq shimol tulkisi kelib qolibdi, bo'rilar yetib kelishibdi, birinchi bo'lib albatta chaqimchi dengiz zag'izg'onlari yetib kelishibdi. Hamma bu g'alati, yovvoyi gulni, uning ingichka qaltiroq poyasini ko'rib hang-u mang bo'libdi, uning nafis xushbo'y hididan to'yib-to'yib nafas olishibdi.

Shunisi qiziqki, uning hidi kech kelganlarga ham yetibdi. Eng so‘nggi daqiqada ham u avvalgiday hid taratib turibdi.

– Doimo shunday xushbo‘y hid taratib turish uchun, – debdi tyulen, – butun bir omborxonaga ega bo‘lish kerak. Uning muz tagida, qayerdadir hoynahoy ombori bo‘lsa kerak.

– Men buni darrov sezgandim, o‘sha zahoti aytdim-a, – debdi oq ayiq. – O‘sha yerda bir nimasi bor!

Ayiq hecham bunaqa demagandi, albatta, lekin hech kim uning gapirgan-gapirmaganini eslayolmabdi.

Hammadan keyin chayka qaytib kelibdi, uni g‘alati notanish haqida biror narsa bilib kelgin, deb janubga jo‘natishgan ekan, u nafasini rostlab olgach, bu kichkina xushbo‘y jonivorning gunafsha deb atalishini, boshqa joylarda – janubda ular millionlab topilishini gapirib beribdi.

– Yuborgan elchimizni qarang-u, – debdi tyulen ensasi qotib. – Biz biror yangi gap bilganimiz yo‘q. Xo‘sh, bu gunafsha boshqa yerga emas, xuddi shu joyga qanday kelib qoldi? Yo‘q, to‘g‘risini aytsam, nima gapligiga hech aqlim yetmay qoldi, juda hayron bo‘lib qoldim.

– U nima dedi, nima bo‘lib qoldim dedi? – shivirlab so‘rabdi ayiq xotinidan.

– Hayron bo‘lib qoldim deyapti, – urg‘ochi ayiq ham shivirlab javob beribdi. – Xullas, boshi qotib qolganmish-da, qaysi oyog‘ini bosishni bilmasmish.

– Ha, ha, – deb gapni ilib ketibdi ayiq. – Men xuddi shunday deb o‘ylovdim-a, ko‘nglimda xuddi o‘sha so‘zlarni takrorlovdim-a.

O‘sha kuni kechasi butun qutb kuchli qars-qurs va gumburlashdan larzaga kelibdi. Butun-butun muz parchalari dag‘-dag‘ qaltirab, yupqa oynaday chirs-chirs sinibdi. Bechora gunafsha muzday havoga o‘zidagi bor muattar hidini taratibdi, go‘yo u bu bepoyon muz sahrosini bir zumda eritib, iliq moviy dengizga yoki ko‘m-ko‘k maysa bilan qoplangan poyonsiz ko‘kalamzorga aylantirmoqchi bo‘layotganday edi. Keyin gunafsha holdan toyib, boshini egib, qaddini bukibdi-yu, shu-shu boshqa o‘rmidan turolmabdi.

Tongda hamma gunafshaning so‘lib qolganini ko‘ribdi, u ingichka tolasida egilib, oppoq qor ustida rangsiz va jonsiz yotganmish. Agar uning oxirgi o‘y-fikrlarini so‘zda ifodalash mumkin bo‘lsa, biz, hoynahoy quyidagi so‘zlarni eshitgan bo‘lardik:

«Mana, men o'lyapman. Lekin kimdir boshlashi kerak edi-da. Qachonlardir bu yerda million-million gunafsha ochilib yotadi. Muzlar eriydi, orollar hosil bo'ladi, ulardan bolalarning qo'ng'iroqday sho'x kulgisi eshilib turadi».

HECH QAYOQQA OLIB BORMAYDIGAN YO'L

Uylar tamom bo'lgandan keyin qishloqning katta ko'chasidan uch yo'l ajralib chiqarkan. Bir yo'l dengizga olib borarkan, boshqasi to'g'ri shaharga borarkan, uchinchi hech qayoqqa olib bormas ekan.

Martino buni juda aniq bilarkan, chunki uning so'ramagan odami qolmabdi, hammasi ham bir xil javob qilibdi.

– Qaysi yo'l, huv anovi yo'lmi? Hech qayoqqa olib bormaydi. U yo'ldan yursang bekor charchaganing qoladi.

– U yo'l qayergacha boradi?

– Hech qayerga bormaydi deyapman-u, tushundingmi?

– Unda nega qurishgan?

– Uni hech kim qurgan emas. U doimo bo'lgan.

– Nahotki bitta-yarimta borib ko'rmagan ham?

– Voy, judayam o'jar ekansan-da! U yerda hech nima yo'q deyapman-ku senga, demak, ko'radigan narsaning o'zi yo'q.

– Siz qayoqdan bilasiz, siz axir u yerda hech qachon bo'lmagan-siz-ku.

U shunaqayam o'jar, so'zini o'tkazadigan, sabotli ekanki, qishloqda hamma uni Martin o'jar deydigan bo'libdi. Lekin u bu laqabga hecham xafa bo'lmabdi, hamon o'sha hech qayoqqa olib bormaydigan yo'l haqida o'ylayveribdi.

Oradan ozmi-ko'pmi vaqt o'tibdi. Martino o'sib, ulg'ayib, ko'chadan buvasining qo'lidan ushlaymay o'tadigan yoshga yetibdi. Kunlardan bir kun u saharlab turib, qishloqdan chiqibdi-da, o'ylab-netib o'tirmay, o'sha sehrli yo'ldan ketaveribdi. U sira to'xtamay oldinga ketaveribdi, ketaveribdi, yo'l bo'lsa tobora yomonlasha horibdi. U yer-bu yerda tarvaqaylab o'sgan o'tlar paydo bo'libdi, o'nqir-cho'nqirlarning hisobi yo'q emish. Yaxshiyamki, havo issiq ekan, bo'lmasa hamma yoqni ko'lmak suv bosib, o'tishning iloji qolmasdi. Avvaliga yo'lning ikki tomonida ham

changanzor boshlanibdi, birozdan keyin o'rmon kelibdi. Osmono'par bahaybat daraxtlar baquvvat shoxlarini bir-birlariga cho'zishib, yo'l ustida balandlikda chirmashib ketishganmish: ko'rinishdan u hecham yo'lga o'xshamasmish, ko'proq qorong'i, zax tunnelga o'xshab ketarmish. O'qtin-o'qtin quyosh nuri barglar orasidan yerga tusharkan, xuddi kechasi dengizdagi mayoqday oldinda porlab turarkan.

Martino yuraveribdi, lekin tunnel tugamabdi, yo'lning ham keti ko'rinmabdi. Juda tinka-madori quribdi, oyoqlarini ko'tarolmay qolibdi. Endi orqaga qaytmasa bo'lmas, deb o'ylabdi. To'satdan qayoqdandir it paydo bo'lib qolibdi.

«Bo'ldi, – deb o'ylabdi Martino, – it bor joyda xonadon, juda bo'lmasa odam bo'ladi».

It uning oldiga chopib kelibdi, dumini likillatib, qo'lini yalabdi-yu, yana qorong'i yo'ldan chopib ketibdi. It chopib borayotib, Martino kelyaptimi-yo'qmi deb orqasiga qarab-qarab qo'yarmish. Ozgina yurib, yana to'xtab qararmish.

– Ha, men ketyapman, ketyapman, – debdi Martino, lekin o'zicha: «Tavba, bu qanday mo'jiza?» deb o'ylabdi.

Mana, o'rmon ancha siyraklashib osmon ko'rina boshlabdi. Yo'l kattakon temir darvozaga kelib taqalibdi-yu, ko'zdan g'oyib bo'libdi.

Martino yo'g'on po'lat panjaradan mo'ralab qarabdi – park o'rtasida saroy turganmish. Saroyning eshik va derazalari lang ochib qo'yilganmish, mo'rilaridan buralib-buralib tutun chiqayotganmish, balkondan esa chiroyli bir sinyora qo'l siltayotganmish – sinyora shunaqa go'zal, shunaqayam barno ekanki, Martino bunaqangi sohibjamolni hech ko'rmagan ekan.

– Kir, kirgin, Martin o'jar! – deb qichqiribdi sinyora.

– Ana, xolos, – deb g'oldirabdi Martino xursand bo'lib. – Bu yoqqa kelib qolishimni o'zim ham bilmagandim, u bo'lsa meni darrov tanidi-ya.

Martino uzoq o'ylab o'tirmay, eshik tavaqasini itarib ochibdi, parkdan o'tib saroy zaliga kiribdi. Shunday kirishi bilan sinyora chiroyli zinadan tushib, unga peshvoz kelayotganmish. Shunday dilbar, chiroyli ekanki, ta'rifi til ojizmish. Kiyimini aytmysizmi. Farishta-yu malikalar uning oldida ip esholmasmish. U zinadan tushib kelayotib, ichagi uzilguday bo'lib, qotib-qotib kularmish. Sinyora judayam sho'x, quvnoq bo'lsa kerak.

Martino unga ta'zim qilibdi-da, qani bu yog'i nima bo'larkin, deb kutib turibdi.

– Shunday qilib, – debdi sinyora quvnoqlik bilan, – ishonmading-a?

– Nimaga?

– Nimaga bo'lardi? Yo'lning hech qayoqqa olib bormasligiga-da.

– Bu bir bema'nilik-da, shuning uchun ham ishonmadim. Men o'zimcha shunday o'ylayman: bu dunyoda xilma-xil joylar son ming, to'lib-toshib yotibdi, yo'llar juda oz.

– To'g'ri. Doim biror yangilik ko'rish mumkin, xohish bo'lsa bas. Eng muhimi – bir joyda o'tirmaslik kerak. Yurgan daryo, o'tirgan bo'yra, degan gap bor-ku. Endi yur, men senga saroyni ko'rsataman.

Voy-vuy, saroyda xona, zal, bo'lmalar shunaqayam ko'pki, sanog'i-ga yetib bo'lmaydi! Yuzdan oshiq bo'lsa oshiqki, kam emas. Har xonada zeb-ziyat, qimmatbaho buyumman deganing tiqilib yotganmish. Xuddi uyqudagi malika yoki butun umri befoyda boyliklarini deb so'lib, adoyi tamom bo'lgan o'lmas Kashcheyning afsonaviy qasriga o'xshaydi-ya!

Bu yerda istagan narsani topish mumkin ekan! Bebaho olmos deysizmi, chaqnaq turadigan toshlar deysizmi, oltin-u kumushlarni gapirib o'tirmasa ham bo'ladi.

U quvnoq sinyora bilan saroy zallarini aylanib yurarkan, sinyora hadeb takrorlabdi:

– Ol, olaver, ko'nglingga yoqqanini olgin, sira tortinma. Olib ketishga qiynalsang, karetamni beraman.

Martinoning ko'p narsa so'rab o'tirishiga hojat ham qolmabdi. U ketayotganda bunday qarasa, kareta oltin-u qimmatbaho toshlarga to'lib-toshib yotganmish. Izvoshchi o'tiradigan joyda it o'tirganmish. O'zimizning xonaki oddiy it emas, o'qigan it emish. U otlarni juda ustalik bilan haydab boribdi, otlar yurishni sekinlatsa yoki yo'ldan chetga chiqsa, it qattiq vovullarmish.

Tug'ilib o'sgan qishlog'ida esa hamma Martinoni o'ldiga chiqarib qo'yibdi, uni tirik ko'rishga hech kim umid qilmay qo'ygan ekan. Martino o'jarning qishloqqa piyoda emas, kareta kirib kelganini ko'rib, hamma hang-u mang bo'lib qolibdi, odamlar ko'zlariga ishonishmabdi. Izvoshchi it karetdan hamma boyliklarni yerga tushiribdi-da, hurmat-ehtirom yuzasi-

dan dumini ikki marta likillatibdi-yu, karetaga o'tirib jo'nab qolibdi. U bir zumda ko'zdan g'oyib bo'libdi, orqasidan chang to'zoni ko'tarilib qolibdi.

Martin do'stlariga ham, dushmanlariga ham talay sovg'a-salom beribdi, boshidan kechirgan sarguzashtlarini ularga yuz martalab hikoya qilibdi. U hikoyasini tugatar-tugatmas eshitib o'tirganlardan goh bittasi, goh boshqasi uyiga chopib borarkan-da, otni aravasiga qo'shib, hech qayoqqa olib bormaydigan yo'ldan choptirib ketarkan. Biroq o'sha kuni kechqurun ular horib-charchab, darg'azab bo'lishib qup-quruq qaytib kelisharkan. Ulardan ba'zilari, yo'l o'rmon o'rtasida – daraxtlar orasida yo'qolib qoldi, boshqalari yo'l o'tib bo'lmas changalzorga borib taqalarkan, deb hikoya qilisharkan. Hech kim hech qanday temir darvozani, shohona saroyini, go'zal sho'x sinyorani ko'rmabdi! Chunki shunday xazinalar bor emishki, ular hamma mashaqqatlarni yengib o'tib, o'sha yerga birinchi bo'lib borgan odamgagina ochilarkan. Mana, masalan, Martin o'jarga o'xshagan odamlar o'sha xazinadan bahramand bo'larkan.

JANNI RODARI ERTAKLARI HAQIDA

Ertaklar – xayolot mahsuli. Deyarli barcha ertaklardagi umumiy jihat shundaki, ushbu janrga mansub asar qahramonlari og'ir vaziyatga tushib qolganlarida, chigal muammoga duch kelganlarida ularga qayerdandir madad yetib keladi. J. Rodarining «Hurishni eplolmagan kuchukcha» va «Shahzoda Plombir» ertaklari ham ana shunday voqealar zaminiga qurilgan. Avvalo, «Hurishni eplolmagan kuchukcha» ertagiga to'xtalaylik.

Bu ertak zamirida ham chigal muammoni qanday hal etish masalasi ko'ndalang bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Janni Rodari «Uchtadan oxiri bor ertaklar» turkumi bilan jahon ertakchiligida yangi bir usulni yaratdi. Bu yangilik shundan iborat ediki, ularda voqealar yechimi uch xil yakun topadi. Bunda har bir yakun o'zining boshqasidan tubdan farq qiladigan mazmun-mohiyatiga ega bo'ladi. Ushbu turkumga kirgan «Sehrli nog'ora», «Ayyor Buratino», «Sahrodagi uy», «Milanda yog'gan shlyapa yomg'iri», «Rinaldoning sarguzashtlari» kabi o'quvchini o'ta qiziqtiruvchi ertaklarning barchasi uch xil yakun topadi. «Hurishni eplolmagan kuchukcha» ham shu turkumga mansubdir. Ertakda tasvirlanishicha, bir kuchukcha aslida hurishi lozimligini eshitgani holda, uning qanday bo'lishini tasavvur

qila olmaydi. Qolaversa, o'zining qaysi zotga mansubligi, nima bilan shug'ullanishi lozimligini uzoq vaqt anglay olmay sarson bo'ladi. Kimdir unga «Kuchuk degani huradi-ku» deb ta'na qilganda, yordam so'rab xo'rozga, kakkuga, sigirga murojaat qiladi. Biroq ular o'z tabiatlariga ko'ra nimaga qodir bo'lsalar, kuchukchaga shuni o'rgatadilar: kuchukcha ular «yordamida» xo'rozday qichqirishni, kakkuday sayrashni, sigirday mo'rashni o'rganib oladi, o'zicha bu hunarlar orqali mashhurlik darajasini egallayman, deb xomxayolga beriladi. Bir dehqon qo'lga tushganda esa, uning umuman hurmasligi evaziga bo'yniga zanjir osiladi, har kungi nasibasi bir parcha suyak bo'ladi.

Nihoyat, kuchukcha ovchi itning ko'magi bilan o'z mashg'uloti «vovullash»dan iborat ekanini tushunib yetadi va vovullab rohatlanadi. Bu, albatta, ertakning yuzaki mazmunidir. Buyuk adib ushbu ertak bilan nima demoqchiligiga e'tibor bering. «Men astoydil ertakning uchinchi tugashini yoqlayman. Inson uchun avvalo yaxshi bir ustoz darkor». Haqiqatan ham bu fikrga qo'shilsa bo'ladi. Adibning fikrlarini davom ettirib, ularga quyidagilarni qo'shimcha qilish mumkin: tabiat va jamiyatda hamma narsaning o'z o'rni bo'lishi lozim. Jajji kuchukcha hayotda o'z o'rnini, mashg'ulotini topguncha qiynaldi, o'ziga yot bo'lgan mashg'ulotlar – xo'rozday qichqirish, kakkuday sayrash, sigirday mo'rashni ham foydali tomonga yo'naltirishga harakat qildi, go'yo. Hatto, hurishni bilmay turib ham o'ziga munosib ish topib olgandek ham bo'ldi. Biroq u faqat ovchi itiga duch kelgandagina ichida tushuntirish va tushunish qiyin bo'lgan tuyg'uni boshdan kechiradi. Avvaliga qayerdan kelayotgani noma'lum bo'lgan g'alati ovoz uning yuragiga jiz etib tekkanday bo'ladi, yuragini o'ynatib yuboradi...

Endi bir savol ustida o'ylab ko'raylik: kakkudek sayrashni, xo'rozdek qichqirishni, sigirdek mo'rashni tinimsiz mashq qila-qila zo'rg'a o'rgangan kuchukchadagi bu o'zgarishning, hayajonning boisi ne? Nima uchun u «birdaniga hura ketadi»? Hamma gap shundaki, yozuvchi mana shu mitti kuchukcha taqdirida odamzodga xos bo'lgan muhim va abadiy muammolardan biriga javob izlagan. Ya'ni, dunyodagi har bir mavjudot, ayniqsa, inson, avvalo, o'zini, o'zligini tanimaguncha, kimning avlodi, asosiy vazifasi nimadan iborat ekanini anglamagunga qadar hayotda o'z o'rnini hech qachon topa olmaydi. Bunday kimsalarning o'zgaralar kulgisi va mazaxiga duchor bo'lishi aniqdir.

Bu jihatdan kuchukchanning dehqon qo‘lida tushgan holati Siz-u bizni, ayniqsa, jiddiy o‘yga toldirmog‘i lozim. O‘z tabiatidan yotlik, hayotdagi chinakam vazifasini anglamaslik kuchukchanning bo‘yniga temir zanjimi soladi, rizqini esa bir parcha suyakdan iborat qilib qo‘yadi.

Demak, har bir odamning, har bir xalqning avvalo o‘z tabiatiga sodiq bo‘lmog‘i, ajdodlari an‘analarini teran anglab yetmog‘i, ularni har narsaga chalg‘imay davom ettirmog‘igina uning o‘zligini tanishiga garov bo‘la oladi. Janni Rodari Siz bilan bizni ana shu haqiqatni unutmazlikka chaqiradi. Ertakdan kelib chiqadigan eng muhim xulosaning ma‘nosi ham, asarning tarbiyaviy ahamiyati ham aynan shunda.

«Shahzoda Plombir» ertagining qahramoni sinyor Molteni «Qo‘shaloq qutb» firmasidan kreditga, ya‘ni qarzga xolodilnik (muzlatkich) olgan. Ma‘lumki, kreditga olingan buyumning haqini oyma-oy oz-ozdan to‘lab borish kerak. Lekin sinyor Molteni bu qarzni ikki oydan beri to‘lay olmayapti. Buning oqibati esa ma‘lum: qarzini o‘z vaqtida to‘lay olmagan uchun firma uning xolodilnigini qaytarib oladi.

Xuddi shu o‘rinda mo‘jiza ro‘y beradi. Sinyor Molteni yashaydigan ko‘p qavatli uyning barcha xonadonlaridagi xolodilniklar ichiga samoviy kelgindilar – marsliklar joylashib olishadi. O‘z sayyoralarida falokat xavfi tug‘ilgani sababli ular Yerning Shimoliy qutbiga yo‘l olishadi. Biroq kemalarining yonilg‘isi tugab (bu yonilg‘i yangi yog‘gan qor ekani ertakdan ma‘lum), ular sinyor Molteni yashaydigan uyga qo‘nishga majbur bo‘lishadi.

Xullas, bu voqea haqidagi xabar butun shaharga, shahardan esa butun dunyoga tarqab ketadi. Ayniqsa, sinyor Moltenining xolodilnigiga joylashib olgan kelgindilarning boshlig‘i – shahzoda Plombirni ko‘pchilik yaxshi ko‘rib qoladi. Uning, hatto, televizor orqali so‘zga chiqishi katta shov-shuvlarga sabab bo‘ladi.

Aziz o‘quvchi, siz «bozor iqtisodiyoti» degan iborani ko‘p eshitgansiz. Bozor iqtisodiyotining xususiyatlaridan biri shuki, unda biron-bir firma yoki kompaniya o‘z mahsulotini qanchalik ko‘p sotsa, u shunchalik boyiydi va yanada taraqqiy etadi. Shuning uchun ham ular o‘z mahsulotlarini reklama qilish uchun katta-katta mablag‘ sarflaydilar.

«Shahzoda Plombir» ertagida ham yozuvchi reklamaning ajabtovur xususiyatini muammolar yechimiga asos qilib oladi. Ya‘ni, sinyor Molteni

xolodilnigiga joylashgan shahzoda Plombir bayonot berib, unda «Qo‘shaloq qutb» markali xolodilniklarni Quyosh sistemasidagi eng ajoyib muzlatkichlari deb e‘lon qiladi. Demak, endi bu firmaning ming-minglab xaridorlari paydo bo‘ladi, firma egalariga katta daromad oqib kela boshlaydi. Shahzoda Plombir aytganidek, sinyor Moltenidan «Qo‘shaloq qutb» firmasi nafaqat to‘lanmagan qarzni, hatto, qolgan pulni ham talab qilmaydi.

An‘anaviy xalq ertaklarida og‘ir vaziyatga tushib qolgan qahramonga, odatda, hayvonlar, qushlar, hasharotlar va boshqalar yordamga kelishadi. J. Rodarining ushbu ertagi esa zamonaviyligi bilan ajralib turadi. Unda bugungi uy-ro‘zg‘or buyumlaridan tortib to‘fazoviy kemalargacha bo‘lgan ashyolarni uchratamiz. Demak, har qanday zamonda ham insonning qadri oddiy ashyolardan baland turadi, har qanday davrda ham kimgadir yaxshilik qilish eng go‘zal fazilat bo‘lib qolaveradi, degandek bo‘ladi Janni Rodari.

Savol va topshiriqlar

1. Adibning hayoti va faoliyatini hikoya qilib bering.
2. Janni Rodarining mohir ertakchi bo‘lib yetishishiga nimalar sabab bo‘ldi?
3. Adib qanday xalqaro mukofotga sazovor bo‘lgan?
4. Janni Rodari ertakchilikka qanday yangilik kiritdi?
5. «Hurishni eplolmagan kuchukcha» ertagidagi kuchukcha obrazining uch xil yakundagi holatini izohlab bering.
6. Ertakning uchinchi yakunida kuchukchaning suyunib ketish sababini tushuntiring.
7. Nima uchun adibning o‘zi ushbu ertakning uchinchi yakunini yoqlaydi?
8. Ertak mazmunidan yana qanday ma‘nolar uqdingiz?
9. Ertakning to‘rtinchi tugashini uyda o‘zingiz o‘ylab toping-chi.
10. «Shahzoda Plombir» ertagida sinyor Moltenini qanday voqea qarzdorlikdan qutqaradi?
11. Mustaqil o‘qish uchun tavsiya etilgan ertaklardan biri tahlilini sinfdoshlaringizga gapirib bering.
12. Sinfdoshlaringiz bilan hamkorlikda ertak yozishga harakat qiling.

KECHAGI KUN SABOQLARI

Muhammad Aminxo'ja
MUQIMIY
(1850–1903)

O'zbek mumtoz adabiyoti va milliy uyg'onish davri ma'rifatparvarligi o'rtasidagi o'ziga xos mustahkam ko'prik vazifasini o'tagan davr adabiyotining zabardast vakillaridan biri Muhammad Aminxo'ja Muqimiydir.

Shoir ijodini o'rganish uning hayotlik chog'idanoq boshlangan. Muqimiy vafotidan keyin shoirning devoni ilk bor «Devoni Muqimiy» (1907-yil) nomi bilan nashr etildi. Unda she'riy namunalar qatori hassos shoirning qisqacha tarjimayi holi va ijodi haqida ma'lumot ham beriladi. 1910-yilda shoirning hajviy she'rlari «Muqimiy maa hajviyot» nomi bilan nashr etildi, 1912-yilda esa Muqimiyning yana bir she'riy to'plami chop qilindi.

Shoir ijodini jiddiy va samarali o'rganish o'tgan asrning 30-yillarida boshlandi. Bu davrda Muqimiy asarlarini to'plash, o'rganish, nashr etish qizg'in olib borildi. Gazeta va jurnallarda qator maqolalar e'lon qilindi. Bu xayrli ishning boshida otaxon shoirimiz G'afur G'ulom turdi.

Bu jihatdan G'.G'ulom tomonidan tuzilib, «Muqimiy bayoz» deb nomlangan to'plam katta ahamiyatga ega bo'ldi. 1950-yilda Mos-

kvada Muqimiyning «Lirika i satira» (Lirika va satira) nomli ikkinchi to'plami rus tilida nashr etildi.

1953-yil Muqimiy ijodini o'rganish tarixida yangi davr bo'ldi. Shu yili vafotining 50 yilligi munosabati bilan Muqimiy hayoti va ijodiga oid maxsus kitoblar chiqarildi, shoirning tanlangan asarlari o'zbek va rus tillarida nashr etildi.

H. Yoqubov, A. Olimjonov, H. Zaripov, H. Razzoqov, G'. Karimov kabi olimlar hassos shoir haqida kitoblar yozdilar, ilmiy tadqiqot ishlariga rahbarlik qildilar.

Muhammad Aminxo'ja Mirzaxo'ja o'g'li Muqimiy 1850-yilda Qo'qon shahrining Bekvachcha mahallasida, novvoy oilasida tug'ilgan.

Muqimiy dastlab o'z mahallasidagi mulla Abduxalil maktabida tahsil oladi. Shoirning ilm o'rganishi va badiiy ijodga erta qiziqishida uning volidasi, qobiliyatli ayol Oyshabibi aytib bergan ko'plab ertak va qo'shiqlarning ta'siri kuchli bo'ldi.

Muqimiy dastlab Qo'qondagi «Hokimoyim» madrasasida ta'lim oladi. 1872–1873-yillarda Buxoroga borib, u yerdagi «Mehtar anbar» madrasasida o'qishni davom ettiradi. 1876-yilda o'qishni tamomlab, Qo'qonga qaytadi, uylanadi. Shoir dastlab yer qurilishi mahkamasida mirzalik, so'ngra Sirdaryo yoqasida joylashgan Oqjardagi paromda pattachilik qiladi.

Muqimiy bu vazifani tark etib, Qo'qonga qaytadi. Moddiy muhtojlik Muqimiy oilasining buzilishiga olib keladi. Xotini o'g'lini onasiga tashlab, boshqa kishiga turmushga chiqadi. Shoir o'z ota hovlisini tark etib, shu mahallada joylashgan Hazrat madrasasidan bir hujra oladi. Shu «hujrai tang va torlikda bekaslik va g'ariblik chirog'ini yoqib» muhtojlikda umr o'tkazadi.

Muqimiy hayotini mutolaa va ijod qilishga bag'ishlaydi. Zamonasi-ning yetuk xattotlaridan bo'lgan Muhammad Yusuf Xattotdan ta'lim olib, xushxat bo'lib yetishgan Muqimiyga xattotlik asosiy kasb va tirikchilik manbayi bo'lib xizmat qiladi.

Bu davrga kelib Muqimiy o'zining jo'shqin lirikasi va davrning hukmron ijtimoiy guruhlarini achchiq tanqid ostiga oluvchi hajviy asarlari,

yumorlari bilan shuhrat qozonadi. O‘z davri adabiy harakatining yetakchilaridan biriga aylanadi. Muqimiy Qo‘qonda Furqat, Zavqiy, Nisbat, Muhayyir, G‘aribiy, Nasimiy, Mavlaviy va boshqa shoirlardan tashkil topgan adabiy guruhga boshchilik qiladi.

1885–1886-yillarda shoirning otasi Mirzaxo‘ja vafot etadi. Oilani boqish shoir zimmasiga tushadi. Muqimiyning ahvoli yanada mushkullashadi. Shoir bu ahvoldan qutulish yo‘llarini izlaydi. Shu sababdan bo‘lsa kerak, 1887–1888-yillarda Qo‘qonni tark etib Toshkentga boradi. Muqimiy Toshkent safari vaqtida qarindosh-urug‘larini topadi, do‘stlar orttiradi.

Muqimiy Toshkent safaridan keyin ham Farg‘ona vodiysining shahar va qishloqlariga bir necha marta sayohat qiladi.

Muttasil davom etgan moddiy muhtojlik, kamsitish va ta‘qiblar shoir sog‘lig‘iga ta‘sir qilgan edi. 1898–1899-yillarga kelib Muqimiy tez-tez kasalga chalinib, 4–5 oylab yotib qoladi va xastalik tufayli 1903-yilda, 53 yoshida, ayni ijodiy kamolotga yetgan paytda vafot etadi.

Muqimiydan boy ijodiy meros qolgan. Shoir, asosan, nazmda – she‘riyat yo‘nalishida ijod etgan. Uning asarlari o‘zining mavzusi va badiiy-g‘oyaviy xususiyatlari jihatidan rang-barangdir. Muqimiydan bizgacha yetib kelgan merosning umumiy hajmi, hozircha, taxminan 10 ming misradan iborat.

Bolalar, bu hazilakam meros emas. Shu raqamlar ham shoirning barakali ijod qilganini ko‘rsatadi. Ular lirik asarlar (g‘azal, muxammas, murabba, masnaviy, ruboiy, tuyuq, fard), hajviyot (satira, yumor), «Sayohatnoma»lar, maktublardan tashkil topgan.

Muqimiy lirikaning ko‘plab janrlarda barakali ijod qildi. Ularning takomiliga ham sezilarli hissa qo‘shdi.

Siz 5-sinfda hassos shoirning «Sayohatnoma»lari – yo‘l xotiralarini batafsil o‘rgangan edingiz. Bu yil esa Muqimiyni elga mashhur qilgan, uni o‘tkir hajvgo‘y sifatida tanitgan «Tanobchilar» satirik she‘riy hikoyasi bilan yaqindan tanishamiz.

«Tanobchilar» satirik hikoyasi amaldorlar zulmiga yo‘liqqan dehqon arz-dodi bilan boshlanadi:

Bo‘ldi taajjub qiziq hangomalar,
Arz etayin emdi yozib nomalar.

O‘n iki oyda keladur bir tanob,
O‘zgalara rohat-u menga azob.

Bechora dehqon amaldorlar zulmi tufayli boshiga tushgan kulfat-azoblarni birma-bir hikoya qiladi. Asarda kambag‘al chorakor dehqon mehnatidan o‘z manfaatlari uchun foydalangan, ularni aldab katta zarar yetkazgan Sulton Ali va Hakimjon kabi hiylakor mahalliy amaldorlar qiyofasi shoir tomonidan o‘tkir, ta’sirchan misralarda fosh etiladi. Siz quyida tanishadigan «Tanobchilar» satirik hikoyasi ana shular haqida.

TANOBCHILAR

Bo‘ldi taajjub qiziq hangomalar,
Arz etayin emdi yozib nomalar.

Adl¹ qulog‘i-la eshit holimi,
Zulm qilur, baski, menga zolimi.

O‘n iki oyda keladur bir tanob²,
O‘zgalara rohat-u menga azob.

Sulton Ali Xo‘ja, Hakimjon ikav,
Biri xotun, birisi bo‘ldi kuyav.

Ikkalasi bo‘ldi chunon ittifoq,
Go‘yo xayol aylaki, qilmay nifoq³.

¹ Adl – adolat.

² Tanob – arqon, o‘lchov birligi.

³ Nifoq – nizo, ikkiyuzlamachilik.

Osh yesalar o'rtada sarson ilik,
Xo'ja – chirog' yog'i, Hakimjon – pilik.

Bir-birisiga solishurlar o'run,
Erta-yu kech o'pushub og'iz-burun.

Sallalari boshlarida oq savat,
Ko'rpacha tagda hamavaqt uch qavat.

Birlari mo'ltoninamo, hiylagar,
Birlaridur kunda pix-u¹ gavda xar².

Og'izlari maqtanib o'n besh qarish,
Mayda suxan³, ezmachuruk, zanchalish.

Qaysiki qishloqqa tushar otidin,
Elni yig'ib, voqif etar zotidin.

Derki: «Ko'zunga hali kal jo'jaman,
Maxdumi a'zam⁴lik o'zim xo'jaman.

Bizga bobo hazrati Shohlig' mazor⁵,
Muxlisimiz mardumi ahli diyor.

Ham yana Erhubbi⁶ bo'lodur tag'o,
Ammamizning erlaridur Nurato⁷.

Bibi Ubayda⁸ bo'ladur xolamiz,
Goh kelur erdi kichik bolamiz.

¹ **Kunda pix** – to'nkaday qo'pol.

² **Gavda xar** – eshak gavdali.

³ **Suxan** – so'z.

⁴ **Maxdumi A'zam** – mashhur avliyo Abdulqodir G'iloniyning unvoni.

⁵ **Shohlig' mazor** – Shohi Zinda maqbarasidagi azizlar ko'zda tutilmoqda.

⁶ **Erhubbi** – islomgacha bo'lgan davrdagi avliyo.

⁷ **Nurato** – hozirgi Nurotada o'tgan avliyo.

⁸ **Bibi Ubayda** – avliyo ayollardan.

Xizr¹ otamlarga birodar erur,
Chimlig² azizlar² menga dodar³ erur.

Garchiki men olim-u shayxi zamon,
Qirqingiza emdi beray bir qozon.

Manki tanobingg² a chiqibman kelib,
Xizmatimi yaxshi qilinglar bilib.

O't qo'yubon kuyduradurg'on o'zim,
Hokiming-u o'lduradurg'on o'zim.

Xoh tanobingni du chandon qilay,
Xoh karam birla boshingni silay».

Xo'ja so'zini munga bermay qaror,
Mardumi sahroyi⁴ bo'lur beqaror.

Derki Hakimjoni: «Ayo oqsoqol,
Bizni topibsan magaramkim o'sol⁵?

Hozir etib to'rt nafar mardikor,
To'g'ri qil oldimg'a qilibon qator.

Arqonimi yeringa sudrab chiqay,
Bachchataloq qishloqilarni uray.

¹ Xizr – Qur'onda nomi tilga olingan payg'ambar.

² Chimlig' azizlar – Turkiston tomonlarda o'tgan avliyolar.

³ Dodar – ini, uka.

⁴ Mardumi sahroyi – qishloq odami.

⁵ Bizni topibsan magaramkim o'sol? – Bizni juda hechora odamlardan deb o'y-ladingmi?

Bir burayin mo‘ylabimni chiqib,
Tort tanobini jazosi siqib!

Yaxshilig‘ingni fuqaro bilmagay,
Holi bular ko‘zga bizi ilmagay.

Ikki tanobini qilay o‘n tanob,
Yurtingizi kuydurub aylay xarob.

Xoh o‘ling, xoh qoling, bachchag‘ar»,
Debki, uzangiga ayog‘in tirar.

Bir-biriga qishloq eli boqishib,
Goh u yon, goh bu yon chopishib.

Jam bo‘lishib, aylayubon maslahat:
«Do‘g‘mag‘a, – der, – bir nima berib jo‘nat»¹.

Aqcha qo‘lida iki-uch mo‘ysafid,
Derki: «Bu nazringiz-u, bizlar murid».

Zulm bilan ellig-u yuzni olur,
Boz tanobini duchandon solur.

Tag‘i bular yaxshi-yu, bizlar yomon,
El tamizidin² hazar et, alamon³...

So‘zni, Muqimiy, kerak etmak tamom,
Mazzasi qolmas uzun o‘lsa kalom.

¹ Do‘g‘mag‘a, – der, – bir nima berib jo‘nat misrasining mazmuni: Amaldorlarga biror narsa berib jo‘natish lozim.

² Tamiz – toza, ulug‘, asl.

³ Alamon – xonavayron, xarob. Misraning umumiy ma‘nosi: Elning toza zotlaridan ehtiyot lozim, ey xonavayron bo‘lganlar.

Savol va topshiriqlar

1. Muqimiy hayoti va ijodi haqida nimalar bilasiz? Gapirib bering.
2. Muqimiy adabiy merosi qaysi janrlardan iborat? Ularning hajmi qancha misrani tashkil etadi?
3. Muqimiy ijodini tadqiq etgan olimlardan kimlarni bilasiz?
4. Sizningcha, «Tanobchilar» asarini yaratishga shoirni nimalar majbur qilgan?
5. Shoir o'z asarida tanobchilar qiyofasini fosh etish uchun xalqona iboralardan foydalangan joylarni izohlashga harakat qiling.
6. Tanobchi amaldorlar o'z nasl-nasablari bilan maqtanishlari zamirida qanday maqsad yotganini tushuntiring.
7. Ushbu satrlarni sharhlang:

Zulm bilan ellig-u yuzni olur,
Boz tanobini duchandon solur.

Tag'i bular yaxshi-yu, bizlar yomon,
El tamizidin hazar et, alamon.

8. «Tanobchilar» satirik she'riy hikoyasidan olgan taassurotlaringizni yozma bayon qiling.

Nazariy ma'lumot

HAJVIY ASAR HAQIDA TUSHUNCHA

Hajviy asar tanqidiy va kulgi uyg'otadigan badiiy asar hisoblanib, mazmuni va shakliga ko'ra satirik va yumoristik ruhda bo'ladi. Hajviy asarlarda jamiyat hayotidagi kamchiliklar, ayrim shaxslar fe'l-atvoridagi, xatti-harakatidagi qusurlar tanqid qilinadi, ya'ni kulgili qilib tasvirlanadi. Hajviy asarlar turli usullarda yozilishi mumkin. Masalan, Muqimiyning «Maskovchi boy ta'rifida», «Saylov», «Dodhohim» va siz yuqorida tanishgan «Tanobchilar» asarlari she'riy hikoya tarzida yozilgan bo'lsa, Hamzaning «Maysaraning ishi», «Tuhmatchilar jazosi», Abdulla Qahhorning «Og'riq tishlar», Gogolning «Revizor» asarlari pyesa shaklida, Chexov-

ning «Yovuz niyatli kishi», «Chiqdi», «Qiyshiq oyna», Abdulla Qahhorning «Adabiyot muallimi» hajviy asarlari hikoya janrida yaratilgan. Jahon adabiyotida Ilf va Petrovlarning «O'n ikki stul», «Oltin buzoqcha», Ne'mat Aminovning «Yelvizak» kabi hajviy yo'nalishda bitilgan romanlari ham mavjudki, yoshingiz ulg'aygach, Siz ularni albatta topib o'qiysiz, deb ishonamiz. Hajviy asarlar jamiyat va kishilardagi salbiy jihatlarni tanqid qilish va fosh etish darajasiga qarab, satirik va yumoristik ruhda bo'ladi.

Muqimiy qalamiga mansub «Tanobchilar» she'riy hikoyasi satirik asardir. Chunki unda tanobchilarning asl qiyofasi ayovsiz fosh qilingan.

Hajviy asarlarda jamiyatdagi illatlarni, yomon xulqli kimsalarning kirdikorlarini yaqqol fosh etish uchun voqealar bo'rttirib ko'rsatiladi, mubolag'a, fantaziya, sifatlash, o'xshatish, qarshilantirish kabi badiiy tasvir vositalaridan keng foydalaniladi. Masalan, «Tanobchilar» satirasidagi tasvir vositalariga e'tibor beraylik:

Sallalari boshlarida oq savat,
Ko'rpacha tagda hamavaqt uch qavat.

Birlari mo'ltoninamo, hiylagar,
Birlaridur kunda pix-u gavda xar.

(Sifatlashlar)

Sulton Alixo'ja, Hakimjon ikav,
Biri xotun, birisi bo'ldi kuyav.

Osh yesalar o'rtada sarson ilik,
Xo'ja – chiroq yog'i, Hakimjon – pilik.

(O'xshatish)

Og'izlari maqtanib o'n besh qarish,
Mayda suxan, ezmachuruk, zanchalish.

(Mubolag'a)

O'zgalarga rohat-u, menga azob.

(Qarshilantirish)

Bunday tasvir vositalarini boshqa hajviy asarlarda ham ko'plab kuzatish mumkin.

Jahon adabiyotida, jumladan, o'zbek adabiyotida ham hajviy asar yozma va og'zaki adabiyotning mustaqil yo'nalishi sifatida taraqqiy etib kelyapti. Mumtoz adabiyotimizning Gulxaniy, Maxmur, Muqimiy, Zavqiy, bugungi adabiyotimizning Said Ahmad, Ne'mat Aminov, Anvar Obidjon kabi hajvchi adib va shoirlari ijodi buning yorqin misolidir.

Hamid OLIMJON

(1909–1944)

Yigirmanchi asr o‘zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri Hamid Olimjondir. U shoir, dramaturg, tarjimon va olim sifatida milliy madaniyatimiz tarixida o‘ziga xos iz qoldirgan ijodkordir.

Hamid Olimjon 1909-yil 12-dekabrda Jizzax shahrida tug‘ilgan. Otadan erta yetim qolib, buvasi Azimbobo tarbiyasida ulg‘aygan. Bobosining sa‘y-harakati va uning yaqin do‘stlaridan bo‘lgan mashhur baxshi shoir Fozil Yo‘ldosh o‘g‘lining kuylagan doston va xalq qo‘shiqlari ta‘sirida yosh Abdulhamidda bilim olishga, she‘r yozishga ishtiyoq erta uyg‘ongan. Uni 1918-yili Jizzaxdagi Narimonov nomli maktabga o‘qishga beradilar. Boshlang‘ich maktabni tugatib, 1923-yili Samarqand pedagogika bilim yurtiga kiradi. 1928-yili O‘zbekiston Oliy pedagogika institutining (keyinchalik Pedakademiya) iqtisod fakultetiga qabul qilinadi. Hali o‘quvchilik pallasidayoq she‘rlar mashq qila boshlagan havaskor shoirning «Ko‘klam» nomli ilk to‘plami 1929-yili talabalik davrida nashr etiladi. Shundan so‘ng uning «Tong shabadasi» nomi ostida hikoyalar to‘plami ham bosilib chiqadi.

Abdulhamid 1931-yili Pedakademiyaning tugatib, Toshkentga keladi va yoshlar gazetasida (hozirgi «Turkiston») ishlay boshlaydi. Shu yili shoirning «Olov sochlar» nomli yana bir kitobchasi chop etiladi. Shundan so‘ng «O‘lim yovga», «Poyga» (1932-yil), «Daryo kechasi» (1936-yil),

«She'rlar» (1937-yil), «O'lka», «Oygul va Baxtiyor» (1939-yil), «Baxt» (1940-yil) kabi qator she'rlar, dostonlar va tarjimalaridan iborat kitoblari dunyo yuzini ko'radi.

1939-yili Hamid Olimjon O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasiga mas'ul kotib etib tayinlanadi va umrining oxirigacha Respublika yozuvchilariga rahbarlik qiladi.

Hamid Olimjon yuzlab she'rlar, «Ikki qizning hikoyasi», «Oygul va Baxtiyor», «Semurg' yoki Parizod va Bunyod», «Zaynab va Omon» nomli doston va ertak dostonlar, «Muqanna», «Jinoyat» kabi sahna asarlari yaratgan. Jahon adabiyotining bir qator mashhur asarlarini mahorat bilan o'zbek tiliga o'g'irgan. Xalqimizning qadimiy yirik eposi hisoblangan «Alpomish» dostonini atoqli baxshi Fozil Yo'ldosh o'g'li ijrosida yozib olib, izohlar bilan nashr ettirgan. Hazrat Alisher Navoiy hayoti, ijodi, mumtoz adabiyotimiz vakillari hamda o'ziga zamondosh adiblar ijodi, adabiyotshunoslik masalalariga doir o'nlab maqolalar e'lon qilgan. Ana shu xizmatlari uchun Hamid Olimjon 1943-yili O'zbekistonda tashkil etilgan Fanlar Akademiyasiga muxbir a'zo etib saylangan.

Shoir 1944-yili avtomobil halokatiga uchrab vafot etadi. Uning o'limidan so'ng bir necha marotaba ko'p jildlik asarlar to'plamlari nashr etildi, dostonlari va pyesalari asosida qator o'zbek teatrlarida spektakllar sahnalashtirildi, film suratga olindi.

O'ZBEKISTON

Vodiylarni yayov kezganda,
Bir ajib his bor edi menda...

Chappar urib gullagan bog'in,
O'par edim Vatan tuprog'in.
Odamlardan tinglab hikoya
O'sar edi shoirda g'oya.
Daryolardan kuylab o'tardim,
Ertaklarga quloq tutardim.

Hammasini tinglardim, ammo,
O'xshashini topmasdim aslo.

* * *

O'xshashi yo'q bu go'zal bo'ston,
Dostonlarda bitgan guliston –
O'zbekiston deya atalur,
Uni sevib el tilga olur.
Chiroylidir go'yo yosh kelin,
Ikki daryo yuvar kokilin;
Qorli tog'lar turar boshida,
Gul vodiylar yashnar qoshida.
Chor atrofga yoyganda gilam,
Aslo yo'qdir bundayin ko'klam.
Tog'lardagi qip-qizil lola
Bo'lib go'yo yoqut piyola,
Buloqlardan uzatadi suv,
El ko'zidan qochadi uyqu.
Dalalarda boshlanadi ish,
Boshlanadi ijod va turmush.

Kundan kunga o'sadi paxta,
Barg chiqadi har bir daraxtda,
Olmazorlar gulin to'kadi,
Meva bog'lab shoxin bukadi.
Shaharlarda ishga chiqib el,
Odam bilan to'lar Tekstil.
Hammasining bir istagi bor,
Hammasi ham xursand, baxtiyor.
Bu o'lkada har narsa bordir,
Ko'rmaganlar doim xumordir.
Amu bilan Sirdan suv ichgan,

Zarafshonni loylatib kechgan
Chavandozlar bordir bu elda.

Bahor chog'i pishqirgan selda
Arg'umoqlar qo'shig'i bordir –
Bu shundayin ajib diyordir.
Dalasida o'smas tikanlar,
Cho'llarida chopmas ilonlar,
Qush uchganda kuymas qanoti,
Odam o'tsa qurimas zoti;
Chanqov qolib yo'lovchi o'lmas,
Har burchakda boshkesar bo'lmas.
Kulbalarni kelib bosmas qum,
Go'daklarni yutmas och o'lim.
Odamga baxt va tole yordir –
Bu shundayin ajib diyordir.
Bunda bulbul kitob o'qiydi,
Bunda qurtlar ipak to'qiydi,
Bunda ari keltiradi bol,
Bunda qushlar topadi iqbol,
Bunda qorning taglarida qish,
Bahor uchun so'ylaydi olqish.
Bir o'lkaki husnga boydir,
Uning eng zo'r ko'zgusi oydir;
Bir parcha o't bo'lib bunda kun
Paxtasiga ishlaydi har kun.
Botirlari kanal qazadi,
Shoirlari g'azal yozadi,
Kuychilari o'qiydi yalla,
Juvonlari aytadi alla.
Pazandasi yopadi shirmon,
Qarilari kutadi mehmon...

Shuning uchun tinchdir ul ko'ngil,
Shuning uchun osoyishdir ul.
Shuning uchun somonda yotmas,
Shuning uchun sovuqda qotmas.
Yovlariga osmon tutundir,
Shuning uchun bag'ri butundir,
Shuning uchun yopinmagay xas,
Shuning uchun kiyinar atlas.

* * *

Shunday o'lka doim bor bo'lsin,
Shunday o'lka elga yor bo'lsin.
Omon bo'lsin og'aynilari,
Omon bo'lsin do'stlarning bari.

* * *

Shaftolizor bog'larni ko'rdim,
Gul ko'kargan tog'larni ko'rdim,
Mehr qo'yib o'pgan sari oq,
Oppoq bo'ldi bu aziz tuproq.

Vodiylarni yayov kezganda,
Bir ajib his bor edi menda...

«O'ZBEKISTON» SHE'RI HAQIDA

Hamid Olimjon serqirra ijodkor bo'lib, turli adabiy tur va janrlarda ijod etganiga qaramay, asosan go'zal lirik shoir sifatida shuhrat qozongan. Shoir lirik she'rlarining qamrovi keng, mavzulari rang-barang. Ammo bu she'riyatda shunday bir mavzu borki, u hammasidan oldinda, barchasidan ko'ra ehtirosliroq, tuyg'ular po'rtanasi favvoradek otilib

turadigan, yuksak tog'lardagi shaloladek sof, toza, jo'shqin ifoda topgan bir mavzu – Vatan mavzusi, tug'ilib o'sgan diyorga muhabbat va minnatdorlik hislari.

Dunyodagi barcha madaniy xalqlarning shoirlari Vatan haqida, o'z yurtining go'zalligi borasida ko'p yaxshi she'rlar bitganlar. Shulardan eng o'tli, betakror satrlar qoldirganlarigina yurt kuychisi, Vatan sadosi degan sifatlar olgan. Ularning she'riyati zamonlar o'tsa-da, xalqining, o'sha yurt odamlarining dilida va tilida yashaydi, avloddan avlodga o'tadi. Hamid Olimjon va uning Vatan haqidagi she'rlari shunday qismat topgan. Jumladan, shoirning «O'zbekiston» she'ri ham.

She'rdagi biror satrni hissiz, loqayd o'qib bo'lmaydi. Ilk satrlardan o'quvchi qalbiga tuyg'ular quyilib keladi.

Vodiylarni yayov kezganda,
Bir ajib his bor edi menda...

Ko'z oldingizda chaman gulga burkangan, tog'larga, undan osmonga tutashib ketgan bepoyon kenglik jonlanadi. Ana shu manzaraning o'ziyoq qablarni zavqqa, farahli hissiyotlarga to'ldirib yuboradi. Butun vujudingizga sof havo kirib, dilingiz yorug'lik va shodlikka to'ladi. Ko'zlarda, lablarda nim tabassum o'ynaydi. Beixtiyor kuylagingiz keladi. Ilk satrlardan o'quvchi shunday kayfiyatni uyg'ota olish xususiyati bu shoirning yuksak iste'dodi va badiiy mahorati belgisidir. Keyingi satrlar o'qilgani sari o'sha kayfiyat tobora kuchayib, mustahkamlanib boradi. O'quvchi turli o'xshatish, sifatlash, obrazli, ramziy tasvirlar, ifodalar, ishoralar orqali yosh ma'suma kelinchakning ikki o'rim sochi – kokilini tarab turgan holati qiyosida Amu bilan Sirdaryoning to'lib oqib, butun dalalarga jon bag'ishlab turgan manzarasini tasavvur etadi. Ko'm-ko'k maysalarga burkangan vodiylar go'yo «chor atrofga gilam yoygan»dek taassurot beradi. Bular o'z-o'zidan paydo bo'lgan go'zallik emas, deydi shoir. Erta tongda, hali tabiat oq pardasini yoyib ulgurmay «ko'zidan uyqu qochgan el» – ming-minglab odamlarning dalalardagi mehnati, zahmati, ijodi, yaratuvchilik g'ayrati mahsuli bu. Lirik qahramon endi ana shu zahmatkash xalqning

mard farzandlari ta'rifiga o'tadi: «Zarafshonni loylatib kechgan» chapdast chavandozlarni, «kanal qazib» suv chiqargan botirlarni, «g'azal yozgan shoirlar»-u «yalla aytgan kuychilar»ni, alla kuylagan juvonlar-u shirmoy nonlar yopayotgan novvoy-pazandalarni, mehmon kutib toliqmaydigan qariyalar-u yurt tinchini himoya qilib turgan askar-qo'shinlarni yodga olib olqishlaydi. Mamlakatning obodligi ana shular tufayli ekanini ta'kidlab, Vatanga muhabbat tuyg'ulari ortida nimalar va kimlar turganini o'quvchiga anglatadi. Shu bilan birga, tazod – zidlab qiyoslash san'ati orqali ushbu farovonlikning tamomila aksi bo'lgan hodisalar, ya'ni notinchlik («soyish topmay»), yo'qchilik («somonda yotmas»), sovuqlik, yupunlik («yopinmagay xas») kabi yoqimsiz holatlarni eslatib, taassurotni yanada quyushtiradi, tinch-u omonlik, bunyodkorlik kayfiyatini mustahkamlab, bilvosita shularni asrashga, Vatanni suyub ardoqlashga da'vat etadi. She'rning so'nggi misralarini alyorlar bilan bezatadi:

Shunday o'lka doim bor bo'lsin,
Shunday o'lka elga yor bo'lsin.

«O'zbekiston» she'ri Hamid Olimjon poeziyasining badiiyat, mahorat bobidagi eng ko'rkam namunalaridandir. Unda o'xshatish, qiyoslash, jonlantirish, mubolag'a, qarshilantirish, tovushlar uyg'unligini anglatuvchi alliteratsiya, poetik takror, ta'kid kabi bir qancha badiiy tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalanib, Hamid Olimjon O'zbekistonning o'ziga xos, betakror poetik timsolini yaratganki, shuning uchun ham she'r garchi 1939-yilda yozilgan bo'lsa-da, go'yo yangigina yozilgandek, ohorini yo'qotmay, suyub o'qib, o'rganib kelinmoqda.

Savol va topshiriqlar

1. Hamid Olimjonning bolalik va yoshlik yillari haqida so'zlab bering.
2. Shoir tarbiyasida bobosining qanday ishtiroki bor?
3. Xalq baxshilari va Fozil Yo'ldosh o'g'li haqida nimalarni bilasiz?
4. Hamid Olimjonning ilk she'riy to'plami qanday nomlanadi va qachon nashr etilgan?

5. Shoirning keyingi yillar hayoti va ijodi haqida soʻzlab bering.
6. Hamid Olimjon yaratgan dostonlarni bilasizmi?
7. «Hamid Olimjon va xalq ogʻzaki ijodi» mavzusida soʻzlab bering.
8. Hamid Olimjonning qanday sahna asarlari bor?
9. «Hamid Olimjon – tarjimon va olim» mavzusini yoriting.
10. «Hamid Olimjon sheʼriyatining bosh mavzusi nima?
11. «Oʻzbekiston» sheʼrining ilk satrlaridan oʻquvchida paydo boʻladigan poetik kayfiyat haqida soʻzlang.
12. Lirik qahramon oʻz yurti va zamondoshlariga qanday taʼrif beradi?
13. Sheʼrda qiyos, qarshilantirish kabi poetik tasvir vositalariga murojaat etishning sababini izohlang.
14. «Oʻzbekiston» sheʼrida yana qanday badiiy tasvir vositalari qoʻllangan?
15. «Oʻzbekiston» sheʼrining hamisha suyub oʻqilishi va oʻrganilishining sababi nimada?

Abdulla
QAHHOR
(1907–1968)

O‘zbek milliy nasrining zabardast vakillaridan biri yozuvchi Abdulla Qahhor 1907-yilning 17-sentabrida Qo‘qon shahridan uncha uzoq bo‘lmagan Asht qishlog‘ida dunyoga kelgan. Uning otasi usta Abduqahhor temirchilik bilan shug‘ullanardi. Ustaning oilasida garchi juda ko‘p farzand tug‘ilgan bo‘lsa-da, ular orasidan faqat Abdullajongina yashab qolib, boshqalari go‘daklik chog‘laridayoq turli sabablarga ko‘ra vafot etishadi. Abdullajon tug‘ilgan davrini tasavvur qilar ekansiz, avvalgi darslarda o‘tilgan G‘afur G‘ulom mavzusi, o‘sha ijodkor, ayniqsa, uning Shum bolasi taqdiri darrov yodingizga tushgan bo‘lsa, ajab emas. To‘g‘ri sezdingiz – Abdulla Qahhorning bolalik yillari ham boshqa tengdosh yozuvchi-shoirlarniki singari juda og‘ir kechgandi. Yana bir o‘zbek shoiri Hamid Olimjon o‘sha yillarni eslab:

Men bir qora kunda tug‘ildim,
Tug‘ildim-u, shu on bo‘g‘ildim, –

deyishi bejiz emas edi. Zero, o‘sha yillardagi Turkiston o‘lkasi nihoyatda og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma‘naviy tanglikni boshdan kechirardi. Abdulla Qahhor endigina yetti yoshga kirganida boshlangan Birinchi jahon urushi esa bu ahvolni yanada og‘irlashtirgandi.

Usta Abduqahhor tirikchilik uchun pul topish ilinjida Qo‘qon atrofidagi qishloqlarga ustaxonasini ko‘chirib borar, oila ham uning ortidan sarson-sargardon sudralib yurardi. Bir qishloqda yarim yil turilsa, boshqa birida ikki oyga yetar-yetmas temirchi usta qiladigan ishlarga ehtiyoj qolmasdi. Yana ko‘ch-ko‘ronni ko‘tarib yo‘lga chiqilar, qayerga borilsa, birovlarining uyi yoki tashlandiq hovlisida sig‘indi bo‘lib yashashga to‘g‘ri kelardi. Bularning bari Abdullajonning – bo‘lg‘usi yozuvchining ruhiyatiga, dunyoqarashi va xarakteriga ta‘sir qilmasligi mumkin emas edi, albatta. Agar Abdulla Qahhorning «Sarob» romani (uning 1937-yildagi 1-nashridan o‘rin olgan temirchining o‘g‘li Sarimsoq tarixi), «O‘tmishdan ertaklar» (yozuvchi bolaligi to‘g‘risida batafsil hikoya qilingan avtobiografik asar) qissasi, o‘tmish hodisalari yoritilgan o‘nlab hikoyalariga nazar solsak, bu ta‘sirning qanchalar kuchli bo‘lganini ko‘ramiz. Mazkur asarlarida yozuvchi o‘sha kunlarni quyuq bo‘yoqlarda – xalq taqdiridagi eng og‘ir kunlar sifatida tasvirlaydi.

Abdullajonning savodi o‘sha qishloqlardagi eski maktablarda chiqqan bo‘lsa-da, ota-onasi Qo‘qonga ko‘chib kelib, muqim o‘rnashgandan keyingina u chinakam maktab ta‘limini oladi. Avvaliga shahardagi sobiq xotin-qizlar gimnaziyasi o‘rnida tashkil qilingan internatda, keyin esa (1922–1924-yillari) o‘qituvchilar tayyorlanadigan texnikumda o‘qiydi.

U yillari savodli, qo‘lida qalami bor yoshlarga talab nihoyatda katta edi. Shu tufayli ham Abdulla Qahhor Turkiston o‘lkasining markazi – Toshkentga keladi va «Qizil O‘zbekiston» (hozirgi «O‘zbekiston ovozi») gazetasiga adabiy xodim bo‘lib ishga joylashadi. 1926–1930-yillar oralig‘ida O‘rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi O‘zbekiston Milliy universiteti) ning pedagogika fakultetida o‘qiydi. O‘qib yurgan kezlari «Mush-tum» jurnalida, ko‘plab gazetalarda uning o‘nlab felyetonlari, hikoya va hajviyalari ketma-ket chop etiladi. Yozuvchi bu asarlar ostiga Norin shilpiq, Sarimsoq singari taxalluslar qo‘yardi.

Yosh yozuvchi tez orada yirik janrlarga ham dadil qo‘l uradi. Agar «Qishloq hukm ostida» nomli dastlabki qissasi 1932-yilda chop etilgan bo‘lsa, 1934-yilda u «Sarob» deb atalgan yirik romanini yozib tugatadi. 1935–1939-yillar

oralig'ida adibning uchta «Hikoyalar» to'plami, 1937-yilning oxirida esa «Sarob» romani o'quvchilarga kitob shaklida taqdim etiladi.

1939–1945-yillarda bo'lib o'tgan Ikkinchi jahon urushi Abdulla Qahhor ijodida ham o'z izini qoldirmay qo'ymadi. O'sha yillari adib fashist gazzandalarini la'natlagan qator felyetonlar, urushda mardlik namunalari ko'rsatayotgan o'zbek jangchilarini madh etgan maqolalar, urush ortida zahmatli mehnat qilayotgan qariyalar va ayollar to'g'risidagi o'nlab hikoyalarini bitdi.

Urushdan keyin – 1949-yilda Abdulla Qahhor qishloq xo'jaligini jamoalashtirish (kolxozlashtirish) mavzusi yoritilgan «Qo'shchinor» nomli romanini yozib, e'lon qiladi. Biroq matbuotda, Yozuvchilar uyushmasida va boshqa joylarda bildirilgan noo'rin tanqidiy gaplar tufayli bu asar jiddiy qayta ishlanadi va «Qo'shchinor chiroqlari» nomi bilan 1951-yilda boshqatdan chop etiladi.

Abdulla Qahhor milliy teatr san'atimiz rivojiga ham katta hissa qo'shgan ijodkor sanaladi. Uning «Shohi so'zana» (1951-yil), «Og'riq tishlar» (1954-yil), «Tobutdan tovush» (1962-yil), «Ayajonlarim» (1967-yil) singari komediyalari o'z davri tomoshabinlarining sevimli asarlariga aylangan edi. Xuddi shuningdek, adibning «Sinchalak», «O'tmishdan ertaklar», «Muhabbat», «Zilzila» (tugallanmagan) qissalari zamonaviy qissachilik rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Abdulla Qahhorning qator hikoyalari, hajviy asarlari, «Sinchalak» qissasi, «Qo'shchinor chiroqlari» romani asosida telespektakllar, video va badiiy filmlar suratga olingan.

Abdulla Qahhor 1968-yilning 25-may kuni vafot etdi va Toshkentdagi Chig'atoy qabristoniga dafn qilindi. Poytaxtimizda adib yashab ijod etgan maskan bugungi kunda «Abdulla Qahhor uy-muzeyi»ga aylantirilgan.

O'zbek adabiyoti va madaniyati rivojiga qo'shgan ulkan hissasi uchun Abdulla Qahhor «O'zbekiston xalq yozuvchisi» unvoniga, mustaqillik davrida esa «Buyuk xizmatlari uchun» ordeniga munosib topilgan.

BEMOR

(hikoya)

Osmon yiroq, yer qattiq.

(Maqol)

Sotiboldining xotini og‘rib qoldi. Sotiboldi kasalni o‘qitdi – bo‘lmadi, tabibga ko‘rsatdi. Tabib qon oldi. Betobning ko‘zi tinib, boshi aylanadigan bo‘lib qoldi. Baxshi o‘qidi. Allaqanday bir xotin kelib tolning xipchini bilan savaladi, tovuq so‘yib qonladi... Bularning hammasi, albatta, pul bilan bo‘ladi. Bunday vaqtlarda yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi.

Shaharda bitta doktorxona bor. Bu doktorxona to‘g‘risida Sotiboldining bilgani shu: salqin, tinch parkda, daraxtlar ichiga ko‘milgan baland va chiroyli imorat; shisha qabzali kulrang eshigida qo‘ng‘iroq tugmasi bor. Chigit po‘choq va kunjara bilan savdo qiladigan xo‘jayini Abdug‘aniboy omborda qulab ketgan qoplar ostida qolib o‘ladigan bo‘lganida bu doktorxonaga bormay Simga ketgan edi. Doktorxona deganda Sotiboldining ko‘z oldiga izvosh va oq podshoning surati solingan 25 so‘mlik pul kelar edi.

Bemor og‘irlashdi. Sotiboldi xo‘jayinining oldiga arzga bordi, ammo bu borishdan muddaosi nima ekanini aniq bilmas edi. Abdug‘aniboy uning so‘zini eshitib ko‘p afsuslandi, qo‘lidan kelsa hozir uning xotinini oyoqqa bostirib berishga tayyor ekanini bildirdi, keyin so‘radi:

– Devonai Bahouddinga hech narsa ko‘tardingmi? G‘avsula‘ zamga-chi?

Sotiboldi ketdi. Bemorning oldidan jilmaslik va shu bilan birga tirikchilik uchun xonaki bir kasb qilishga majbur bo‘ldi – har xil savatchalar to‘qishni o‘rgandi. U ertadan kechgacha oftobshuvoqda gavronlar ichida ko‘milib savat to‘qirdi. To‘rt yashar qizchasi qo‘liga ro‘molcha olib, onasining yuzini karaxt, xira pashshalardan qo‘riydi; ba‘zan qo‘lida ro‘molcha, mukka tushib uxlab qoladi. Hamma yoq jim. Faqat pashsha g‘ing‘illaydi, bemor inqilaydi; har zamon yaqin-yiroqdan gadoy tovushi eshutiladi: «Hey do‘st, shaydullo, ba nomi ollo, sadaqa raddi balo, baqavli rasuli xudo...»

Bir kechasi bemor juda azob tortdi. U har ingraganda Sotiboldi chakkasiga burov solingan kishiday talvasaga tushar edi. Qo‘shnisi – bir kampirni chaqirdi. Kampir bemorning to‘zigan sochlarini tuzatdi, u yoqbu yog‘ini siladi, so‘ngra... o‘tirib yig‘ladi.

– Begunoh go‘dakning saharda qilgan duosi ijobat bo‘ladi, uyg‘oting qizingizni! – dedi.

Bola anchagacha uyqu g‘ashligi bilan yig‘ladi, keyin otasining g‘azabidan, onasining ahvolidan qo‘rqib, kampir o‘rgatganicha duo qildi:

– Xudoyo ayamdi daydiga davo beygin...

Bemor kundan kun battar, oxiri o‘sal bo‘ldi. «Ko‘ngilga armon bo‘lmasin» deb, «chilyosin» ham qildirishga to‘g‘ri keldi. Sotiboldi to‘qigan savatchalarini ulgurji oladigan baqqoldan yigirma tanga qarz ko‘tardi. «Chilyosin»dan bemor tetik chiqqanday bo‘ldi; shu kechasi hatto ko‘zini ochib, qizchasini yoniga tortdi va pichirladi:

– Xudo qizimning saharlari qilgan duosini dargohiga qabul qildi. Dadasi, endi tuzukman, qizimni saharlari uyg‘otmang.

Yana ko‘zini yumdi, shu yumganicha qaytib ochmadi – saharga borib uzildi. Sotiboldi qizchasini o‘lik yonidan olib, boshqa yoqqa yotqizayotganda, qizcha uyg‘ondi va ko‘zini ochmasdan odatdagicha duo qildi:

– Xudoyo ayamdi daydiga davo beygin...

(1936-yil)

«BEMOR» HIKOYASI HAQIDA

Mana, anchagina hazin hikoyani ham o‘qidik. Har qalay, hayotdan erta ko‘z yumgan onaga, uning eri Sotiboldiga, murg‘ak qiziga yuragingiz achigan bo‘lsa kerak? Shu achinish barobarida o‘nlab savollar Sizga tinchlik bermayotgandir ham:

Nega shunday bo‘ldi?

Sotiboldining xotini o‘zi nima kasal bilan og‘rigan edi?

Nahotki, bu kasalning davosi bo‘lmasa?

Nega Sotiboldi xotinini ko‘rsatgani do‘xtirga olib bormadi?

Bu qanaqa tabibki, ayolning qanday kasal bilan og‘riganini aniq bilmay turib, undan qon oladi?

Baxshi kelib, kasal xotinning ustida nimalarni o‘qidi? Nega o‘qidi?

Axir kasal xotinni, kelib-kelib, tolning xipchini bilan savalashadimi?

Tovuq so‘yib, qonini oqizish bilan ayolga tekkan dardning o‘rtasida nima aloqa bor?

Sotiboldining xo‘jayini Abdug‘aniboy qanaqa odam o‘zi? Imkoniyati bo‘la turib, nimaga bir insonga yordam bermadi?..

Bunday savollarni yana ko‘plab keltirish mumkin.

Zamonni qarangi, kichik bir hikoyaga jo bo‘lgan birgina hayot manzarasi ustida shuncha savol paydo bo‘ladi! Xo‘sh, bu qanday zamon edi? Hikoya qahramonlari zamonning qanday kishilari edilar? Gapni shundan boshlasak.

Siz 5-sinf adabiyot darsida Abdulla Qodiriy, Fitrat, Hamza, G‘afur G‘ulom, Oybek singari ijodkorlar hayoti va ijodi bilan tanishgandingiz. Ularning bolalik paytlari naqadar og‘ir davrga to‘g‘ri kelganini bir necha misollar orqali bilgansiz. Bu – o‘tgan XX asrning dastlabki yillari edi. Chor Rossiyasi tomonidan bosib olingan o‘lkamizning iqtisodiy, madaniy hayoti parokanda holga keltirilgan bu davrda aholi nihoyatda qashshoq holda hayot kechirar, yurtimizning aksariyat boyligi chetga tashib ketilardi. Qishloqlardagi dehqonlar, shaharlardagi hunarmandlar kun bo‘yi qilgan og‘ir mehnati evaziga juda oz haq olishardi. Oila boqish, uning kam-ko‘stini butlash, farzandlarni o‘qitish masalalari kishilarni o‘ta qiyin ahvolga solib qo‘ygandi. Iqtisodiy nochorlik kishilar turmush darajasining tobora pasayib borishiga, aholi o‘rtasida turli kasalliklar keng tarqalib, oddiy betoblik ortidan odamlarning bevaqt hayotdan ko‘z yumib ketishiga sabab bo‘lgandi. O‘lkada tibbiyot masalalarini hal etishga deyarli e‘tibor berilmas, faqat chor amaldorlari, harbiylari va mahalliy boylargina malakali tibbiyot xizmatidan foydalanish imkoniyatiga ega edi.

«Bemor» hikoyasidagi Sotiboldi, guvohi bo‘lganingizdek, chigit po‘choq va kunjara bilan savdo qiladigan Abdug‘aniboyning qo‘lida xizmat qiladi. Boy uning mehnati uchun qancha haq to‘lashi to‘g‘risida hikoyada gapirilmasa-da, buni Sotiboldining qanday turmush kechirayotganidan ham bilish qiyin emas. Axir kasal xotinini do‘xtirga ko‘rsatish uchun talab qilinadigan 25 so‘m pulni u faqat tushida ko‘rishi mumkin, xolos. Uning orttirgan «boyligi» bir marta tabib chaqirishga, bitta tovuq so‘yishga, kasalni baxshiga o‘qitishga yetadi-yu tugaydi. «Chilyosin» o‘qitish uchun esa o‘zi «to‘qigan savatchalarini ulgurji oladigan baqqoldan yigirma tanga qarz» ko‘tarishga majbur. Hali bu ham hammasi emas. Endi o‘lgan xotinini ko‘mishi, uning turli ma‘rakalarini o‘tkazishi lozim. «Bularning hammasi, albatta, pul bilan bo‘ladi. Bunday vaqtlarda yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi...»

Ilojsizlik, biror joydan yordam umidining yo‘qligi Sotiboldi va uning oilasiga qo‘shib o‘quvchini ham qiynaydi, qalbingizda odam bolasining naqadar uvol bo‘layotganidan nadomat tuyg‘ulari qo‘zg‘aladi. Boya aytilganidek, Sotiboldining ozgina yordamiga umid qiladigani xo‘jayini – Abdug‘aniboy edi. O‘zi «omborda qulab ketgan qoplar ostida qolib o‘ladigan bo‘lganida» markaziy shaharga – Sim (hozirgi Farg‘ona shahri)ga borib davolanib kelgan bu bag‘ritosh kimsa xizmatkorining ayoli yosh o‘lib ketishi mumkinligini bila turib, zarracha yordam ko‘rsatishga yaramaydi. (Biz Sotiboldining xotini hali nisbatan yosh ekanini uning qizchasi bor-yo‘g‘i to‘rt yoshga kirganidan anglashimiz mumkin!) Aksincha, bechora xizmatkoriga, uni yana ham chiqimdor qiladigan turli bid‘atlarni maslahat beradi. Axir uni boy qilgan, xohlagan joyiga borib davolanishi, istaganicha maishat qilishi uchun yetarli mablag‘ga ega qilgan Sotiboldi va unga o‘xshaganlarning mashaqqatli mehnati emasmidi? Nahotki, bir ayolning hayotidan «izvosh va oq podshoning surati solingan 25 so‘mlik pul» azizroq, qimmatliroq bo‘lsa?..

Hikoyada iqtisodiy-madaniy qoloqlikning yana bir fojiali oqibati – johillik quyuq bo‘yoqlarda aks ettiriladi. Bir amallab «tabib» nomini olib olgan kimsa, yuqorida aytilganidek, ayolning nima kasal bilan og‘riyotganini bilmay turib undan qon oladi. Buning oqibatida esa «betobning ko‘zi tinib, boshi aylanadigan bo‘lib» qoladi. Demak, «tabib» bemorga foyda emas, balki zarar yetkazdi. Holbuki, u bunday «davolash usuli»ni birgina Sotiboldining xotini emas, o‘sha atrofdagi yuzlab bechoralar ustida qo‘llaydi. «Tabib»dan keyin xonadonga baxshi kirib keladi. U xotinning yonida o‘tirib, bir narsalarni o‘qiydi. Lekin bu o‘qigan narsalari xotinning dardiga em bo‘ladimi-yo‘qmi, bu bilan uning ishi yo‘q. Baxshi ham qayerga chaqirilsa, qaysi kasalga ro‘para kelsa, hammasiga ko‘r-ko‘rona yodlab olgan narsalarini o‘qib, chiqib ketaveradi. Uning uchun ko‘richak ham, tomoq og‘riq ham, ruhiy xastaliklar ham bir – farqi yo‘q!

Sotiboldiga tavsiya etilgan navbatdagi «najotkor»ning qilig‘i bo‘lsa, hammasidan oshib tushadi. U (yana kasalning asli nima ekanini surishtirib o‘tirmay!) betob xotinni... «tolning xipchini bilan» savalaydi, «tovuq so‘yib» qonlaydi...

Ko'ryapsizki, johillik butun jamiyatni, kishilar ong-u shuurini butunlay band qilib olgan, millat «tanasidan qon oldirgan bemor» (Hamza Hakimzoda Niyoziy iborasi) holiga tushgan edi.

Hikoyaning mazmun-mohiyati, ta'sir kuchi hali bu bilan ham tugamaydi. O'layotgan xotini uchun biror najot yo'lini topa olmagan Sotiboldi qo'shni kampirning maslahati bilan endi to'rt yashar qizchasining saharlab turib, uyqusiragan holda qiladigan duosiga umidvor bo'ladi. Qarang, butun boshli jamiyat bor – doktorxona bor, tabib bor, baxshi bor, qo'lida pul o'ynagan boylar bor, har qanday mehnat bo'lsa qilishga rozi Sotiboldi bor... biroq najot yo'q! Bor-yo'q umid – shu to'rt yasharlik qizaloqning ojiz duosi.

Demak...

Demak, BEMOR faqat Sotiboldining xotini emas ekan-da! Butun jamiyat bemor – xasta, najotga zor, tuzalishga muhtoj ekan-da!

Xuddi shu haqiqatni teran anglaganlari tufayli ham Munavvarqori Abdurashidxonov, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Avloniy singari bizning yuzlab jadid bobolarimiz el-u yurt dardini yengillatish, uni ma'rifatga oshno etish, ilm-u madaniyatini yuksaltirish, oxir-oqibat mamlakatni istiqloqla olib chiqish uchun kurashdilar, shu yo'lda qurbon bo'ldilar.

Abdulla Qahorning bor-yo'g'i bir sahifaga jo bo'lgan hikoyasi Siz bilan bizni shuncha mulohazaga oshno etdi. Holbuki, bu mulohazalarni yana davom ettirish, hikoya mazmun-mohiyatiga yanada chuqurroq kirib borish ham mumkin. Bu bilan esa yozuvchining badiiy olami sirlari ko'z oldimizda yaqqol namoyon bo'ladi. Adibning mo'jaz hikoyalar bag'riga olam-olam mazmun sig'dira bilish, har bir so'z, jumla ustiga chuqur fikr yuklash mahoratiga tan beramiz.

Quyida berilayotgan savol-topshiriqlar orqali Siz mana shu mahoratni o'zingiz uchun kashf etishga harakat qilasiz, degan umiddamiz.

Savol va topshiriqlar

1. Abdulla Qahhor hayoti va ijodiga xos bo'lgan asosiy jihatlarni esda saqlab qolishga urining.
2. «Bemor» hikoyasi orqali yozuvchi aks ettirgan hayot haqiqati nimalardan iborat edi?

3. Sotiboldi shahardagi yakka-yu yagona doktorxonada ichiga kirganmi-kirmaganmi? Qayerdan bildingiz?
4. Sotiboldining xo‘jayini Abdug‘aniboy nega shu kasalxonada emas, Simdagi kasalxonada davolanganini o‘ylab ko‘ring-chi.
5. Sotiboldining «to‘rt yashar qizchasi qo‘liga ro‘molcha olib, onasining yuzini karaxt, xira pashshalardan» qo‘rishi hikoyaning umumiy ruhiga mos ekanini isbotlang.
6. Bemor yotgan xonadonga boshqa tovush emas, aynan gadolarning tovushi eshutilishi bilan nimaga urg‘u berilyapti?
7. Bemorga qaragani chiqqan qo‘shni kamping o‘tirib yig‘lashiga sabab nima?
8. Kasal odamga «chilyosin» qildirish nima ekanini uyingizdagi kattalardan yaxshilab bilib oling.
9. «Chilyosindan bemor tetik chiqqanday» bo‘lishi bilan shamning yonib tugashi o‘rtasida qanday o‘xshashlik ko‘rasiz?
10. «Bemor» hikoyasi to‘g‘risida uy inshosi yozib, sinfdagi o‘qib bering.

Nazariy ma'lumot

BADIIY ASAR TILI HAQIDA TUSHUNCHA

Til bilan bog‘liq uchta tushunchani aralashtirib yubormaslik, ularni o‘zaro farqlash lozim. Bular:

1. Umumxalq tili (milliy til).
2. Adabiy til.
3. Badiiy til.

Umumxalq tili (milliy til) deganda yurtimizdagi o‘zbek tilida so‘zlashuvchilarning barchasi – ularning yashash hududi, qaysi ijtimoiy tabaqaga mansubligi, hayotda bajarayotgan mashg‘ulot turi va boshqalaridan qat’iy nazar, foydalanadigan til tushuniladi.

Adabiy til deganda umumxalq tilining leksik, grammatik, imlo va talaffuz jihatdan me‘yorlashtirilgan shaklini tushunamiz.

Badiiy til esa, bir tomondan, umumxalq tili va adabiy tilga tayanadigan, boshqa jihatdan esa ularning har ikkisidan farqlanib turadigan alohida san‘at hodisasidir. Badiiy tilning mavjudligi ijodkor shoir-yozuvchilar faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu ma‘noda badiiy til o‘z zamiri-

da milliy adabiyotimizning asrlar osha shakllanib kelgan an'analarini (an'anaviy sifatlashlar, ramz va majozlar, o'xshatish va boshqalarni) saqlab qolgan. Ayni paytda har bir iste'dodli ijodkor badiiy til imkoniyatlari doirasini kengaytirishi, bu tilning yanada joziba kashf etishini ta'minlashi mumkin. Bu jarayonda adabiy til qonun-qoidalaridan chekinishga, umum-xalq tili boyliklariga dadil murojaat qilishga to'g'ri keladi. Siz bu narsaga kelgusi darslarda o'rganiladigan qator asarlar, jumladan, Gulxaniyning «Zarbulmasal», Tog'ay Murodning «Yulduzlar mangu yonadi» asarlari mutolaasida yana bir bor guvoh bo'lasiz.

Modomiki, adabiyot insonni, uning shakl-u shamoyilini, o'ta murakkab ruhiy olamini tasvirlar ekan, bunda o'sha obyekt – insonga yondashuv turli usullarni talab qiladi. Chunki dunyoda bir-birini har jihatdan to'liq takrorlaydigan ikki kishini hech qachon topib bo'lmaydi. Demak, har bir qahramon o'ziga o'zgacha yondashuvni talab qiladi, har birining yuragi alohida kalit bilan «ochiladi». Bu kalit – uning kayfiyati, fe'l-atvori, nutqi, axloqi, dunyoqarashi singari o'nlab unsurlarning betakror tasviri tufayligina ishga tushadi. Shundagina o'quvchi ko'z oldida qahramon xuddi tirikdek harakat qiladi, gapiradi, kuladi, o'ylanadi, iztirob chekadi, shodlanadi. Qahramonning har bir harakati o'quvchiga ham «yuqadi», uni o'z olamiga «olib kirib ketadi». Demak, qahramon o'quvchini o'ziga ishontirishi uchun xuddi uningdek jonli so'zlashishi, fikrlashi lozim ekan, yozuvchi xalq tilidagi shevaga xos so'zlardan ham; agar qahramon tarixiy shaxs obrazi bo'lsa, qadimiy yoki unutilgan so'zlardan ham; hatto, bir guruh odamlargina tushunadigan so'zlardan ham foydalanishiga to'g'ri keladi. Qahramonning ruhiy holatlarini ifodalash uchun esa dialoglarning turli shakllari, hatto sukut holati ham «ishga solinadi».

Agar e'tibor bersak, kundalik so'zlashuvimizda ishlatiladigan til ham, badiiy til ham, oxir-oqibat, axborot yetkazish va axborot olishga xizmat qiladi. So'zlashuv tili yetkazayotgan axborot oddiy axborot bo'lsa, badiiy til badiiy axborotni yetkazadi, ijodkor va o'quvchi orasida badiiy muloqotning vujudga kelishini ta'minlaydi. Abdulla Qahhor o'zining mo'jazzgina «Bemor» hikoyasi orqali biz bilan o'tkazgan badiiy muloqoti o'zining ta'sir kuchini yuz yillar davomida saqlab qolishi badiiy til naqadar qudratli hodisa ekanining yaqqol isbotidir.

Odil YOQUBOV

(1926–2009)

Siz O‘zbekiston xalq yozuvchisi Odil Yoqubovning ayrim hikoya, qissa va romanlarini o‘qigansiz, uning asarlari asosida tayyorlangan ko‘p qismli videofilmlarni ko‘rgansiz, albatta. U hozirgi o‘zbek adabiyotining atoqli vakillaridan biridir.

Bo‘lajak yozuvchi 1926-yil 20-oktabrda hozirgi Janubiy Qozog‘iston viloyatiga qarashli Qarnoq qishlog‘ida tug‘ilgan. O‘sha yerda o‘rta maktabni tugatib, harbiy xizmatga ketgan. U harbiy xizmatga chaqirilganida Ikkinchi jahon urushi tugash arafasida edi. Shu paytda Yaponiya davlati bilan urush boshlanib, O.Yoqubov ana shu urushda ishtirok etadi. 50-yillarda u harbiy xizmatdan qaytib, O‘rta Osiyo davlat universitetining filologiya fakultetida o‘qiydi. So‘ngra turli yillarda O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasida, «Literaturnaya gazeta»da, «O‘zbekfilm» kinostudiyasida, nashriyotlarda ishlaydi. 1982–1987-yillarda «O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati» gazetasini, 1987–1991-yillarda respublika Yozuvchilar uyushmasini boshqaradi. Keyin O‘zbekiston Atamalar qo‘mitasi raisi, so‘ngra Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati assambleyasining birinchi vitse-prezidenti lavozimida faoliyat yuritadi.

Odil Yoqubovning dastlabki yirik asari 1951-yilda bosilib chiqqan «Tengdoshlar» qissasi edi. So‘ngra uning «Dastlabki qadam» (1953-yil), «Ikki muhabbat» (1955-yil) hikoyalari to‘plami, «Tilla uzuk» (1961-yil) qissa va hikoyalar to‘plamlari chop etiladi, «Chin muhabbat» (1955-yil),

«Aytsam tilim, aytmasam dilim kuyadi», «Yurak yonmog‘i kerak» (1958-yil), «Olma gullaganda» (1961-yil) pyesalari yaratiladi. Birin-ketin «Bir felyeton qissasi», «Muqaddas», «Qanot juft bo‘ladi», «Izlayman», «Billur qandillar» qissalari e‘lon qilinadi.

Odil Yoqubov o‘zbek adabiyotida roman janrini rivojlantirishga ulkan hissa qo‘shgan adibdir. Uning turli davrlarda yaratilgan «Er boshiga ish tushsa...» (1966-yil), «Ulug‘bek xazinasi» (1973-yil), «Ko‘hna dunyo» (1982-yil), «Diyonat» (1977-yil), «Oqqushlar, oppoq qushlar» (1988-yil) romanlari kitobxonlarning mehrini qozongan. Bu romanlarda yozuvchi gohi o‘rta asrlar vatanimiz tarixidagi buyuk allomalar Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ulug‘beklar hayoti, ularning ulug‘vor ishlari haqida hikoya qilsa, gohi zamonaviy mavzularni qalamga olib, odamlar o‘rtasidagi mehr-oqibat, muhabbat, adolat, burch kabi yuksak tuyg‘ularni asrash to‘g‘risida fikr yuritadi. Shuning uchun ham bu asarlar hozirgacha o‘quvchilar tomonidan sevib o‘qiladi.

Mustaqillik yillarida ham yozuvchi barakali ijod qildi. Uning «Adolat manzili» (1998-yil) romani, «Muzaffar Temur» (1996-yil), «Bir koshona sirlari» (2000-yil) singari pyesalari hamda o‘nlab hikoyalarda xalqimiz o‘tmishi va bugungi kunining dolzarb muammolari badiiy tadqiq etildi. Yozuvchi 1985-yilda O‘zbekiston xalq yozuvchisi unvoniga ega bo‘lgan bo‘lsa, 1994-yilda «Do‘stlik», 1998-yilda esa «El-yurt hurmati» ordenlari bilan mukofotlangan.

Odil Yoqubov 2009-yilda vafot etgan.

Biz quyida adibning istiqlol davrida yaratilgan ta‘sirli hikoyalarning biri bilan tanishamiz.

MUZQAYMOQ

(hikoya)

O‘sha oilamiz boshiga og‘ir kulfat tushgan kuni, men, o‘n yashar bola, nimadandir ko‘nglim g‘ash, uyimiz ro‘parasidagi paxsa devorga chiqib, o‘zimcha go‘yo otga minib o‘tirardim.

U mahalda biz Turkiston shahrining eng so‘lim joylaridan biri – Lager ko‘chasida ikki xonadan iborat, oldi ayvon, o‘sha zamon imkoniya-

tiga ko'ra tuzukkina uyda istiqomat qilardik. Bu uyning kattagina hovlisi ham bor edi. Ikki qavatli ulkan darvoza orqali kiradigan bu hovlida bizdan tashqari yana bir nechta xonadon yashardi. Darvozaning ustida quruq pichan saqlanadigan boloxona bo'lar, biz, bolalar oqshom paytlari bekin-machoq o'ynaganda boloxonaga chiqib pichan tagida «jon saqlardik».

Oilamiz boshiga musibat tushgan o'sha mash'um kundan bir necha oy muqaddam dadam uyimizdagi deyarli barcha kitoblarni uch-to'rt qopga solib, beda tagiga yashirgan-u, boloxona eshigiga otning kallasidek qulf osib qo'ygandilar. Endilikda boloxonaga hech kim kirolmas, faqat men goho-goho tuynukdan tushib, qoplardagi kitoblarni, ayniqsa sersurat, qalin kitoblarni tuynuk shu'lasiga solib, tomosha qilib o'tirishni yoqtirardim.

Bu suratlar ham juda g'alati, ularning aksari charm palto kiyib, bellariga qilich va to'pponcha taqib olgan harbiy, ba'zilari esa ot o'ynatgan, qizil alvon ko'tarib dushman sari ot surib ketayotgan mard-u maydonlar bo'lsa ham, negadir barchasining ko'zlari o'yib olingan yoki yuzlariga ko'k siyoh tortilgan edi. Nega shunday? Men bu sir-asorning tagiga yetolmay qiynalardim, dadamlardan so'rashga esa yuragim dov bermas, sababi, dadamlar qahri qattiq odam edi, «bu kitoblarni senga kim ko'rsatdi» deb dashnom berishlari mumkin edi.

O'sha qora kun ham, nimadandir ko'nglim notinch, kitob titish esimga tushib tomga chiqdim. Ammo tanish tuynukka yaqinlashganimda ko'channing boshida qo'sh ot qo'shilgan chiroyli foytunga ko'zim tushdi. Sal o'tmay, foytun darvozamiz ro'parasiga kelib to'xtadi. Undan o'sha paytlarda barcha kattalar uchun rasm bo'lgan yashil rang galife shim va gimnastorka kiygan o'rta yashar ikki kishi bilan qizil ko'ylakli, ko'zlari qiyg'och bir ayol tushdi. Erkaklardan biri tomda meni ko'rib qolib:

– Egamberdi Jaqipovning uyi shulma? – deb so'radi.

– Shu, – dedim men. Shu payt hovlidan chiqqan oyimlarning:

– Kelinglar, mehmonlar, xush kelibsizlar, – degan ovozi eshitildi. Men boloxona ustunidan sirpanib, yerga sakrab tushdim. Mehmonlar ichkarga kirishgan, oyimlar allaqanday hayajonda edilar.

– Dadangning mahkamasiga chop! – dedilar oyimlar negadir shivirlab. – Ayt: SAKUda birga o'qishgan og'aynilaringiz kelishdi, de! Kutib o'tirishibdi, tezroq kelar ekansiz, de! Ha, aytmoqchi, bir yo'la maktabga

borib, opang bilan pochchangga ham ayt – tezroq kelishsin. Dasturxon-pasturxonga qarashib yuborishsin!

Men negadir, aftidan «mehmon» so‘zidan ko‘nglim yorishib, ikki oyog‘imni qo‘limga olib chopa ketdim. Garchi pochcham bilan katta opamlar o‘qituvchilik qiladigan maktab dadamlar ishlaydigan mahkamadan xiyla narida bo‘lsa-da, avval o‘sha tomonga o‘tib, oyimlarning gapini opamlarga aytdim, so‘ng, hamon ikki oyog‘im qo‘limda, yalangoyoq, yalangbosh, ko‘cha changitib dadamlarning mahkamasiga qarab chopdim.

Dadamlarning mahkamasi badavlat savdogar qurgan va endilikda partiya qo‘mitasi joylashgan ko‘rkam binoning shundoq biqiniga joylashgan edi. Men borganimda dadamlar ham idoradan chiqqan ekanlar. Meni uzoqdan ko‘rib darvoza oldida to‘xtadilar. Dadamlar to‘ladan kelgan, novcha, qir-raburun, o‘sha davrda rasm bo‘lgan to‘mtoq mo‘ylovli, xushqad, salobatli kishi edilar. Egnidagi libosi hozir xotiramda yo‘q, agar yanglishmasam, o‘sha mahalda dohiy Stalinga taqlidan kiyiladigan ko‘krak cho‘ntakli yashil kostum va galife shim kiygan, oyoqlarida ham o‘sha zamonlarda rasm bo‘lgan g‘arch-g‘urch xrom etik.

Rahmatlik dadamlar, uyqusizlikdanmi, boshqami – ko‘zlari qizargan, allaqanday horg‘in ko‘rindilar menga. U kishi hansiray-hansiray aytgan gaplarimni eshitdilar-u, chehralari sal yorishib:

– Yur, bolam! – dedilar boshimni silab. – Senga bitta muzqaymoq oberay!

Boya aytganimdek, dadamlar diydasi qattiqroq, o‘ktam, kamgap odam edilar. O‘sha kungacha men u kishining biror marta boshimni silaganlarini bilmasdim. Aksincha, hanuz esimdan chiqmaydi: dadamlar ur kaltak, sur kaltak tagidan chiqolmay, ishdan haydala-haydala oxir pirovardida qishloqqa qaytib, uyda ko‘kragini zaxga berib yotgan paytlar. Bir kun oyimlar qo‘limga pul va ikki-uch litrli grafın (dadamlar katta lavozimlarda ishlagan mahalda orttirgan nodir match) tutqazib:

– Do‘konga kirib qimiz olib chiq, dadang aytdilar! – dedilar.

Do‘konga kirsam, qimiz tugagan ekan. Men parvoyifalak, qo‘limdagi grafinni o‘ynatib uyga qaytdim. Yo‘lim yog‘och va temir qoziqlar qoqilgan mol bozoridan o‘tardi. To‘satdan nimadir «shaq» etdi. Qarasam, qo‘limdagi grafın temir qoziqlardan biriga tegib, tangaday joyi o‘pirilib tushibdi. Yuragim orqamga tortib ketdi. Uyga qaytishga jur‘at qilolmay anchaga-

cha bog'imiz poyidagi soy bo'yida aylanib yurdim. Nihoyat, yuragimni hovuchlab uyga kirib bordim. Oyimlar meni ko'rib:

– Qayoqlarda daydib yuribsan, bevosh? Dadang sho'rlik kutaverib diqqinafas bo'p ketdilar-ku! — deb koyidilar, so'ng grafindagi teshikka ko'zlari tushib, qo'limdan ushlagancha ichkariga sudradilar.

Dadamlar ulkan, chorxari uyimizning to'rida kitob varaqlab, yonboshlab yotardilar.

– Do'konda qimiz yo'q ekan, bu ham yetmagandek, o'g'lingiz grafinni sindirib qo'yibdi... – Oyimlar shunday deb grafinni dadamlarning oldidagi xontaxtaga qo'yidilar.

Keyinchalik oyimlar bu ishlaridan pushaymon bo'lib ko'p gapirganlar. «Nega shunday qilganimni o'zim ham bilmayman, bolam, dadanglarning nochor ahvoli hammamizni ezib qo'ygan edi», deguvchi edilar rahmatlik.

Dadamlar shitob bilan qadlarini rostladilar-u xontaxtadagi grafinni olib, menga qarab otdilar. Zarb bilan otilgan grafın shundoq qulog'im tagidan o'tib (chamasi, jonholatda boshimni olib qochgan bo'lsam kerak!) devorga tegib chil-chil sindi.

Men tura qochdim, qocharkanman, oyimlarning: – Qimiz ham o'lsin! qimiz deb bolamni o'ldirmoqchimisiz, adasi? – degan achchiq faryodini eshitdim.

Oyimlarning aytishicha, keyinchalik dadamlar ham bu qilmishidan pushaymon bo'lganlar. Kim bilsin, ehtimol, boshiga og'ir musibat tushishini sezib yurgani uchundir, ehtimol, bir mahal dilimga ozor bergani esiga tushib, uni ko'nglimdan chiqarmoqchi bo'lgandir, har qalay, umrimda birinchi bor boshimni silab, muzqaymoq oberishga ahd qildilar.

Ko'chaning narigi yuzida shahar bog'i bo'lar, bog' oldidagi maydonchada har xil suv, meva sharbatlari, muzqaymoq sotiladigan mitti-mitti do'konchalar bo'lardi. Borsak, do'konlar yopilgan ekan. Dadamlar astoydil ranjidilar.

– Umrimda bir marta senga muzqaymoq olib bermoqchi bo'lgandim, bu ham nasib qilmadi-yov, bolam! – dedilar u kishi allaqanday chuqur o'kinch bilan.

Uyga borganimizda chiroqlar yongan, hovlidagi o'choqqa qozon

osilgan, bizdan avval yetib kelgan katta opamlar bilan oyimlar o'choq atrofida kuymalanib yurishar, pochchamlar ko'rinmas edilar.

Dadamlar ichkariga kirib ketdilar-u darhol qaytib chiqdilar. Chehralari ochilgan, kayflari chog' edi.

– SAKUda birga o'qigan eski qadrdonlarim kelishipti. Qalay, tuzukroq go'sht-po'shtlaring bormi, Gulshan? – dedilar dadamlar oyimlarga qarab.
– Bor bisotingni dasturxonga to'kasan bugun...

Hovlimizda, shundoq o'choq yonida bir tup gujum o'sar, gujum tagida chuqur quduq bo'lar, issiq yoz va iliq kuz kunlari go'shtni shu quduqda asrardik.

Oyimlar menga quduqdan go'sht olib ber, dedilar. Men quduq chang'irog'ining dastasini aylantirib, go'sht osilgan changakni torta boshladim-u, to'satdan ko'chadan kirib kelgan ikki harbiyga ko'zim tushib, negadir yuragim orqamga tortib ketdi. Ular o'choq atrofida kuymalanib yurgan oyimlar bilan opamlarga bir qarab qo'ydilar-da, etiklari bilan yerni tap-tap bosib ayvonga chiqishdi. Ayvondan uyga kirishdi. Harbiylarni ko'rishlari bilanoq turgan joylarida tosh qotib qolgan oyimlar bilan opamlar birdan dod solishib, uyga qarab yugurishdi. Quduq chang'irog'ini beixtiyor qo'yib yuborib men ham ketlaridan chopdim.

Men o'sha paytlar mamlakatimizda va hatto shahrimizda nima bo'layotganidan bexabar edim, albatta. Shu bois oyimlar bilan opamlarning harbiylarni ko'rishlari bilanoq faryod chekib, ichkariga otilishlari sababini anglamadim. Ammo ular mudhish maqsad bilan kelishganini aql bilan bo'lmasa-da, yurak bilan his etgandim. Keyin bilsam, o'sha davrda hamma joyda bo'lganidek, Turkistonda ham har kuni, har daqiqada ko'plab odamlar hibsga olingan ekan. Oyimlar va opamlar bundan boxabar bo'lganlari uchun ham harbiylarni ko'rib dod solishgan ekan. Eshikdan kirishim bilan harbiylardan biri – novchadan kelgan, malla sochlarining uchlari qoshlariga nafis egilib tushgan xushsurat o'ris kapitan polni g'archg'urch bosib, eshikka keldi-da, uning ilmog'ini solib:

– Tintuv tugaguncha endi hech kim uyga kirmaydiyam, chiqmaydiyam! – dedi yurakka g'ulg'ula soluvchi bir qat'iyat bilan.

Uyda qiy-chuv boshlangan, katta opamlar o'rta eshikda haykalday qotib qolgan dadamlarning bo'yniga osilib yig'lamoqda, oyimlar ham dadamlarning yelkasiga suyanib, unsiz titramoqda, kichik opamlar bilan

ukalarim burchakka tiqilishib, xuddi kalxatlardan qo‘rqan jo‘jalarday, ko‘zlari ola-kula, bir-birining pinjiga kirib olishgandi.

Ikki tavaqali o‘rta eshik ochiq, ichkari xonaning to‘rida SAKUda dadamlar bilan birga o‘qigan mehmonlar, ranglarida rang yo‘q, tippa-tik serrayib turishardi. Ikkinchi harbiy esa ichkari uydagi katta qizil shkafga terilgan kitob va albomlarni bitta-bitta ko‘zdan o‘tkazmoqda edi.

Xushsurat, mallasoch kapitan esa tashqi xonadagi qutilar, sandiq va sandiqchalar, shkafning tortmalarini ochib, ulardagi buyumlarni titkilar, latta-puttalar orasidan allanimalarni qidirar edi. Navbatdagi shkafga kelganda harbiy qancha urinmasin, uning pastki tortmalarini ocholmadi. Uyda birorta sandiq yo shkaf yo‘q ediki, men uni ocholmasam. Kapitanning qiynalayotganini ko‘rib, men qo‘limga mix oldim-u pildirab borib shkafning tortmasini shartta ochib berdim. Kapitan chehrasi yorishib kuldi-da:

– Malades! – dedi boshimni silab, – kelgusida Pavlik Morozov chiqadi sendan!

Kapitanning bu kutilmagan maqtovidan yuragim «jiz» etdi. Keyinchalik, katta bo‘lganimda, men uydagi dod-faryodga qaramasdan otamni qamashga kelgan jallodning maqtovidan bir zumgina bo‘lsa-da, yayrab ketganimni har eslaganimda bir o‘zimdanda ijirg‘anib yurdim. Ammo o‘sha daqiqada, afsus-nadomatlar bo‘lsinkim, uning so‘zlaridan g‘ururlanib ketganim ham haqiqat, mudhish haqiqat!

Shu payt dadamlarning:

– Suv! – degan ovozlari eshitildi. – Bir piyola quduq suvi beringlar, yuragim kuyib ketyapti!

Uyda suv yo‘q ekan. Opam yig‘idan to‘xtab:

– O‘rtoq kapitan! – dedilar hiqillab. – Ruxsat bering, ukam quduqdan suv olib kirsin!

Kapitan shkaf tortmasidan boshini ko‘tarib:

– Agar dod-voyingni qo‘ysang – ruxsat beraman! – dedi va kuldi: – Shunday chiroyli qiz ham bunaqa yig‘loqi bo‘ladimi?

Kapitanning meni Pavlik Morozovga o‘xshatgani menga qanchalik xush yoqqan bo‘lsa, uning opamlarga qilayotgan soxta xushomadi shunchalik yoqmadi. Lekin nima ham qilardim? Chelakni olib tashqariga otildim. Hovlidagi chiroq o‘chgan, ayvondan uzoqroqda, quduq yonidagi

gujum panasida kimdir qoqqan qoziqdek qaqqayib turardi. Bu – pochchamlar edi. U lom-mim demasdan qo‘lidagi chaqaloqni menga tutqazib, quduqdan yarim chelak suv olib berdi-da, sharpasiz odimlab hovlining qorong‘i burchagiga qarab ketdi.

Keyinchalik marhum oyimlar ko‘p aytguchi edilar:

– O‘sha kuni pochchangni Xudo o‘zi asradi! Agar pochchang opang bilan birga kelganida, kim bilsin, uni ham birga opketisharmidi bu toshbag‘irlar?

Oyimlarning bu gapida jon bor edi, chunki tintuv tugab, dadamlarni olib ketayotganlarida harbiylar SAKUchi sho‘rlik mehmonlarga Turkistondan ketishdan avval NKVDga borib, ruxsat olishlari shart ekanini uqtirishib, qo‘llaridan tilxat olishdi...

Nihoyat, tintuv tugadi. Dadamlarga kiyinishni buyurdilar. Oyimlar bilan opamlarning nolasi ko‘kka chiqib, uyimiz achchiq faryoddan zir titradi. Oyimlar dadamlarning yelkasiga paltosini ildilar. SAKUchi bitirgan sho‘rlik mehmonlarga tuzalgan dasturxondan ilingan narsani ro‘molga tugib, qo‘llariga tutqizdilar.

Boyagidan ham battar qorayib, bir zumda allaqanday ozib, munkayib qolgan dadamlar avval hamon faryod chekayotdan oyimlar bilan opamlar, so‘ng qaqqashab-qaltirab qolgan ukalarimning peshonalaridan o‘pdilar-uvnatib menga kelganda:

– Hay, attang! – dedilar to‘satdan ko‘zlariga yosh olib. – Umrimde bir marta senga muzqaymoq olib bermoqchi bo‘luvdim. Shuniyam evlayolmadim-ov, bolam!..

Butun tintuv davomida ko‘zimga yosh olmagan, «kelgusida Pavlik Morozov bo‘lasan», degan so‘zlardan shishib ketgan norasida, birdan hamma narsa – dadamlarning hech qachon erkalamaganini ham, do‘kondan qimiz topolmay qaytganimda grafinni qulochkashlab otganlari ham – hammasi esimdan chiqdi-yu, alamli chinqiriq bilan dadamlarning tizzalarini quchoqlab oldim...

... Bir necha oy o‘tdi. Bu orada xonadonimiz motamsaro bir makonga aylandi. Qish yaqinlashib qolgan, kun sayin uning qahrli nafasi kuchayib borar, uyda esa na o‘tin bor, na ko‘mir!.. Biz tancha qurib, bir amallab kun kechiramiz.

Haftada bir marta, yanglishmasam, shanba kunlari dadamga ovqat olishadi. Oyimlar bir amallab topgan-tutganlarini pishiradilar-u tong mahal u kishi bilan birga avaxtaga ravona bo'lamiz.

Turkistonda Qul Xo'ja Ahmad Yassaviy maqbarasining shundoq biqinida O'rta Osiyoni zabt etgan general Chernyayev qurdirgan besh-oltita mustahkam g'ishtin binolar bo'lardi. Chernyayev bu binolarni chor askarlari uchun qurdirgan. Sovet hokimiyati esa ularni qamoqxonaga aylantirgan-u atrofini tikanli sim bilan o'rab tashlagan.

Har shanba tikanli sim bilan chegaralangan bu qal'a ro'parasiga kamida 150–200 ayol, chol-kampirlar yig'ilishadi, bular «xalq dushmanlari»ning oila a'zolari. Yosh-yosh juvonlar qaqshab-qaltirab qolgan keksalar hibsxona xodimlarining ovqat qabul qilishini kutib, ertalabdan kechgacha tikanli sim oldida diydirab turishadi. Oyimlar qamoqxonaga gohida meni ham yetaklab borishlariga sabab – mabodo dadamlar bilan yuz ko'rishish nasib etsa otamlar meni ko'rib qolsinlar degan niyatda edilar. Lekin dadamlarni biror marta ko'rsatishmadi, ko'rsatishmaganlari ham mayli, bot-bot olib borgan ovqatlarimizni qabul qilmasdan qaytarib yuborishardi. Goho men bir necha soat mahtal bo'lib kutganimdan keyin biror bahonani ro'kach qilib, hibsxonaning shundoq yonginasidagi shahar bog'iga qarab chopardim. U yerda Xudoning kuni borki, miting bo'lar, shahar maktablaridan nog'oralar gumburi va karnay-sumaylar sadosi ostida pionerlar va hatto oktabryatlar saf tortib bog'ga kelishardi. Bog' o'rtasiga qizil alvon bilan o'ralgan ulkan minbar o'rnatilgan bo'lib, charm palto kiygan, to'pponcha taqqan faollar unga chiqib va'z aytishar, va'zlarning aksariyati trotskiychilar va ularning «dum»larini fosh qilishga bag'ishlanardi. Bu va'zxonliklarning dahshatli tomoni shunda ediki, bugun Trotskiyning «dum»larini fosh etib, otashin nutq so'zlagan notiqlarning aksari ertasiga o'zlari «dum»ga aylanib, fosh etilganlar ro'yxatiga tushib qolishardi. Meni bu mitinglarga borishga nima chorlaganini hanuz tushunolmayman. Aftidan, karnay-surnay va nog'oralar sadosi saf tortib o'tadigan tengdoshlarimning quvnoq va jo'shqin qo'shiqlari bo'lsa, ajab emas. Chunki bu gumbur-gumbur sadolar-u otashin qo'shiqlar qulog'imga chalinishi bilan xuddi nog'oraga o'rgangan harbiy otday oyoqlarim o'zo'zidan raqsga tushib, yuragim hapriqib ketaverardi. Faqat bir narsa

murg'ak qalbmni ezar, u ham bo'lsa, minbardan turib aytiladigan nutqlarda ba'zi-ba'zida dadamlarning nomi ham «dum»lar qatori tilga olinardi. Lekin shunday paytlarda dadamlarning Stalin to'g'risidagi so'zlari esimga tushardi-yu yuragimga quyilib kelgan alamli tuyg'uni haydardim. Bu hol toki shahar komsomol qo'mitasining kotibi bilan yuzma-yuz kelgunimcha davom etdi.

Bu yosh, xushqad, xushsurat yigitcha bizga qo'shni edi. Oilamiz boshiga musibat tushgunga qadar, u xonadonimizga bo'zchining mokisi-dek qatnar, dadamlar bilan kechalari uzoq suhbatlashib o'tirardi. U o'sha yozda uylangan, xotini ham, o'ziga o'xshash ko'hlik, xushqad, xushsurat edi. Dadamlar ularning to'ylariga to'yboshi bo'lgan, oyimlarning aytishicha, dadamlar unga moddiy yordam ham bergan ekanlar.

Dadamlar qamalganlaridan keyin yon qo'shnimiz qorasini ham ko'rsatmaydigan bo'ldi. Bunga ajablanmasa ham bo'lardi, chunki shogird tugul qarindosh-urug'lar ham bu og'ir, g'urbatli kunlarda uyimizni chetlab o'tishar, bitta-yarimta kelsa ham kechalari qo'rqa-pisa kelib, so'ng devor panalab qaytib ketardi.

Shanba kuni edi. Chamasi, qamalganlar soni ko'paygan, chunki avaxtaga ovqat ko'tarib kelganlar soni ancha ortgan, navbat kutayotganlarning dumi ko'rinmasdi. Kun sovuq, sevalab mayda yomg'ir yog'ardi. Shu boisdanmi, boshqami, oyimlar men so'ramasdanoq uyga ketishimga ruxsat berdilar. Men tinimsiz maydalab yog'ayotgan yomg'irdan diydirab, uyimizga tomon ravona bo'ldim-u to'satdan bog' tomonda yangragan nog'oralar gumburi-yu karnay-surnaylar sadosini eshitib, beixtiyor to'xtadim.

Nog'oralar va karnay-surnaylar sadosi tobora avjga chiqmoqda, chamasi, odatdagidan ham katta miting boshlanmoqda edi. O'rgatilgan otga o'xshab yana nog'oralar gumburlayotgan tomonga burildim. Haqiqatan ham yomg'irga qaramay, pionerlar har tomondan saf-saf bo'lib bog'ga yopirilib kelishardi.

Darvozaga yaqinlashib qolganimda nogahon ro'para tomondan kelayotgan qo'shnimiz – shahar komsomol qo'mitasining kotibiga ko'zim tushdi. U bir o'zi emas, charm paltolik harbiy odam bilan uchburchak soqol qo'ygan, jikkakkina mo'ysafid qurshovida kelardi.

Kotibni ko‘rishim bilan yuragim negadir «shuv» etib, bog‘ga sho‘ng‘ishga chog‘landim, ammo kotib bir sakrashda yo‘limni to‘sib, bilagimdan shappa ushladi-da:

– Ha, qashqirdan tug‘ilgan qashqircha! – dedi titroq bosib. – Bitta shaltoq buzoq bir podani buzadi! Bo‘yningga soxta qizil galstuk taqib, bu sofdil qizil pionerlarni buzmoqchimisan? – U qo‘limni og‘ritib siqqancha o‘ziga torta boshladi. Lekin shu payt jikkak mo‘ysafid:

– Qo‘yib yubor, bolapaqirni, – dedi oraga tushib. – O‘rtoq Stalin aytdi-ku, bola otasi uchun javob bermaydi, deb? Gunohi nima bu norasidaning!

Yosh kotib qovog‘idan qor yoqqanicha bir qariyaga, bir charm paltoli harbiyga qaradi-da, qo‘limni qo‘yib yubordi va: «Yo‘qol ko‘zimdan!» – deb o‘shqirdi.

Shundan keyin nima bo‘ldi, nima qo‘ydi – hozir esimda yo‘q, faqat kotibning omburdek metin changalidan chiqdim-u tomog‘imni g‘ip bo‘g‘gan ko‘z yoshini yuta-yuta, saf-saf bo‘lib o‘tayotgan baxtli tengdoshlarim yonidan katta ko‘cha tomon otildim...

* * *

Nihoyat, dadamlar bilan vidolashadigan kun ham keldi. Vidolashishga uch kishiga ruxsat berishgandi: oyimlar, katta opamlar va menga! Shu boisdan bo‘lsa kerak, qarindosh-urug‘lardan hech kim, na dadamlarning ukalari, na yor-do‘stlari — hech kim kelmadi.

Oyimlar bilan opamlar kechasi uxlashmay, dadamlar uchun bug‘doy talqon, so‘k talqon va yana allaqanday narsalar tayyorlashdi. Chunki bu payt dadamlar ozod bo‘ladi, degan umid ojiz miltirab turgan shamday so‘ngan, u kishini uzoqlarga olib ketishlari, chamasi, oyimlarga ayon edi.

Ertalab to‘rva-xaltalarni ko‘tarib qamoqxonaga qarab yo‘l oldik. Bu safar bizni ko‘p kuttirishmadi. Beliga choynakday to‘pponcha taqib olgan harbiy bizni uzun, tor, nimqorong‘i yo‘lakdan ichkariga boshladi. Yo‘lakning yarmiga borganda o‘ng qo‘ldagi eshikni ochib, bizga yo‘l berdi. Chog‘roqqina to‘rtburchak xonaning to‘ridagi stol oldida gimnastorka kiygan, sochlari oppoq bir odam allanimalarni yozib o‘tirardi.

Dadamlar burchakda kursida o‘tirgan ekanlar (men avval u kishini tanimay qolibman!), biz kirishimiz bilan dik etib o‘rindan turdilar. Azaldan

barvasta, to'ladan kelgan, novcha odam bir-ikki oy ichida cho'pday ozib, lunjlari ichiga botgan, ko'zlari kirtayib, qiyg'ir burni so'rrayib qolgandi.

Yana qamalgan kechasidagidek yig'i-sig'i boshlandi. Oyimlar-ku, yuzini ro'moliga yashirib, jimgina titrab yig'lar, lekin opamlar... dadamlarning bo'yinlariga osilib olgan opamlarning faryodi tor xonani zir titratardi.

Keyinchalik marhum oyimlar ko'p aytguvchi edilar:

– Noinsoflar jilla qursa yarim soat ham fursat bermadilar. Dadang sho'rlikning diydoriga ham to'y madik. Bergan chorak soatlari ko'z ochib yumguncha o'tib ketdi...

Bu safar chorak soat davom etgan vidolashuv davomida dadamlar bi-ror marta Stalinning nomini tilga olmadilar, qamalgan kunlaridagidek: «Men partiya oldida gunohkor emasman! O'rtoq Stalin barhayot ekan, meni oyoqosti qilib qo'ymaydi!» – demadilar. Bil'aks, bir necha marta ko'zlariga yosh olib:

– Meni kechir, Gulshan. Ayol boshing bilan besh bolani qanday boqasan – aqlim bovar qilmaydi. Endi yuz ko'rishishimizga ham ko'zim yetmaydi, kechir meni! – dedilar.

Har safar dadam shunday deganlarida stolga mukka tushib, allanimalarni yozayotgan kishi:

– Hoy, Yoqubov! – derdi qog'ozdan bosh ko'tarmay. – Senga nima bo'ldi? Yosh bolamisan, Yoqubov!

Nihoyat, bu odam qarshisidagi devorga osilgan almisoqdan qolgan devor soatiga ko'z tashlab:

– Fursat tugadi, Yoqubov. Endi xayrlashinglar! – deb buyurdi.

Opamlarning nidosi battar avjiga chiqdi. Oyimlar ozgina pul olib kelgan ekanlar, dir-dir titragan qo'llari bilan dadamlarga tutdi, dadamlar esa:

– Bolalaringga yarat, Gulshan! – deb yolvorar edilar. Lekin oyim ko'nmay, axiri pulni olishga majbur qildilar.

Oyimlar keltirgan pul bor-yo'g'i ellik so'm bo'lib, o'nta besh so'mlikdan iborat edi. Dadamlar pulni qiynala-qiynala olarkanlar, besh so'mliklardan birini menga uzatdilar. Oyimlar pulni mendan olib, dadamlarga qaytarib bermoqchi bo'lgandilar, dadamlar ko'nmadilar, kaftlarini boshimga qo'yib:

– Sen endi bu uydagi eng katta erkaksan, bolam, – dedilar va yana

ko'ziga yosh oldilar. – Oyingga yordamlashib, ukalaringga qarab turgin, bolam!

Dadamlar shunday deb besh so'mlikni cho'ntagimga soldilar.

– Umrimda bir marta senga muzqaymoq olib bermoqchi bo'lgan edim, bu ham nasib etmadi. Bu pulga daftar-kitob ol! Qolganiga muzqaymoq olib ye, o'g'lim!..

Boyadan beri oyim va opamlarga qo'shib yig'lashni o'zimga ep ko'rmay serrayib turgan bola, to'satdan, xuddi dadamlarni olib chiqib ketayotgan paytlaridagidek yuragimda nimadir darz ketganday tuyuldi-yu NKVD xodimining maqtovlari ham, aksilinqilobchilar kirdikorlarini fosh etgan hushyor pioner ekanim ham – bari yoddan chiqib, «Dadajon!» degancha otamning tizzasini quchoqlab oldim.

«MUZQAYMOQ» HIKOYASI HAQIDA

XX asr mamlakatimiz hayotida ham fojialar, ham buyuk o'zgarishlar asridir. Xalqimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritganiga qadar ne-ne xo'rlik va qiyinchiliklarni boshdan kechirdi. Millionlab asl insonlar arzimagan sabablar, tuhmat, adolatsizliklar tufayli tazyiqlarga uchragan, qamalgan va hatto otib, yo'q qilib yuborilgan davrlar bo'ldi. Bir millat vakili bo'lib, bir mahallada yonma-yon yashab, bir-biriga yov, dushmanga aylangan odamlar ham, afsuski, ko'p uchradi. Ana shunday jamiyat barpo etib, kishilarni qo'rquvga, dahshatga solib turgan siyosat sho'rolar zamonida necha o'n yillar hukm surdi. Bu davr insoniyat tarixiga Stalin qatag'onlari davri bo'lib kirdi.

Aziz o'quvchi! Hali Siz Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir kabi xalqimizning ulkan ijodkorlari hayoti va ijodi bilan tanishganingizda, qatag'on siyosati va uning yovuzliklari haqida yana ko'p ma'lumotlarga ega bo'lasiz. Bu siyosat o'z haq-huquqini tanishni, ozodlik, erkinlikni istagan, pok, halol yashagan har bir ziyoli, har bir fuqaroga qarshi qaratilgan edi.

Adib Odil Yoqubov ham o'z otasi taqdiri misolida qatag'on davrining dahshatlari aks etgan bolalik xotiralarini qalamga oladi. Mehnatkash, halol, sadoqatli otasining o'z xizmatlari uchun tuhmatga uchrab, qatag'on qilingani voqealarini tasvirlaydi.

Bu hikoya Yurtboshimizning «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» kitobida ta'kidlangan quyidagi da'vatning naqadar muhim ekanini yana bir bor tasdiqlaydi: «Xalqimiz va millatimizning yaqin o'tmishidagi yopiq sahifalarni to'la ochib berish, shu tarixdan saboq chiqarib, bugungi va kelajak hayotimizga ongli qarashni shakllantirish, begunoh qurbon bo'lgan insonlar xotirasini abadiylashtirish biz uchun ham qarz, ham farz» (98-bet).

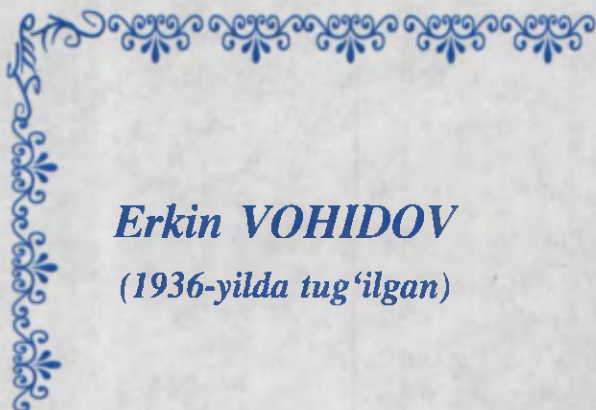
Bo'lajak yozuvchi ham o'n yashar chog'larida otasining qo'rquv va xavotir ichida yurgan kunlari guvohi bo'lgan. Otasi sho'ro idoralarida katta-katta lavozimlarda ishlagan, buvalari Yoqubshayx so'filik qilgani uchun o'g'li urilib, tuman moliya bo'limiga kichik bir vazifaga tushirib qo'yilgan. Qatag'on siyosati avjiga chiqayotgan pallalar. Barcha tahlikada, bir-biridan gumonsiragan davrlar. Ana shunday kunlarning birida ota hibsga olinadi. Yozuvchi mazkur manzarani tasvirlar ekan, bir tomonda dahshatdan haykalday qotib qolgan otasi, dod-faryod solib yig'layotgan opasi, burchakka tiqilishib, qo'rquvdan bir-birining pinjiga kirib olgan ukalari holatini ko'rsatib, qatag'on davrining naqadar qo'rqinchli bir hodisa ekanini o'quvchi tasavvurida akslantiradi.

Hikoyada yozuvchi go'yo yaqin do'st, qo'shni bo'lgan kishilarning dushmanga aylanishi, yaxshilik kutmagan odamlardan insoniy, samimiy munosabat ko'rganlarini tasvirlab, qaltis, sinovli holatlarda kishilarning asl mohiyati namoyon bo'lishini, kishining sirtiga qarab emas, qilgan ishi, og'ir vaziyatlarda o'zini qanday tuta olganiga qarab baho berish lozimligini uqtiradi. Bu fikrlar xushsurat yigitcha – shahar komsomol qo'mitasi kotibining yozuvchi otasiga qamalgunicha xushomad qilib yurib, musibatdan so'ng yovga aylanib, hatto, bolani tahqirlashi, «Qashqirdan tug'ilgan qashqircha» deb haqoratlashi parchasida yoki yosh tatar o'qituvchining bolaga achinib, chekka-chekkada boshini silab, indamay hamdardlik bildirishi lavhalarida yaqqol aks etadi. Davr shunday yovuz ediki, hatto, bolani otaga dushman qilib qo'yar edi. Sho'ro zamonida o'z otasini dushman sanab, qizil askarlarga tutib bergan Pavlik Morozov degan bola qahramonga aylantirilib, barcha maktab o'quvchilariga ibrat qilib ko'rsatilardi. Ana shunday targ'ibot-tashviqotlar ta'sirida asl vo-

qelikni tushunmay yurgan hikoya qahramoni tintuv chog'i o'z uyida kitob javoni qulfini ochib berib, o'zini Pavlik Morozov deb maqtaganlaridan g'ururlanadi. «Xalq dushmanlari» sifatida qancha-qancha begunoh yurtdoshlarini abgor qiladigan mitinglarga chorlovchi nog'ora gumburiyu, karnay-surnay sadolariga mahliyo bo'lib, uni chalayotgan pionerlar ketidan ergashib boradi. Bu tasvirlar orqali yozuvchi inson ichki dunyosining naqadar murakkabligini, yolg'on aqidalar, g'oyalarga ishontirilgan odam o'z yaqinlarining dushmaniga aylanishi mumkinligini ta'kidlaydi. Uni ma'naviy tanazzulga olib boradigan holatlarni ko'rsatib beradi. Ayni chog'da o'g'liga muzqaymoq olib berolmay, armonda qolgan otaning haqsizlik, tuhmatlar tufayli naqadar ojiz, g'arib bir ahvolga tushishi, adolatsizlik hukm surgan jamiyatning qanchalar insonlar qalbini zada qilganini tasvirlash orqali yozuvchi mustaqillikning qadriga yetish, o'shanday yovuzliklar bo'lmasligi uchun kurashish, mehr-oqibat, adolat g'oyalari barqaror bo'lishiga erishish fikrini ilgari suradi. O'quvchilarni bu borada ibratli xulosalar chiqarishga undaydi.

Savol va topshiriqlar

1. Yozuvchi Odil Yoqubovning hayoti va ijodini gapirib bering.
2. Odil Yoqubovning asarlaridan qaysilarini bilasiz?
3. Adibning qanday romanlari bor?
4. «Qatag'on davri» qurbonlari bo'lgan qaysi ijodkorlarni bilasiz?
5. «Muzqaymoq» hikoyasida qaysi davr voqealari aks etgan?
6. Hibsga olingan otaning holatini so'zlab bering.
7. Yosh qo'shni yigit – kotibning xatti-harakatini qanday izohlash mumkin?
8. Nog'ora sadolari ostida o'tadigan mitinglardan maqsad nima ekanini aytib bering.
9. Hikoya qahramoni nima uchun maqtov eshitadi?
10. Hikoyadan o'zingiz uchun qanday xulosalar chiqardingiz?
11. Mustaqillik tufayli yurtimizda qatag'on qurbonlarini yod etish borasida qanday ishlar amalga oshirildi?

Erkin VOHIDOV

(1936-yilda tugʻilgan)

Oʻzbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov 1936-yil 28-dekabrda Fargʻona viloyatining Oltiariq tumanida muallim oilasida tugʻilgan. Uning otasi Ikkinchi jahon urushidan ogʻir jarohat olib qaytadi va 1945-yilda vafot etadi. Bir yildan keyin onasi ham dunyodan oʻtadi. Oʻn yoshga yetar-yetmay ham ota, ham onadan ajrab qolgan yosh Erkinni togʻasi oʻz tarbiyasiga oladi.

Toshkentga – togʻasinikiga kelgan boʻlajak shoir oʻqishini qunt bilan davom ettiradi. Unda kitobga, adabiyotga havas juda erta uygʻondi. Shoir Gʻayratiy tomonidan Oʻquvchilar saroyida tashkil etilgan adabiy toʻgarak uning bu havasini yanada alangalatib yubordi. Oʻn besh-oʻn olti yoshlaridanoq ancha pishiqlik sheʼrlar yoza boshladi.

Maktabni oltin medal bilan bitirgan E. Vohidov Toshkent davlat universiteti (hozirgi Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy universiteti)ning filologiya fakultetiga oʻqishga kiradi. Endilikda u adabiyotni tom maʼnoda chuqur oʻrganishga kirishadi. Ham oʻzbek mumtoz adabiyotini, ham jahon adabiyotini sinchiklab oʻrganar ekan, oʻzining ijodi ham takomillasha boradi. Buyuk ijodkorlarning asarlarini berilib oʻqish, ulardan badiiy mahorat sirlarini, soʻzga masʼuliyat hissini, soddalik va ravonlikni oʻzlashtirishida muhim omil boʻldi. Shuning uchun ham uning «Tong lavhasi», «Kamtarlik haqida», «Buloq», «Sevgi», «Ona tuproq» kabi qator sheʼrlaridagi chuqur maʼno goʻzal ifodalar, ajoyib tasvirlar bilan uygʻunlashib ketgan. Masalan, shoir turmushdagi oddiygina holatdan –

choy quyilayotganda choynakning piyolaga «egilishi», choy ichayotganda inson piyolaning peshonasidan «o‘pishi»dan ajoyib she‘r yaratadi:

Garchi shuncha mag‘rur tursa ham,
Piyolaga egilar choynak.
Shunday ekan, manmanlik nechun,
Kibr-u havo nimaga kerak?

Kamtarin bo‘l, hatto bir qadam
O‘tma g‘urur ostonasidan.
Piyolani inson shuning-chun
O‘par doim peshonasidan.

Erkin Vohidov universitetni tugatgach, uzoq yillar nashriyotlarda ishladi, o‘zbek va jahon adabiyotining eng sara asarlarini chop qilishda faol ishtirok etdi. 1964-yilda yaratilgan «Nido» dostonidan so‘ng birin-ketin «Orzu chashmasi», «Palatkada yozilgan doston», «Quyosh maskani», «Ruhlar isyoni» kabi ajoyib dostonlar yozdi.

Shoir ijodini uning tarjimonlik faoliyatisiz tasavvur etish qiyin. U ko‘plab mashhur jahon shoirlarining asarlarini o‘zbek tiliga mahorat bilan o‘girgan. Xususan, E. Vohidov tarjimasidagi rus shoiri S. Yesenin she‘rlari, nemis shoiri Gyotening «Faust» asari o‘zbek adabiyotida katta hodisalar bo‘ldi. Shoir yangidan tashkil etilgan «Yoshlik» jurnalining dastlabki bosh muharriri sifatida yoshlarning adabiyotga kirib kelishi yo‘lida katta jonbozlik ko‘rsatdi.

E. Vohidov faqat she‘r va dostonlar yozibgina qolmay, boshqa janrlarda ham barakali ijod qildi. U dramaturgiya sohasida ham o‘z qalamini sinab, «Oltin devor», «Istanbul fojiasi» kabi dramalar yaratdi. Ayniqsa, «Oltin devor» komediyasi uzoq yillar o‘zbek teatri sahnasidan tushmay keldi. Bu komediya jahonning qator tillariga tarjima qilinib, teatrlarda sahnalashtirildi.

E. Vohidov ellik yildan ko‘proq davr mobaynida ijod etgan asarlarini to‘plab, «Ishq savdosi», «She‘r dunyosi», «Umr daryosi» va «Ko‘ngil ni-

dosi» nomli to'rt jildlik saylanmasini o'quvchilarga taqdim etdi. Bu asarlar faqat shoir qalbining, kechinmalarininggina emas, balki xalq hayotining ham ko'zgidir.

Shoir asarlaridan hayotga, go'zallikka muhabbat, yovuzlikka, tubanlikka nafrat yaqqol sezilib turadi. Uning ilk dostoni – «Nido»da insoniyatga og'ir judoliklar, bitmas jarohatlar keltiradigan urush qattiq qoralansa, keyinroq bitilgan «Ruhlar isyoni» dostonida xalqlar, millatlar, dinlar o'rtasidagi nizolar bashariyatga naqadar katta falokatlar olib kelishi teran tasvirlangan. Bu esa shoir ijodida insonparvarlik hamisha bosh mavzu bo'lib kelganini ko'rsatadi.

Erkin Vohidovning el-yurt va adabiyot oldidagi xizmatlari inobatga olinib, «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni va «O'zbekiston Qahramoni» unvoni bilan taqdirlandi.

Savol va topshiriqlar

1. Erkin Vohidovning bolaligi haqida nimalarni bilasiz?
2. E. Vohidovning shoir bo'lib yetishishiga qanday omillar sabab bo'ldi?
3. Shoirning qanday to'plamlari chop etilgan?
4. E. Vohidovning ijtimoiy faoliyati haqida so'zlab bering.
5. Shoir she'riyatdan boshqa yana qaysi janrlarda qalam tebratgan?

O'ZBEGIM

(Qasida)

Tarixingdir ming asrlar
Ichra pinhon, o'zbekim,
Senga tengdosh Pomir-u
Oqsoch Tiyonshon, o'zbekim.

So'ylasin Afrosiyob-u
So'ylasin O'rxun xati,
Ko'hna tarix shodasida
Bitta marjon, o'zbekim.

Al-Beruniy, Al-Xorazmiy,
Al-Forob avlodidan,
Asli nasli balki O'zluq,
Balki Tarxon, o'zbekim.

O'tdilar sho'rlik boshingdan
O'ynatib shamshirlarin
Necha qoon, necha sulton,
Necha ming xon, o'zbekim.

Tog'laring tegrangda go'yo
Bo'g'ma ajdar bo'ldi-yu,
Ikki daryo – ikki chashming,
Chashmi giryon, o'zbekim.

Qaysari Rum nayzasidan
Bag'rida dog' uzra dog',
Chingiz-u Botu tig'iga
Ko'ksi qalqon, o'zbekim.

Yog'di to'rt yondin asrlar
 Boshingga tiyri kamon,
Umri qurbon, mulki toroj,
 Yurti vayron, o'zbekim.

Davr zulmiga va lekin
 Bir umr bosh egmading,
Sen – Muqanna, sarbador – sen,
 Erksevar qon, o'zbekim.

Sen na zardusht, sen na buddiy,
 Senga na otash, sanam,
Odamiylik dini birla
 Toza iymon, o'zbekim.

Ma'rifatning shu'lasiga
 Talpinib zulmat aro,
Ko'zlaringdan oqdi tunlar
 Kavkabiston, o'zbekim.

Tuzdi-yu Mirzo Ulug'bek
 Ko'ragoniy jadvalin,
Sirli osmon toqiga ilk –
 Qo'ydi narvon o'zbekim.

Mir Alisher na'rasiga
 Aks sado berdi jahon,
She'riyat mulkida bo'ldi
 Shoh-u sulton o'zbekim.

Ilm-u she'rda shoh-u sulton,
 Lek taqdiriga qul,

O'z elida chekdi g'urbat,
Zor-u nolon o'zbekim.

Mirza Bobur – sen, fig'oning
Soldi olam uzra o't,
Shoh Mashrab qoni senda
Urdu tug'yon, o'zbekim.

She'riyatning gulshanida
So'ldi mahzun Nodira,
Siyam tanni yuvdi ko'z yosh,
Ko'mdi armon, o'zbekim.

Yig'ladi furqatda Furqat
Ham muqimlikda Muqiyim,
Nolishingdan Hind-u Afg'on
Qildi afg'on, o'zbekim.

Tarixing bitmakka, xalqim,
Mingta Firdavsiy kerak,
Chunki bir bor chekkan ohing
Mingta doston, o'zbekim.

Ortda qoldi ko'hna tarix,
Ortda qoldi dard, sitam,
Ketdi vahming, bitdi zahming,
Topdi darmon o'zbekim.

Bo'ldi osmoning charog'on
Tole xurshidi bilan,
Bo'ldi asriy tiyra shoming
Shu'la afshon, o'zbekim.

Men Vatanni bog' deb aytsam,
Sensan unda bitta gul,
Men Vatanni ko'z deb aytsam,
Bitta mujgon o'zbekim.

Faxr etarman, ona xalqim,
Ko'kragimni tog' qilib,
Ko'kragida tog' ko'targan
Tanti dehqon o'zbekim.

O'zbekim deb keng jahonga
Ne uchun madh etmayin!
O'zligim bilmoqqa davrim
Berdi imkon, o'zbekim.

Men buyuk yurt o'g'lidurman,
Men bashar farzandiman,
Lekin avval senga bo'lsam
Sodiq o'g'lon, o'zbekim.

Menga Pushkin bir jahon-u
Menga Bayron bir jahon,
Lek Navoiydek bobom bor,
Ko'ksim osmon, o'zbekim.

Qayga bormay, boshda do'ppim,
G'oz yuraman gerdayib,
Olam uzra nomi ketgan
O'zbekiston, o'zbekim.

Bu qasidam senga, xalqim,
Oq sut-u tuz hurmati,
Erkin o'g'lingman, qabul et,
O'zbekim, jon o'zbekim.

«O‘ZBEGIM» QASIDASI HAQIDA

Sharq mumtoz she‘riyatida qasidalar asosan podshohlar, amir-u xonlar sha‘niga, ular tomonidan qilingan xayrli ishlarni olqishlash maqsadida bitilardi. Erkin Vohidov esa ona xalqi – o‘zbekimga qasida bag‘ishlaydi! Bu ijodiy jasorat yana shunisi bilan muhimki, u yozilgan paytlari sobiq sho‘ro mamlakatidagi barcha millatlar «sovet xalqi» degan umumiy, sun‘iy nom bilan atalar, odamlarning muayyan millat vakili ekani bilan faxrlanishiga mutlaqo yo‘l qo‘yilmasdi.

Qasida xalqimizning shavkatli tarixiga sayohatdan boshlanadi:

Tarixingdir ming asrlar

Ichra pinhon, o‘zbekim,

Senga tengdosh Pomir-u

Oqsoch Tiyonshon, o‘zbekim.

So‘ylasin Afrosiyob-u

So‘ylasin O‘rxun xati,

Ko‘hna tarix shodasida

Bitta marjon, o‘zbekim.

Al-Beruniy, Al-Xorazmiy,

Al-Forob avlodidan,

Asli nasli balki O‘zluq,

Balki Tarxon, o‘zbekim.

Ta‘kidlanganidek, bu asar yozilgan paytlarda xalqimiz tarixini to‘la va atroflicha o‘rganish, ayniqsa, o‘tmishda o‘tgan sarkardalar, amirlar va xonlar faoliyatiga xolis baho berish nihoyatda mushkul, xatarli ish edi. Ma‘lumki, o‘z o‘tmishini, ota-bobolari merosini bilish millatga g‘urur-iftixor bag‘ishlaydi, uni o‘zligini tanish, haq-huquqini anglash darajasiga olib chiqadi. Bundan esa sho‘ro rahbariyati nihoyatda cho‘chir, xalqlar tarixi, jumladan, o‘zbek millati o‘tmishi faqat qora bo‘yoqlarda

aks ettirilardi. O'tmishga nisbatan «chirkin», «zulmatli», «nursiz», «zararli» singari sifatlar ishlatilar, millatlarni o'z tarixidan bezdirishga harakat qilinardi.

Shu sharoitda Erkin Vohidov o'zbekning «ming asrlar ichra pinhon» tarixini ko'hna Samarqandda saqlanib qolgan Afrosiyob yodgorligidan, Mo'g'uliston va Sibirdagi O'rxun va Enasoy (Yenisey) daryolari qirg'oqlaridan topilgan qadimgi turkiy toshbitiklardan izlash lozimligini aytadi. O'zluq, Tarxon singari to'qson ikki urug'ni o'zida jamlagan o'zbekning Beruniy, Xorazmiy, Forobiydek ahli donishlari bu xalqning naqadar ulug'vorligidan so'zsiz shahodat ekanini ta'kidlaydi.

Ikki daryo oralig'idagi go'zal ona yurtimiz hamisha bosqinchilarning ko'zini o'ynatgan, uning boyliklariga egalik qilishga da'vogarlar har doim ham topilgan. Yevropadan Sharqqa qonli yurishlar uyushtirgan Rim imperatorlari, yurtimizdagi yuksak madaniyatni vahshiylarcha toptashga uringan Chingizxon va Botuxon bosqinlari bu o'lka boshiga ne-ne ko'rgiliklarni solmadi:

Qaysari Rum nayzasidan

Bag'rida dog' uzra dog',

Chingiz-u Botu tig'iga

Ko'ksi qalqon, o'zbekim.

Yog'di to'rt yondin asrlar

Boshingga tiyri kamon,

Umri qurbon, mulki toroj,

Yurti vayron, o'zbekim.

Ozodlik va hurlikni har narsadan ustun qo'yadigan, bu yo'lda kurashdan toliqmaydigan xalqimizning yengilmas ruhi uni jamiki talotumlardan omon saqlab keldi. To'maris, Shiroq, Spitamen, Muqanna, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur singari mard farzandlar Vatanimiz tuprog'ini yovlardan asrash yo'lida mislsiz qahramonlik ko'rsatdilar. Shoir ko'ngli millatimizning bu tarixiy jasoratidan haqli ravishda g'urur tuyadi:

Davr zulmiga va lekin
Bir umr bosh egmading,
Sen – Muqanna, sarbador – sen,
Erksevar qon, o‘zbekim.

O‘zbek xalqi dunyo fani, madaniyati, adabiyoti rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan mutafakkir farzandlari bilan ham dovruq qozongan. 2006-yilda xalqaro miqyosda keng nishonlangan Xorazm Ma‘mun akademiyasining 1000 yillik yubileyi ham bu fikrning yorqin dalilidir. Shoir Abdulla Oripov «O‘zbekiston» she‘rida: «Dengiz ortin yoritdi ilk bor Beruniyning aql mash‘ali» degandi. Chunki ispaniyalik sayyoh Xristofor Kolumb tug‘ilishidan bir necha asr ilgari bizning donishmand bobomiz Abu Rayhon Beruniy Yer sharining narigi tomonida katta bir qit‘a mavjudligini ilmiy asoslab bergandi. Boshqacha aytganda, Amerikani nazariy jihatdan kashf etgan ham, koinot xaritasini tuzgan ham, insoniyat she‘riy tafakkurini eng yuqori bosqichlarga ko‘targan ham bizning buyuk ajdodlarimiz hisoblanadi:

Tuzdi-yu Mirzo Ulug‘bek
Ko‘ragoniy jadvalin,
Sirli osmon toqiga ilk
Qo‘ydi narvon o‘zbekim.

Mir Alisher na‘rasiga
Aks sado berdi jahon,
She‘riyat mulkida bo‘ldi
Shoh-u sulton o‘zbekim.

Qasida davomida o‘tmishimizning yana boshqa ko‘plab ibratli sahifalari varaqlanar ekan, shoir ona xalq tarixini mukammal talqin etmoqqa ojiz ekaniga kamtarlik ila ishora qiladi:

Tarixing bitmakka, xalqim,
Mingta Firdavsiy kerak,

Chunki bir bor chekkan ohing
Mingta doston, o'zbekim.

Shundan so'ng asarda zamonaviy O'zbekiston vasfi boshlanadi. Bilasizki, har yili kuz faslida saxiy yerimiz yil – o'n ikki oy mehnat qilgan dehqonni o'zining ne'matlari ila siylaydi. Bizning yurtimiz paxta yetishtirish bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlarda turadi. Agar kuz faslida safarga chiqsangiz ko'rasizki, mamlakatimizdagi yuzlab paxta tayyorlash punktlarida momiq oq oltindan oppoq tog'lar uyuladi. Shoir bu manzarani quyidagicha obrazli ifodalaydi:

Faxr etarman, ona xalqim,
Ko'kragimni tog' qilib,
Ko'kragida tog' ko'targan
Tanti dehqon o'zbekim.

O'zbekim deb keng jahonga
Ne uchun madh etmayin!
O'zligim bilmoqqa davrim
Berdi imkon, o'zbekim.

Yuqorida aytganimizdek, sho'ro mafkurasi barchani «ulug' sovet xalqi» ro'yxatiga tirkagan, ijodkorlardan ham asosan mana shu tushuncha to'g'risida hamd-u sanolar bitishni talab etardi. Shoir mana shu qaltis siyosatdan cho'chimay, avvalo o'z xalqiga sodiq farzand bo'lmoqlikni maqsad qiladi. Rus xalqining Pushkindek, inglizlarning Bayrondek ulug' shoirlarini ham o'ziga muallim deb bilgan ijodkor, Navoiydek mutafakkirga merosxo'r ekanidan faxr etadi:

Men buyuk yurt o'g'lidurman,
Men bashar farzandiman,
Lekin avval senga bo'lsam
Sodiq o'g'lon, o'zbekim.

Menga Pushkin bir jahon-u,
Menga Bayron bir jahon,
Lek Navoiydek bobom bor,
Ko'ksim osmon, o'zbekim.

Har birimiz shu Vatanda dunyoga ko'z ochgan ekanmiz, ona xalqimiz bizga bergan oq sut va tuzni oqlamog'imiz, uning ravnaqi yo'lida butun kuch-g'ayratimizni sarf etmog'imiz lozim. Vatandan esa shunchaki faxrlanishning, iftixor etmoqning o'zi yetarli emas. Inson shunday yashamog'i kerakki, xalqi undan iftixor etsin, uni tarbiyalab voyaga yetkazganiga rozi bo'lsin. Faqat shundagina inson hayotini, ijodkor umrini mazmunli o'tdi, deb aytish mumkin bo'ladi:

Bu qasidam senga, xalqim,
Oq sut-u tuz hurmati,
Erkin o'g'lingman, qabul et,
O'zbekim, jon o'zbekim.

Savol va topshiriqlar

1. Sinfdoxlaringiz bilan Erkin Vohidov hayoti va ijodi to'g'risida savol-javob uyushtiring.
2. Ota-onangiz yordamida Erkin Vohidov she'rlari bilan aytiladigan qo'shiqlar ro'yxatini tuzing.
3. «O'zbekim» qasidasida xalqimiz tarixining qaysi sahifalari tilga olinadi?
4. Qasidadagi:

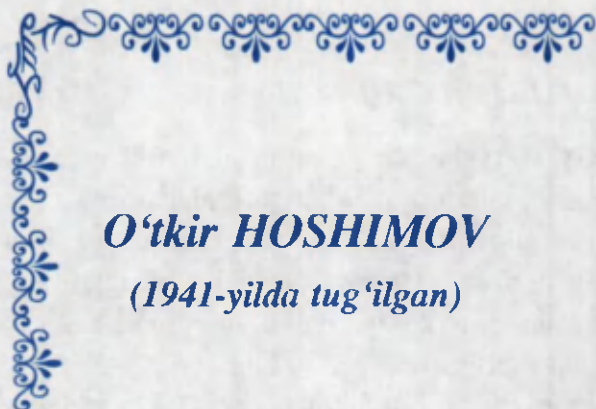
*Sen na zardusht, sen na buddiy,
Senga na otash, sanam,
Odamiylik dini birla
Toza iymon, o'zbekim, –*

- satrlarini o'qituvchingiz bilan tahlil qilishga harakat qiling.
5. «O'zbekim» qasidasini o'qir ekansiz, undan qanday ma'rifiy oziq olganingizni aytib bering.
 6. To'liq qasidani yoki uning biror parchasini yoddan ifodali o'qing.

QASIDA HAQIDA TUSHUNCHA

Qasida – mashhur tarixiy shaxslar va voqealarni madh etuvchi tantanavor uslubdagi she'r. Qasida xuddi g'azaldek qofiyalanadi. O'zbek mumtoz she'riyatida turli hukmdorlar, yirik tarixiy voqealar, tabiat go'zalliklari, hatto ijodkorning o'zi to'g'risidagi qasidalar bitilgan. XV asrda yashab ijod etgan mashhur shoir Sakkokiy ulug' munajjim va temuriy hukmdor Mirzo Ulug'bekni sharaflab to'rtta qasida bitgan.

Alisher Navoiy tomonidan o'zining bolalikdagi do'sti, keyinchalik esa Xuroson saltanati sohibi bo'lgan Husayn Boyqaro sharafiga yozilgan «Hiloliya» qasidasi, shuningdek, «Tuhfatul afkor» («Fikrlar sovg'asi») nomli falsafiy qasidasi adabiyotimiz tarixida mashhurdir. Zamonaviy adabiyotimizda Maqsud Shayxzodaning «Toshkentnoma», Erkin Vohidovning «O'zbekim», Abdulla Oripovning «O'zbekiston» kabi asarlarining yaratilishi qasidachilik o'z doirasiga tobora kengroq mavzularni qamrab olayotganidan dalolat beradi. Erkin Vohidovning «O'zbekim» qasidasini xalqimiz sha'ni va shavkatiga badiiy so'zdan tiklangan muh-tasham obida deb baholasak, aslo mubolag'a bo'lmaydi.

O'tkir HOSHIMOV

(1941-yilda tug'ilgan)

O'tkir Hoshimov – katta iste'dod egasi. Adib o'ndan ortiq roman va qissa, ko'plab ta'sirchan hikoyalar, bir necha sahna asarlari muallifi. U dastlabki yirik asari bilanoq ulkan adibimiz Abdulla Qahhorning nazari-ga tushgan, undan «Sof, samimiy, tabiiy, iliq, rohat qilib o'qiladigan asar» yozgani uchun maqtoov olgan yozuvchidir.

O'tkir Hoshimov 1941-yilda Toshkentning Do'mbirobod mahallasida tug'ilgan. Ijodini o'quvchilik chog'larida boshlagan. Dastlabki kitobi esa talabalik yillarida chop etilgan. Adib asarlarining hayotiyiligi, o'quvchiga tez ta'sir etishi uning tarjimai holi bilan bog'liq. Darhaqiqat, yozuvchi yoshligidan ijodiy ishni amaliy mehnat bilan barobar olib borgan. Uning hayot yo'liga diqqat qiladigan bo'lsak, nashriyotda xat tashuvchi, musah-hih, muxbir, gazetada bo'lim mudiri, nashriyotda va jurnalda bosh muharrir bo'lib ishlaganini ko'ramiz.

Adibning «Urushning so'nggi qurboni», «Muhabbat» kabi ko'plab hikoyalari, «Odamlar nima derkin», «Shamollar esaveradi», «Ikki karra ikki besh», «Bahor qaytmaydi», «Dunyoning ishlari» qissalari, «Nur borki, soya bor», «Ikki eshik orasi», «Tushda kechgan umrlar» nomli romanlari mamlakatimizda va chet ellarda sevib o'qilmoqda. «Qatag'on», «Inson sadoqati», «To'ylar muborak» nomli dramalari respublikamiz teatrlarida sahnalashtirilgan. Bundan tashqari, yozuvchining ko'plab axloqiy-ma'rifiy mavzudagi ssenariylari televideniya ekranshtirilgan.

O'tkir Hoshimov O'zbekiston xalq yozuvchisi (1991-yil) unvoni, «Mehnat shuhrati» (1996-yil) va «Buyuk xizmatlari uchun» (2001-yil) ordenlari sohibidir.

Aziz o'quvchilar! Siz bilan sevimli adibimizning «Urushning so'nggi qurboni» hikoyasi haqida gaplashamiz va bu asarni to'liq o'qib chiqishni maslahat beramiz. Chunki asar urush haqida, urushning fojiali oqibatlarga olib kelishi haqida. Darhaqiqat, insoniyat tarixida eng dahshatli qirg'in-barot – Ikkinchi jahon urushi millionlab kishilar yostig'ini quritishdan tashqari odamlar ongi, ruhiyatida ham yomon o'zgarishlar yasadi. Ochlik, muhtojlik odamlarni asabiy, bir-biriga g'anim qilib qo'ydi, ayrimlarni egri yo'lga boshladi.

«Urushning so'nggi qurboni» hikoyasi qahramoni Umri xola urush ketayotgan joylardan minglab kilometr uzoqda bo'lsa-da, halok bo'ladi. Umri xola o'limi sabablarini asarni o'qigach anglab olasiz.

URUSHNING SO'NGGI QURBONI

(hikoya)

Shoikrom ayvon to'ridagi sandal chetida xomush o'tirardi. Allaqachon bahor kelib kunlar isib ketganiga qaramay, hamon sandal olib tashlanmagani, ammo bu to'g'rida hech kim o'ylab ko'rmaganini u endi payqaganday g'ashi keldi. Bo'z ko'rpa ustidan yopilgan, shinni dog'i tekkan quroq dasturxon ham, hozirgina go'jadan bo'shagan sopol tovoq, bandi kuygan yog'och qoshiq ham uning ko'ziga xunuk ko'rinib ketdi. Ammo beparvolik bilan qo'l siltadi-yu, do'ppisini sandal ustiga tashlab yonboshladi.

Yarim kecha bo'lib qolgan, atrof jimjit. Faqat olislarda it uliydi. Ayvon to'sinidagi uzun mixga ilig'liq lampochka xira nur taratadi. Chiroq atrofida o'ralashgan chivinlar bir zum tinmaydi. Hovlining yarmigacha ariq tortib ekilgan qulupnay pushtalari orasida suv yaltiraydi. Onda-sonda rang olgan qulupnaylar ko'zga tashlanib qoladi. Qayoqdandir shamol keldi. Hovli etagidagi yong'oq shoxlari bir guvullab qo'ydi. Shoikrom uyqu elta boshlagan ko'zlari bilan o'sha tomonga bir qarab qo'ydi-yu, ter hidi anqib

turgan lo'labolishga boshini tashladi. Shu ondayoq yana o'sha tovoqqa, bandi kuygan qoshiqqa ko'zi tushib, tag'in g'ashlandi. «Ziqna bo'lmay o'l! – deb o'yladi xotinini so'kib. – Azaldan qurumsoq edi, zamon og'ir-lashgandan buyon battar bo'ldi».

Ichkarida chaqaloq yig'ladi. Beshikning g'ichirlagani eshitildi. Bola xuddi shuni kutib turganday, battar big'illay boshladi. Kattasi ham uyg'o-nib ketdi shekilli, qo'shilishib yig'lashga tushdi.

Shoikrom siltanib qaddini rosladi.

– Ovozini o'chir, Xadicha!

Ichkaridan xotining beshikni mushtlagani, zardali tovushi eshitildi.

– Ovozi o'chsa koshkiydi! To'qqiz kechasida jin tekkan bunga! «Kam-bag'alning ekkani unmaydi, bolasi ko'payadi o'zi, – deb o'yladi Shoikrom ijirg'anib. – Shu kunimdan ko'ra urushga borib o'lib keta qolganim yaxshiydi».

Uni urushga olishmadi. To'qimachilik kombinatida montyor yetish-masmidi yo o'zi yaxshi ishlarmidi, har qalay, uni olib qolishdi. Shoikrom urushning boshlanishidan sal oldin uylangan edi. Urush bo'ldi-yu, zamona o'zgarib ketdi. Bir xil odamlar tirnoqqa zor. Uning xotini bo'lsa, yonidan o'tib ketsa ham boshqorong'i bo'laveradi. Xudo bergandan keyin tashlab bo'larmishmi, deb ketma-ket uchta qiz tug'ib berdi. Urushning qora qanoti uzoqlab ketgan bo'lsayam, erta-indin Gitlarning to'ng'iz qo'pishi ko'rinib qolgan bo'lsayam, hamon uning soyasi odamlar boshiga ko'lanka tashlab turibdi. Hali u qo'shninikida aza ochiladi, hali bu qo'sh-ninikida.

Hovli etagidagi pastak eshik g'iyqilladi. Shoikrom kafti bilan ko'zi-ni chiroqdan pana qilib qaradi-yu, shu tomonga kelayotgan onasini ko'r-di. U uylangandan keyin otadan qolgan hovlini o'rtadan ikki paxsa devor olib bo'lishgan. Bungayam bir chekkasi Xadichaning injiqligi sabab bo'l-gan edi. Har xil ikir-chikir gaplar chiqavergandan keyin Umri xola ro'z-g'oring boshqa bo'lsa, o'zingga qayishasan, deb ularning qozonini boshqa qilib berdi. O'zi kichik o'g'li Shone'mat bilan narigi hovlida qoldi.

Rangi uniqqan chit ko‘ylak ustidan nimcha kiyib olgan Umri xola sharpaday unsiz yurib keldi-da, yapaloq musulmon g‘ishtdan yasalgan zinadan ayvonga ko‘tarildi.

– Hali uxlamovmiding? – dedi u zinadan enkayib chiqayotganida surilib ketgan ro‘molini qayta o‘rab.

– Ko‘rmaysizmi, chaqaloq tinchitmayapti. O‘zim itday charchaganman.

– Bola bo‘lgandan keyin yig‘laydi-da, – dedi Umri xola yupatuvchi tovushda. – Yotaver, bolam. – U yana o‘sha unsiz odimlar bilan ichkari uyga kirib ketdi.

Qaynona-kelin bir balo qilib, bolalarni tinchitishdi. Keyin ikkovlari boshlashib chiqishdi. Xadicha bir qo‘lida choynak-piyola, bir qo‘lida zog‘ora non keltirib dasturxon ustiga qo‘ydi.

– Choy o‘lib qopti, – dedi u zog‘ora ushatarkan.

Umri xola Shoikromning yonboshiga, shaparak ko‘rpacha¹ ga o‘tirdi.

– Ol o‘zing ham, – dedi u tomirlari bo‘rtib chiqqan qo‘llari bilan sochilgan uvoqlarni yig‘ib og‘ziga solarkan. Shoikrom onasining barmoqlari tars-tars yorilib ketganini endi payqadi. Ilgari ham shunaqamidi, yo‘qmidi, eslay olmadi.

– Ovqatingdan qoldimi? – dedi u cho‘kkalab o‘tirgancha choy quya-yotgan xotiniga qarab.

Xadichaning uzunchoq sarg‘ish yuzi qizardi. Aybdordek mahzun tovushda uzr so‘radi.

– Qolmovdi-ya.

Shoikrom uning qizarganidan yolg‘on gapirayotganini sezdi. Kim bilsin, ertalab o‘ziga isitib berish uchun shunaqa deytogandir...

– Yo‘q, bolam, ovqat kerakmas, – dedi Umri xola shoshilib. – Xayol surib yotib uyqum o‘chib ketdi... – U bir lahza jim qoldi-da, o‘ziga gapirganday sekin qo‘shib qo‘ydi. – Payshanba kuni Komil tayibning uyiga boruvdim. Har kuni nahorga bir kosadan qo‘y suti ichsa, dard ko‘rmaganday bo‘lib ketadi, dedi.

¹ Shaparak ko‘rpacha – qavilmagan ko‘rpacha.

– Hozir qo‘y suti qatta, – dedi Xadicha. – Sigir suti otliqqa yo‘g‘-u...
Shu paytda sigirimiz tug‘gan bo‘lardi-ya.

Shoikrom xotining gapini eshitmadi. Birdan uning ko‘z o‘ngida deraza ostida pastak shiftga tikilib yotgan ukasi jonlandi. Bir hovlida turib o‘n kundan buyon holini so‘ramaganiga afsuslanib, ichidan xo‘rsiniq keldi. Shone‘mat Rossiyadan ko‘chirib keltirilgan zavod qurilishida ishlay boshlaganida uni urushga olishmaganidan Shoikrom suyungan edi. Gap boshqa yoqda ekan. Ukasi sil ekan. Shuning uchun qoldirishgan ekan. Mana, uch oydirki, yerga yopishib yotibdi. Shoikrom o‘n kuncha ilgari ishga ketayotib birrov kirib, ukasidan hol so‘ragan edi. O‘shanda Shone‘matning qoq suyak bo‘lib qolganini, katta-katta ko‘zlari nimagadir chuqur ma‘no bilan o‘ziga tikilganini ko‘rgan edi.

«Yaqinda o‘ladi, – deb o‘yladi u onasining ko‘ziga qaramaslikka harakat qilib, – baribir, o‘ladi».

– Tuzukmi? – dedi u hammasi uchun o‘zi aybdorday qovog‘ini solib.

– Shukur, – Umri xola qult etib yutindi. – Hozir uxladi. – Onasi shu topda chiqib ovora bo‘lmasin, degan ma‘noda gapirganini Shoikrom tushundi.

– Ertalab xabar olaman, – dedi u onasi o‘rnidan turganda.

– Sendan nega gina qilarkan, bolam, – dedi Umri xola ayvon labida to‘xtab. – Ko‘rib turibdi-ku. Ertalab chiqib ketasan, yarim kechada qaytasan. Bu kunlar unut bo‘lib ketadi, bolam. – Zinaga yechgan kalishining bir poyi to‘nkarilib qolgan ekan, Umri xola oyog‘ining uchi bilan to‘g‘ri-ayman deb, ancha ovora bo‘ldi. Keyin zinalardan enkayib tushdi-yu, sharpaday unsiz yurgancha, hovli etagiga qarab ketdi. Pastak eshik g‘iy-qillab ochilib yopildi.

– Padariga la‘nat shunday turmushning! – dedi Shoikrom bo‘g‘ilib. Keyin dasturxonni yig‘ishtirayotgan xotiniga o‘shqirdi. – Seniyam padaringga la‘nat! Tumshug‘ingni tagidan sigiringni yetaklab ketsa-yu, anqayib o‘tirsang.

– Nega menga o‘dag‘aylaysiz? – Xadicha tovoqni qoshiqqa urib, yig‘lamsiradi. – Nima, meni yam Ilhom samovarchining xotiniday so‘yib

ketsinmidi? Siz kechalari smenda bo'lsangiz. Men uchta jo'ja bilan jonimni hovuchlab o'tirganim yetmaydimi?!

Shoikrom xotinini tarsakilab yubormaslik uchun yuzini o'girib, tishini g'ichirlatdi.

Suv qalqisa loyqasi yuqoriga chiqqanday, zamon qalqigandan buyon yomon ko'paydi. Erta bahorda ularning tug'ay deb turgan sigirini o'g'irlab ketishdi. O'sha kecha Shoikrom tungi smenada edi. Kechasi bilan sharros jala quyib chiqdi. Shoikrom tong saharda bir nimani sezganday ko'ngli g'ash tortib, uyiga qaytdi. Kelsa xotini, onasi, bolalari dod solib o'tirishibdi. Xadicha og'iroyoq emasmi, o'zi bilan o'zi ovora bo'lib, bilolmay qolibdi. Ertalab tursa, ko'cha eshigi lang ochiq, yong'oqqa bog'log'liq sigir yo'q.

«Shu paytgacha sigir tug'ardi, ukamning og'ziga aqalli bir kosa sut tutardim, – deb o'yladi Shoikrom o'kinib. – Qani o'shalar qo'limga tushsa, chopib tashlardim».

Shundoq dedi-yu, egasi ming poylasin, o'g'ri – bir. Mana, bundan ikki oycha ilgari Ilhom samovarchining xotinini pichoqlab ketishdi. Bechoraning bitta-yu bitta echkisi bor ekan. Hovliga o'g'ri tushganini bilib, xotin sho'rlik dod solibdi. Eri choyxonada ekan. Yugurib borib echking arqonidan ushlaganmi, xullas, yetib kelgan qo'ni-qo'shnilar qora qonga belanib yotganini ko'rishibdi.

– Shu kunda yana o'g'ri oralab qoldi, – dedi Xadicha ko'rpani qoqib tancha chetiga solarkan. – Qulupnay qizarmasdan bitta qo'ymay terib ketishyapti.

– Vahima qilma! – dedi Shoikrom qovog'ini uyib. – Bolalar terib yegandir. O'g'ri qulupnayga keladimi?

– Og'ziga bir dona olgan bo'lsa, buyurmasin. Nega kelmas ekan? Bir hovuchini obchiqib sotsa, bir kosa jo'xori beradi. Ana, borib qarang, devorning bir cheti o'pirilib yotibdi?!

– Vahima qilma! – dedi Shoikrom yana g'o'ldirab. Ammo bu safar o'zining yuragi seskanib ketganini payqadi. Ko'nglida paydo bo'lgan g'ashlikni sezdirmaslik uchun hovliga tushdi. Sekin yurib qulupnay push-

talari oldiga keldi. Ariqlardagi suv chiroq nurida yaltirab, shamolda jimirlar, marjonday terilib rang olgan qulupnaylar suvga tegay-tegay deb turardi.

«Rost-da, – deb o‘yladi u pushtalar atrofida aylanarkan, – bir hovuch qulupnayga bir tovoq jo‘xori beradi. Tansiq narsa... Xadicha yolg‘on gapirmaydi. Bolalar yegan bo‘lsa, buyurmasin, deyapti-ku. Pishiq, yo‘latmaydi...»

Bultur xotini shu qulupnay tufayli onasini qattiq ranjitgan edi. Umri xola bir hovuch qulupnay olgan ekan, Xadicha bolalarga non puli bo‘lar deb ekanmiz, norasidalarining nasibasiga tegmang, deb bobillab beribdi.

Shoikrom o‘shanda onasining yoz bo‘yi kelini bilan yuzko‘rmas bo‘lib yurganini esladi-da, yana shu gap xayoliga keldi. «Xadicha anoyi emas, qurumsoq...»

U aylanib yong‘oq tagiga bordi. Bordi-yu, chindan ham o‘sha tomondagi devorning bir cheti o‘pirilganini, ostiga tuproq to‘kilganini ko‘rib, yuragi orqasiga tortib ketdi. Nazarida devorning kemtik joyidan birov mo‘ralab turganday bo‘ldi. Yong‘oq shoxlarining shamolda vishillashi ham, oyog‘i ostida to‘kilib yotgan devor tuprog‘i ham shubhali, vahimali ko‘rinib, darrov orqasiga qaytdi.

Xadicha allaqachon uyga kirib ketibdi. U chiroqni o‘chirib, sandal chetiga yotdi-yu, ko‘nglidagi g‘ulg‘ula kuchayib ketaverdi.

Kuzda o‘zi bilan ishlaydigan yigitning hovlisidagi so‘ritokdan g‘arq pishib yotgan uzumlarni o‘g‘irlab ketishganini esladi. Shamol borgan sari avjiga chiqar, hovlida yong‘oq barglari shovullab, shoxlari shubhali g‘ichirlar, allakim ship-ship qadam bosib, ayvon labiga kelayotganday bo‘lardi.

Xadicha rost aytadi. O‘zi kechalari smenada bo‘lsa, xotini uchta jo‘ja bilan jon hovuchlab tong ottirsa, o‘g‘riga o‘ljaning katta-kichigi bormi? Qo‘liga nima ilinsa olaveradi-da. Bordi-yu, o‘zi yo‘g‘ida uyini o‘g‘ri bossa, xotini dod solsa, pichoqlab tashlasa. U yoqdan onasi chiqsa, uniyam pichoqlasa... «Vijdonsizlar! Odamlarning boshiga kulfat tushganidan foydalanib qoladiganlarni qirish kerak».

Birdan xayoliga kelgan fikrdan uning vujudi titrab ketdi. Qora kunlar uchun, ne umidlar bilan tishida tishlab yurgan g'unajinini o'g'irlagani uchun, o'lim to'shagida yotgan ukasini oxirgi nasibasidan mahrum qilgani uchun, non puli bo'lar deb yetishtirgan mevasidan judo qilayotgani uchun shundoq qasos olsinki, o'sha xudo bexabarlardan.

U o'rnidan sakrab turib ketdi. Chiroqni yoqib, otilib hovliga tushdi. Hamon shamol o'kirar, osmonning goh u, goh bu burchida chaqmoq yaraq-lab, yong'oq shoxlari shubhali g'iyqillar, ammo endi bular uni qo'rqitol-mas edi. U yonboshidagi oshxonaga kirdi-yu, cho'ntagidan gugurt olib chaqdi. Titroq qo'llari bilan qorayib ketgan devordagi mixga ilig'liq turgan ikki o'ram simni oldi. Bir vaqtlar urushdan oldin u bu simlarni bazmlarga olib borar, odamlarning hovlisini mash'aladay yoritib berardi. Endiyam yaxshilikka xizmat qilsin!

«Menga desa otib yubormaydimi! – deb o'yladi u ayvon labiga cho'q-qayib o'tirgancha usti yopiq simni ochiq simga ildam ularkan. – Harna bitta haromxo'rni o'ldirganim. Bittasi o'lsa, boshqalari adabini yeydi».

U chaqqon harakat qilarkan, a'zoyi badani terlab ketgan, ammo buni o'zi payqamas, faqat bir so'zni takrorlardi: «Menga desa otib yubor-maydimi!»

U simning ochiq qismini qulupnay pushtalari ustiga uloqtirdi. Sim ilonday bilanglab pushta ustiga tushdi. Yopiq qismini ayvon etagidan olib o'tdi-da, bir uchini ustundagi ilgakka tiqib qo'ydi. Keyin birdan bolalari kechasi hovliga tushsa nima bo'ladi, degan xayol miyasiga urildi-yu, uyga kirdi. Xadicha yotgan joyida uyqusirab boshini ko'tardi.

– Ha?

– Hovliga chiqma, bolalar ham chiqmasin, o'ladi! – dedi Shoikrom ko'zlari yonib.

Xadicha hech nimaga tushunmadi shekilli, «xo'p» dedi-yu, boshini yostiqa tashladi. Zum o'tmay tekis, chuqur nafas ola boshladi. Shoikrom ayvon chirog'ini o'chirib yana uyga kirdi. Har ehtimolga qarshi shundoq eshik tagiga, namatga ko'ndalang yotib oldi.

«Menga desa otib tashlamaydimi?» deb o‘yladi yana o‘shanday zarda bilan. Shu topda negadir bolalarini emas, xotinini ham emas, ukasini o‘yladi. Shone‘mat bolaligida ham zaifgina edi. Shoikrom har kuni uni maktabdan o‘zi olib kelar, ikkinchi smenada dars tugaguncha poylab o‘tirardi. Otasi o‘lganida Shoikrom oltinchida, ukasi ikkinchida o‘qirdi. O‘shanda Shone‘mat yig‘lamagan, ammo ichikib kasal bo‘lib qolgan edi. Endi bo‘lsa besh kunligi qoldimi-yo‘qmi, aka bo‘lib xabar ham ololmaydi.

Shoikrom uxladimi, yo‘qmi, bilolmadi. Bir mahal bola yig‘ladimi yo tashqarida shamolning guvullashi aralash dahshatli bir faryod qulog‘iga kirdimi, anglay olmay qoldi. Sapchib o‘rnidan turib ketdi. Ayvon chirog‘ini yoqishi bilan qulupnay pushtasida muk tushib yotgan odam gavdasini ko‘rdi-yu dahshatdan qotib qoldi. Shu ondayoq xato qilganini, qotillik qilganini payqadi. Sim uchini shartta ilgakdan yulib olib, hovliga otildi. «Boshqalari qochdi» degan fikr lip etib xayolidan o‘tdi. Pushtalar ustida sakrab-sakrab yurib borarkan, oyog‘i botib ketayotganini payqadi. Keyin buklanib yotgan odamdan uch qadam beriroqda to‘xtadi-yu, birdan cho‘kkalab qoldi. Bir lahza ko‘zlari olayib tikilib turdida, ko‘ksidan shamol g‘uvurini ham, o‘z vujudini ham larzaga soluvchi bir nido otilib chiqdi:

– Oyi-i-i!

U boshidan hushi uchib borayotganini elas-elas his qilib o‘zini yerga otdi. Titroq qo‘llari bilan loy changallaganicha cho‘kkalab ko‘ksiga mushtlay ketdi.

– Oyi! Oyijon!

Umri xola bir qo‘li bilan uniqqan chit ko‘ylagining etagini mahkam changallab olgan, etak ichida ikki hovuch pishgan-pishmagan aralash qulupnaylar ko‘rinib turar, boshqa qo‘li bilan esa ilondek simni ushlab turardi. Shoikrom uning qulupnay qizili yuqqan, yorilib ketgan barmoqlarini, bo‘rtgan tomirlarini aniq ko‘rdi. Nariroqda, loyli ariq ichida uning kalishi yotar, chamasi, sim oyog‘iga tekkanida yulqib olmoqchi bo‘lgan-u, qo‘liga o‘ralashib yiqilgan edi.

Shoikrom loyli marzadan emaklab borgancha, o‘zini onasining quchog‘iga otdi.

– Oyjion, oching ko‘zingizni! – dedi u gezarib ketgan lablari bilan onasining muzday yuzidan o‘pib.

U anchadan keyin o‘ziga keldi-yu, tepasida xotini turganini, qizchalari yig‘layotganini payqadi. Boshini ko‘tarishi bilan marza chetida o‘tirgan Shone‘matga ko‘zi tushdi. Necha haftalardan buyon o‘rmdan jilmay yotgan ukasi, aftidan, qandaydir kuch topib, emaklab chiqqan, ko‘ylagining yelkalari osilib turar, katta-katta ko‘zlari vahima bilan boqar edi.

– Nima qilib qo‘ydim, ukam! – dedi Shoikrom yana balchiqqa belangan kafti bilan yuzini changallab. Keyin yana onasini ko‘tarishga urinar, ammo onasining ikki buklangan gavdasi negadir hech tiklanmas edi.

– Sut ichmay zahar ichsam bo‘lmasmidi, – dedi Shone‘mat ovozi titrab. Shoikrom bu ojiz, titroq tovushdan seskanib, ukasiga tikilib qoldi.

– Zahar ichsam bo‘lmasmidi, – dedi Shone‘mat yana o‘sha ohangda. Aftidan, u yig‘lay olmas, yig‘lashga madori yetmasdi. – Kechayam aytuvdim, ko‘nmadilar. Qulupnayga sut alishadi, dedilar.

Shoikrom boshqa hech nimani eshitmadi. Eshitilmadi. Foydasi ham yo‘q edi.

* * *

Umri xolani peshin namoziga chiqarishdi. Go‘ristondan chiqib kelishayotganida Shoikrom odamlarning o‘zaro gapini eshitib qoldi.

– Urush tamom bo‘pti, eshitdingizmi?

Savol va topshiriqlar

1. O‘tkir Hoshimov haqida nimalar bilasiz? Gapirib bering.
2. «Urushning so‘nggi qurboni» hikoyasini sinchiklab o‘qing. Asarning asosiy mazmunini so‘zlab bering.
3. Hikoyaning bosh qahramoni Shoikromning ko‘ngli g‘ashligi, diqqinafas holatiga nima sabab ekanini tushuntiring.

4. Urush odamlarni o'zgartirib yuborganini hikoya qahramonlari so'zlari orqali tushuntiring.
5. Shoikromni qotillikka undagan, ko'rinmas o'g'ridan o'ch olishga majbur qilgan, oqibatda o'z onasining o'limiga sabab bo'lgan narsa nima?
6. Hikoya qahramonlari xatti-harakatlarini tahlil qiling. Umri xola xarakterini tavsiflang.
7. Hikoyadagi Umri xola va «Dunyoning ishlari» qissasidagi ona obrazi o'rtasida qanday o'xshashlik bor?
8. Daftaringizga hikoyada ishlatilgan maqol va iboralarni yozib oling. Ularni yozuvchi qaysi maqsadda qo'llaganini tushuntirib bering.
9. Shoikromning o'g'rilar uchun qo'ygan tuzog'i tufayli Umri xola qurbon bo'ldi. Bu yerda Sizningcha kim qotil?
10. Umri xolaning harakatini o'g'rilik deb bo'ladimi?
11. Hikoya asosida yoziladigan insho rejasini tuzing. Inshoda Umri xola, aka-uka Shoikrom va Shone'mat, Xadicha obrazlarini tavsiflang.

MUNDARIJA

Ma'naviyat xazinasi	4
<i>BOLA – UCHQUR XAYOL EGASI</i>	
G'afur G'ulom	10
<i>Nazariy ma'lumot. Qissa haqida tushuncha</i>	26
Turob To'la	27
Xudoyberdi To'xtaboyev	39
<i>Nazariy ma'lumot. Sarguzash asar haqida tushuncha</i>	64
Janni Rodari	66
<i>KECHAGI KUN SABOQLARI</i>	
Muhammad Aminxo'ja Muqimiy	90
<i>Nazariy ma'lumot. Hajviy asar haqida tushuncha</i>	97
Hamid Olimjon	100
Abdulla Qahhor	108
<i>Nazariy ma'lumot. Badiiy asar tili haqida tushuncha</i>	116
Odil Yoqubov	118
Erkin Vohidov	133
<i>Nazariy ma'lumot. Qasida haqida tushuncha</i>	145
O'tkir Hoshimov	146

SUNNAT AHMEDOV,
RAHMON QO'CHQOROV,
SHUHRAT RIZAYEV

ADABIYOT

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik

I qism

Qayta ishlangan 3-nashri

«Ma'naviyat»
Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2013

Muharrir *B. Umarov*
Rassomlar: *A. Mamajonov, R. Zufarov A. Bogdanova*
Texn. muharrir *T. Zolotilova*
Musahhihlar: *O. Bozorova, Sh. Ilhombekova*
Kompyuter dizayni *Sh. Sohibov*

Litsenziya raqami AI № 189. 10.05.2011. Bosishga 2013-yil 29-aprelda ruxsat etildi. Bichimi 70×90¹/₁₆, Tayms garniturası. Ofset qog'ozi. Shartli bosma tabog'i 11,70. Nashr tabog'i 8,01. Adadi 368259 nusxa. Shartnoma № 13–2013. Buyurtma № 13–259.

Original-maket «Ma'naviyat» nashriyotida tayyorlandi. 100047, Toshkent, Taraqqiyot 2-berkko'cha, 2-uy.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 100129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.
Telefon: (371) 244-10-45. Faks (371) 244-58-55.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining «O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi. 100129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Ahmedov S.

A-27 Adabiyot: umumta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik-majmua:
Qism I/ S.Ahmedov, R. Qo'chqorov, Sh. Rizayev; O'zbekiston Respublikasi
Xalq ta'limi vazirligi. – Qayta ishlangan 3-nashri. – T.: Cho'lpon nomidagi
NMIU, 2013. – 160 b.
ISBN 978-9943-04-205-6

UO'K: 821.512.133(075)
KBK 83.3ya72

5000 c. q. sh.

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

T/r	O'quvchining ismi va familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgandagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1						
2						
3						
4						
5						

Darslik ijaraga berilib, o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan. Darslikni tiklab bo'lmaydi.